

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА СУСПІЛЬНИХ НАУК, ІНФОРМАЦІЙНОЇ ТА АРХІВНОЇ СПРАВИ ЦНТУ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА НОВІТНЬОЇ ЗАГАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ УНІВЕРСИТЕТУ В
БІЛОСТОКУ (БІЛОСТОК, ПОЛЬЩА)
МУЗЕЙ КАРОЛЯ І (БРАЇЛА, РУМУНІЯ)
КАГУЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. Б. П. ХАЩДЕУ (МОЛДОВА)
ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ
КІРОВОГРАДСЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ
КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ

I МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ

«ІСТОРІЯ, АРХЕОЛОГІЯ, ІНФОРМАЦІЙНА, БІБЛІОТЕЧНА ТА АРХІВНА СПРАВА: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НАУКИ ТА ОСВІТИ»

**ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ
13 травня 2020 року**

Кропивницький – 2020

УДК:93/94+008

ББК:63+7

Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти: тези доповідей I Міжнародної наукової конференції, 13 травня 2020 р. Кропивницький, 2020. – 184 с.

До збірника включено тези доповідей учасників I Міжнародної наукової конференції з проблем історії, археології, інформаційної, бібліотечної та архівної справи, педагогіки вищої школи, філософії та культури. Тези, що увійшли до випуску, можуть бути корисними фахівцям у галузі спеціальних знань історичної науки, архівним, бібліотечним, музейним працівникам, археологам, науковцям, експертам-мистецтвознавцям, викладачам, аспірантам, студентам ЗВО гуманітарного профілю.

Редакційна колегія: **Орлик В.**, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи ЦНТУ (головний редактор); **Мільчарек М.**, доктор хабілітований, професор, Інститут Археології та Етнології Польської Академії Наук (Варшава, Польща); **Філіпов К.**, доктор хабілітований, професор, Університет в Білостоку (Білосток, Польща); **Кройтору К.**, доктор історичних наук, заступник директора музею Кароля I (Браїла, Румунія); **Гелецький І.**, кандидат історичних наук, Кагульський державний університет ім. Б. П. Хашдеу (Молдова); **Москалюк М.**, доктор історичних наук, професор кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка; **Демуз І.**, доктор історичних наук, доцент, головний науковий співробітник відділу науково-методичної роботи та реферування Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України; **Циганенко Л.**, доктор історичних наук, професор, проректор з наукової роботи Ізмаїльського державного гуманітарного університету (заступник головного редактора); **Орлик С.**, доктор історичних наук, професор кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи ЦНТУ; **Кулешов С.**, доктор історичних наук, професор кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи ЦНТУ; **Глебова Л.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи ЦНТУ; **Барабаш В.**, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи ЦНТУ (відповідальний секретар); **Ніколаєв І.**, кандидат економічних наук, доцент кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи ЦНТУ (технічний редактор).

Рекомендовано до друку науково-технічною радою Центральноукраїнського національного технічного університету (Протокол № 5 від 28 травня 2020 р.).

За достовірність наведених у публікації даних, географічних назв, власних імен, цитат та іншої інформації несуть особисту відповідальність автори тез доповідей.

ЗМІСТ

Мільчарек Маріуш THE GENESIS OF POLISH INTEREST IN ANTIQUITIES OF THE NORTHERN BLACK SEA REGION ПОЧАТКИ ІНТЕРЕСІВ ПОЛЯКІВ В АРХЕОЛОГІЇ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я	7
Орлик Василь ДО ПИТАННЯ ІСНУВАННЯ ГРОШОВОГО ОБІГУ НА ТЕРИТОРІЇ ДНІПРОВСЬКОГО ПРАВОБЕРЕЖНОГО ЛІСОСТЕПУ (V – I СТ. ДО Н.Е.) ...	9
Кройтору Костін, Гелецький Іон «TROIAN» IN IMPERIAL ONOMASTICS «ТРОЯН» В ІМПЕРСЬКІЙ ОНОМАСТИЦІ	13
Очкур Максим ГРОШОВИЙ ОБІГ НА ВОЛИНІ У XV–XVI СТ.: ІСТОРИОГРАФІЯ	23
Бутко Андрій НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ТЕРИТОРІЇ ЗАДНІПРОВСЬКИХ МІСЦЬ ГЕТЬМАНЩИНИ, ЇХ СТАТУС, ЧИСЕЛЬНІСТЬ	25
Бондаренко Олександр ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК МІСТ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТ. У СУЧАСНОМУ ІСТОРИОГРАФІЧНОМУ ДИСКУРСІ	29
Бойко-Гагарін Андрій, Корпусова Ірина ПЛАТИНОВІ МОНЕТИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ: ОБІГ ТА ФАЛЬШУВАННЯ	31
Шпортун Оксана, Табачук Андрій ПЕРЕВИЩЕННЯ ВЛАДИ АБО СЛУЖБОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ЧИНОВНИКАМИ КАЗЕННИХ ПАЛАТ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (XVIII – XIX СТ.)	35
Павленко Вікторія ГРОШОВА ПОЛІТИКА У НАДДНІПРЯНЩИНІ НАПРИКІНЦІ XVIII – НА ПОЧАТКУ XX СТ. ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	38
Сустретов Анатолій ФАЛЬШИВІ ГРОШОВІ ЗНАКИ У НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В ДОРЕФОРМЕНИЙ ПЕРІОД: ІСТОРИОГРАФІЯ	40
Кошевой Олексій ІВАН ФРАНКО ПРО СЕЛЯНСЬКУ РЕФОРМУ 1848 Р. В АВСТРІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ У ГАЛИЧИНІ	44
Криськов Андрій СТАТИСТИЧНІ ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ І ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В ГУБЕРНІЯХ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ.	47

Москалюк Микола, Москалюк Наталія ОБРОБНА ПРОМИСЛОВІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.	50
Левицький Віталій МОНОПОЛІЇ У ЛЕГКІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ .	53
Морошан Наталя УЧАСТЬ ДВОРЯН МІСТА КИШИНІВ У БЛАГОДІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.	56
Орлик Світлана ДО ПИТАННЯ СТЯГНЕННЯ НАТУРАЛЬНИХ ПОВИННОСТЕЙ З НАСЕЛЕННЯ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ТА БУКОВИНИ РОСІЙСЬКОЮ ОКУПАЦІЙНОЮ ВЛАДОЮ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	59
Куклік Барбара ГРОШІ ДРУГОЇ ПОЛЬСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В 1918 – 1923 РОКАХ	61
Анненкова Наталія РОЛЬ КАДРОВОЇ СКЛАДОВОЇ У НАЛАГОДЖЕННІ НДДКР У ВЕРСТАТОБУДІВНІЙ ГАЛУЗІ УКРАЇНСЬКОЇ РСР НА РУБЕЖІ 1930-х – 1940-х РОКІВ	65
Старка Володимир, Баран Богдан СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА ТЕРИТОРІЇ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ У 1939 – 1941 РР.	68
Циганенко Лілія РУМУНСЬКІ ФОНДИ ІЗМАЇЛЬСЬКОГО АРХІВУ ЯК ДЖЕРЕЛО З ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ ПРИМУСОВОЇ ДЕПОРТАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ПІВДЕННОЇ БЕССАРАБІЇ (1940 – 1941 РР.)	70
Філіпов Кшиштоф BONY POMOCY ZIMOWEJ (WHW) W GENERALNYM GUBERNATORSTWIE 1941 – 1944 БОНИ НА ЗИМОВУ ДОПОМОГУ WINTERHILFSWERK (WHW) У ГЕНЕРАЛЬНОМУ ГУБЕРНАТОРСТВІ 1941 – 1944 РР.	75
Пирожишин Роман ШТАТНИЙ РОЗПИС, ОСОБОВИЙ СКЛАД, НАЦІОНАЛЬНІСТЬ ТА РІВЕНЬ ОСВІТИ КЕРІВНОГО СКЛАДУ ТА СЕКРЕТАРІАТУ УПРАВЛІННЯ НКДБ-МДБ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ У 1944–1946 РР. ..	80
Градинар Ганна ПРОВЕДЕННЯ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ НА ТЕРИТОРІЇ ПІВДНЯ ОДЕЩИНИ (1944 – 1948 РР.)	82
Бабенко Олег РЕЗУЛЬТАТИ АРХІВНИХ СТУДІЙ КОМПЛЕКСУ ДОКУМЕНТІВ ПРО БУДІВНИЦТВО КРЕМЕНЧУЦЬКОЇ ГЕС	86

Шевчук Олексій ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОШОВОЇ РЕФОРМИ 1996 Р. В УКРАЇНІ	90
Лукашевич Олександр ІСТОРИЗАЦІЯ ПИСЕМНОГО ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА ЯК УМОВА ОБҐРУНТУВАННЯ ІСТОРИЧНОГО ВИСНОВКУ	92
Римар Сергій ОСНОВНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПРЕДМЕТНІ ОБМЕЖЕННЯ ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ	94
Кулешов Сергій ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО ЯК НАУКОВА ДИЦИПЛІНА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ЯКІ ШЛЯХИ РОЗВИТКУ?	96
Демуз Інна АГРАРНА БІОГРАФІКА ЯК ОДИН ІЗ КЛЮЧОВИХ НАПРЯМІВ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ НААН	97
Бородай Ірина СУЧАСНІ СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОТЕЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ .	100
Глебова Людмила БІБЛІОТЕЧНИЙ ФОНД, БІБЛІОТЕЧНИЙ РЕСУРС, ІНФОРМАЦІЙНИЙ РЕСУРС: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ	105
Ісайкіна Олена ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СПІЧРАЙТЕРСТВА	107
Тупчієнко Микола ДОКУМЕНТАЦІЙНА СКЛАДОВА АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	110
Гончарова Тетяна ВИСТАВКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ	113
Колєчкін Вадим ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ У ВСЕУКРАЇНСЬКИХ ТА МІЖНАРОДНИХ НАУКОВИХ КОНФЕРЕНЦІЯХ	117
Маренець Лілія ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПРО РОЗВИТОК ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ КРАЮ	122
Коваль Вікторія ДІЯЛЬНІСТЬ ЕКСПЕРТНО-ПЕРЕВІРНОЇ КОМІСІЇ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ	125
Молчанський Олександр ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ОБЛАСТІ	128

Коваленко Світлана МЕТОДИКА ВРЕГУЛЮВАННЯ МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ АГРАРНОЇ БІБЛОГРАФІЇ НА ДОПОМОГУ ВИСВІТЛЕННЮ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧЕНИХ І КОЛЕКТИВІВ	133
Косян Олена ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ БІБЛІОТЕКИ-ФІЛІЇ №17 МЦБС МІСТА КРОПИВНИЦЬКОГО	138
Немненко Анастасія ЕЛЕКТРОННИЙ ДОКУМЕНТООБІГ В УСТАНОВІ	142
Лузанова Анна НУМІЗМАТИКА НА САЙТІ БРИТАНСЬКОГО МУЗЕЮ	144
Мехеда Аліна ВИКОРИСТАННЯ НОВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ	147
Коломієць Олена ШЛЯХИ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННО-ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ	152
Барабаш Вікторія НАУКОВО-ДОСЛІДНА ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ	155
Ліпатова Марина НАВЧАННЯ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ-ІНОЗЕМЦІВ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ	158
Бондаренко Ганна ОСВІТНІЙ ПРОСТІР: ІНФОРМАЦІЙНІ ВИКЛИКИ	159
Тетяна Бабич МОВНА НОРМА В УКРАЇНСЬКІЙ НАУКОВІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ	161
Царук Антоніна ОБРАЗ МІСТА ЄЛИСАВЕТГРАД У ТВОРАХ ПИСЬМЕННИКІВ XIX – XX СТ.	163
Головата Оксана, Луньов Володимир ВНЕСОК Г. В. БЛИЗНІНА В РОЗВИТОК МЕТЕОРОЛОГІЇ В ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОМУ РЕАЛЬНОМУ УЧИЛИЩІ	167
Стежко Зоя, Ковальчук Юлія ДІАЛЕКТИКА НЕОБХІДНОСТІ, СВОБОДИ ТА СВАВОЛІ В СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ	172
Кличева Розай ЗОБРАЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ РЕАЛІЙ МІСТА В П'ЄСІ М. КРОПИВНИЦЬКОГО «ПО РЕВІЗІЇ»	175
Царук Антоніна, Ергешов Саїдмурад	

*Тези доповідей I міжнародної наукової конференції «Історія, археологія, інформаційна,
бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти»,
13 травня 2020 р*

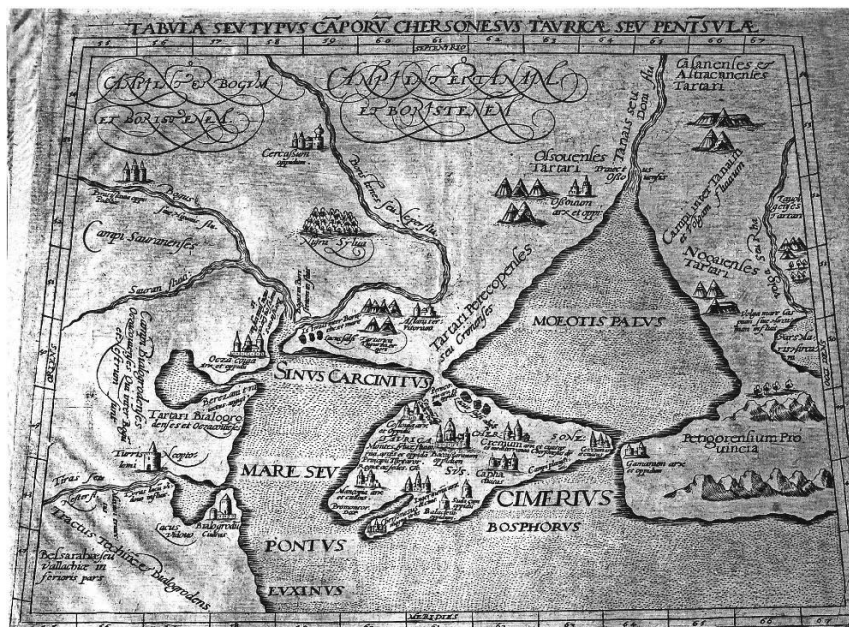
.....
АВТОБІОГРАФІЧНІ ПАРАЛЕЛІ Й ШЕВЧЕНКІАНА ІВАНА МАРЧУКА ...177

ПОЧАТКИ ІНТЕРЕСІВ ПОЛЯКІВ В АРХЕОЛОГІЇ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

THE GENESIS OF POLISH INTEREST IN ANTIQUITIES OF THE NORTHERN BLACK SEA REGION

“*Tractatus de duabus Sarmatiis, Asiana and Europeana*”, by Maciej of Miechów (1457–1523), printed in 1517, marks the beginnings of Polish interests in the ancient past of the Eastern Europe, including northern Black Sea region. This interest was stimulated, among others, by discussion as to the reason why Roman coins appeared in the area of contemporary Poland. Maciej of Miechów activity reflects political relations which then existed between Poland and Crimean Khanate.

The next, extremely important “step” was made by Marcin Broniewski (Broniowski), who was sent out to the Crimean Tartars in 1578 and 1579 by the Polish king Stephan Batory (1533–1586). In 1593 Broniewski published his work titled “*Tartariae descriptio ante haec in lucem nunquam edita cum tabula geographica eiusden Chersonesus Tauricae*“. In this work, which can be regarded as the oldest most important evidence of Polish interests in the ancient history of North Pontic region, Broniewski related how he had come across ancient “ruins” on his way

Marcin Broniewski, *Tartariae descriptio ...*, Jagiellonian Library, Cracow

to the Crimea, which he attempted to identify with ancient Greek locations, on the basis of Strabo. Broniewski proposed a location for “the Tower of Neoptolemus”. On the map, which is an integral part of the book, “the Tower of Neoptolemus” is

located in the place of ancient Nikonion (“remains of a stone tower”).

The interest of Poles in the Antiquities of the Northern Black Sea region hugely increased during the 18th century, not least in coinage. The earliest evidence for the presence of ancient coin in Polish collections dates back to the 16th century. In collecting of ancient coins from the Greek cities of the Northern Black Sea area was interested seriously Stanislaus Augustus Poniatowski, who was king of Poland in 1764–1795. Around 8000 ancient coins were housed in the royal collection. That Pontic coins were included into the royal collection is confirmed by catalogue of royal collection prepared and published in 1799 by J. Ch. Albertrandii (1731–1808) and an article published in the scientific journal called “*Biblioteka Warszawska*”. A significant collection of ancient coins of the Greek *poleis* of the Northern Black Sea region was formed by Jan de Witte (ca. 1710-1785), general of the Royal artillery, and commander of the Kamieniec Podolski fortress. His numismatic collection was treated as one of the most important in 18th century Europe. Adam Naruszewicz (1733–1796) published a book entitled “*Tauryka, czyli Wiadomości starożytne i późniejsze o stanie i mieszkańcach Krymu do naszych czasów*” (*Taurica, or information upon the ancient and later states and inhabitants of the Crimea ...*), which contained information on the Cimmerians and the Scythians, as well as Greek *poleis* and their relations with the Roman empire. The contents of the book were based on ancient texts.

At the end of 18th century Poland was partitioned, but nevertheless the 19th century was a period which witnessed an enormous development in Polish interest in Antiquities of the Northern Black Sea region.

Selected bibliography

1. Abramowicz A., *Początki zainteresowań monetą antyczną w Polsce*, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, seria numizmatyczna i konserwatorska I, 1981: 81–91.

2. Abramowicz A., *Dzieje zainteresowań starożytnych w Polsce, Część I, Od średniowiecza po czasy saskie i świt Oświecenia*, Wrocław 1983.

3. Abramowicz A., *Adama Naruszewicza zainteresowania starożytnościami*. In Łódzkie Towarzystwo Naukowe. Sprawozdania z czynności i Posiedzeń Naukowych, 40, 1986 [1987].

4. Abramowicz A., *Dzieje zainteresowań starożytnych w Polsce, Część II, Czasy stanisławowski i ich pokłosie*, Wrocław 1987.

5. Blombergowa M., *Badania archeologiczne Polaków na terytorium Imperium Rosyjskiego w XIX i początku XX wieku*, Łódź 1993.

6. Mielczarek M., *Polish interests in the ancient northern Black Sea coast. An outline*. In M. Mielczarek, S.B. Okhotnikov, N.V. Sekunda (eds.), *Nikonion. An ancient city on the Lower Dniester*, Toruń 1987, 36-41.

7. Mielczarek M., *Armes grecques, scythes et sarmates du litoral septentrional de la mer Noire dans la collection du Musée de l'Armée Polonaise à Varsovie*, Toruń 1995.

8. Mielczarek M., *Generał Jan de Witte (1709-1785) i jego zbiór monet antycznych*. In J. Śliwa (ed.), *Archeologia Śródziemnomorska w Uniwersytecie Jagiellońskim 1897-1997*, Kraków 1998: 221–229.

9. Mielczarek M. *Polnische Forschungen zur Archäologie und antiken Numismatik der nördlichen Schwarzmeerküste: Ein historischer Überblick*. In M. Wemhoff and A. Kokowski (eds.), *Das Silberne Pferd. Archäologische Schätze zwischen Schwarzem Meer und Kaukasus*, Berlin 2011: 51–74.

10. Mikocki M., *Najstarsze kolekcje starożytności w Polsce (lata 1750-1830)*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1990.

Василь Орлик
ORCID: 0000-0002-7947-9557

**ДО ПИТАННЯ ІСНУВАННЯ ГРОШОВОГО ОБІГУ НА ТЕРИТОРІЇ
ДНІПРОВСЬКОГО ПРАВОБЕРЕЖНОГО ЛІСОСТЕПУ
(V – I СТ. ДО Н.Е.)**

**ON THE QUESTION OF THE EXISTENCE OF MONEY CIRCULATION ON
THE TERRITORY OF THE DNIEPER RIGHT-BANK FOREST-STEPPE
(V – I CENTURIES BC)**

В історіографії ще вченими радянської доби було сформовано тезу про відсутність грошового обігу в оточуючого давньогрецькі колонії варварського населення: чи це населення скифської доби, чи зарубинецької культури. Дослідниками стверджувалося, що мешканці Середнього Подніпров'я мали виключно товарообмінні операції з грецькими колоніями в Північному Причорномор'ї [2–3], а бронзові монети, які випадково і в незначних обсягах потрапляли до даного регіону, могли використовуватися у якості сировини для виготовлення бронзових предметів [6, с. 57].

Певні зміни у поглядах науковців відбулися протягом останніх двох десятиріч. Революційною стала стаття українських археологів Сергія Скорого та Романа Зимовця «К проблеме товарно-денежных отношений у населения Восточноевропейской Лесостепи в скифскую эпоху» [11], яка з'явилася у 2014 р. Проте, як зазначають автори, більшість систематизованих ними знахідок були зроблені, на жаль, не під час археологічних досліджень.

Розвиток приладового металопошуку та його застосування так званими «пошуковцями» або «скарбошукачами» в останні десятиліття, при недостатній правовій захищеності археологічних пам'яток призводять до їхньої руйнації. Проте учені без спеціальної державної підтримки, самостійно не в змозі вплинути на таке негативне явище, як несанкціоновані аматорські розкопки за допомогою спеціальних приладів металопошуку. Саме тому матеріали форумів

скарбошукачів [9] та приватне спілкування із любителями приладового металопошуку стають важливим джерелом нумізматичних досліджень [5]. Послугуючись працями колег, матеріалами українського Інтернет-ресурсу Violity, а також відомостями від «скарбошукачів», ми систематизували значний корпус монетних знахідок на території Дніпровського Правобережного Лісостепу.

Проаналізовані нами дані різних джерел засвідчують, що на території Дніпровського Правобережного Лісостепу зустрічаються монети карбовані в досліджувану епоху, зокрема, у V – I ст. до н.е. Науковій громадськості відомий скарб електричних литих статерів малоазійського міста, так званих кізікінів (13 екз. усі монети V ст. до н.е.). Це розораний скарб, знайдений випадково на полі в 2004 р. поблизу села с. Медведівка Чигиринського району Черкаської обл. [12, с.41]. Він перший із опублікованих дослідниками скарбів давньогрецьких монет.

Матеріали згаданого вище українського Інтернет-ресурсу Violity, а також відомості від «скарбошукачів» дали нам змогу ввести до наукового обігу ще декілька грошових комплексів.

Так, зокрема, 2017 р в Богуславському районі Київської області було знайдено скарб ольвійських монет. До складу скарбу входили 44 ольвійські монети «Борисфени», тезавровані в бронзовій чаші [10]. Наступний скарб, який ілюструє торговельні зв'язки грецької колонії Ольвія і населення лісостепової зони Скіфії, а також, можливо, і грошовий обіг у даному регіоні є скарб ольвійських мідних монет «Борисфенів», знайдений в квітні 2018 р. на південно-східній околиці м Городище Черкаської області, поблизу траси Н-01 [10]. В даному грошовому комплексі є монета, карбування якої, фахівець з просопографія Ольвії Понтійської – Микола Ніколаєв, відносить приблизно до 226 р. до н.е. [8, с. 220]. Таким чином, тезаврація даного комплексу мідних монет Ольвії могла мати місце приблизно наприкінці III ст. до н.е.

Літом 2019 р., між с. Лук'янівка (Таращанського району Київської області) та м. Тараща, поблизу автошляху Р 04 було виявлено монетний комплекс, до складу якого входило 15 античних мідних (бронзових) монет грецької колонії у Північно-Західному Причорномор'ї – Ольвії [7]. І знову, це «Борисфени» – найбільш популярні ольвійські грошові знаки, які в значній кількості потрапляли на територію Дніпровського Правобережного Лісостепу, зокрема в район Середньої Росі.

І ще один відомий нам скарб ольвійських «Борисфенів» був виявлений наприкінці 2019 р. в Олександрівському районі Кіровоградської області. Даний монетний комплекс ще не до кінця вивчений, але серед дослідженої частини монет нами виявлено «Борисфен» (Рис.1) близький за диферентом до монет, описаних П. Каришковським №26 [4] та В. Анохіним №318 [1]. Проте за графемою дана монета відрізняється від згаданих, адже в ній права та ліва зовнішні гasti є значно довшими двох внутрішніх гаст, а кінці гаст виконані у вигляді точок. Аналогічне написання графем ми бачимо на монограмах ME та MB. Ці монограми також мають точки на кінцях гаст. Метрологічні характеристики цього «Борисфена» із монетного комплексу із

Олександрівського району (21,5×20 мм. 6,55 г.) відрізняються від метрологічних характеристик монет 3 групи «Борисфенів». Окрім цього, монетний кружок є більш характерним для заключних випусків «Борисфенів», а не їхньої третьої групи. На наше переконання, це новий диферент, що відноситься до заключних випусків «Борисфенів».

Таким чином, ми можемо говорити про п'ять скарбів давньогрецьких монет, виявлених на території Дніпровського Правобережного Лісостепу. Як відомо, грошові скарби є важливим джерелом по визначенню заселеності тієї чи іншої місцевості в конкретну історичну епоху. Виходячи з цього, ми можемо припустити, що поблизу місць знахідок названих грошових комплексів у V та другій половині III ст. до н.е. проживало населення, яке мало економічні зв'язки з грецьким античним світом, зокрема з Ольвією, можливо непрямі, і цьому населенню були відомі ольвійські монети, які в даному випадку використовувалися для накопичення. Знахідки одного скарбу «кізікінів» та чотирьох скарбів ольвійських «Борисфенів» на території правобережної частини Київської та Черкаської областей, а також на Півночі Кіровоградської області, на межі із Черкаською, вказують на те, що саме ці райони Дніпровського Правобережного Лісостепу були найбільш заселеними та економічно розвиненими у часи тезаврації згаданих скарбів, тобто у V ст. до н.е. та в другій половині III ст. до н.е.

Окрім монетних скарбів на теренах Дніпровського Правобережного Лісостепу, зустрічаються і знахідки окремих монет. При чому, для кожного хронологічного етапу другої половини I тисячоліття до н.е. є свої характерні знахідки, незалежно від району Середньої Наддніпряниці. Це монети античних міст Північного Причорномор'я: Ольвії, Пантікапею, Херсонесу, Керкінітиди, Тіри, а також монети інших давньогрецьких держав. Серед знахідок монет, карбованих у I ст. до н.е., домінують монети Понтійської держави Мітрідата VI Евпатора.

Достатня кількість нумізматичних джерел у культурних шарах поселень, у даному випадку монет давньогрецьких державних утворень, загублених у свій час їхніми власниками, свідчать про економічні, зокрема торгові зв'язки населення Дніпровського Правобережного Лісостепу з античним світом. Адже, як влучно сказав класик української нумізматики Микола Котляр, монетні знахідки є «реліктами внутрішньої і зовнішньої торгівлі тих часів». І, якщо одиничні знахідки можна було б віднести до випадкових, не притаманних торговельним взаємовідносинам мешканців Дніпровського Правобережного Лісостепу в V–I ст. до н.е., то тезаврація електрових та мідних монет, як засобу накопичення, указує на товарно-грошові відносини у цьому регіоні в досліджувану епоху. Таким чином, наявність виявлених скарбів та численних знахідок окремих монет на території Дніпровського Правобережного Лісостепу указують на використання населенням цього регіону в V – I ст. до н.е. тогочасних монет за їхнім основним призначенням – засобом платежу чи накопичення, тобто виконанням монетами основних функцій грошей в

досліджувану епоху на території Дніпровського Правобережного Лісостепу.

Рис.1.

Література

1. Анохин В.А. Античные монеты Северного Причерноморья. Каталог. К.: ИД «Стилос», 2011, 328 с.
2. Археологія Української РСР. Т. 2. К.: Наукова думка, 1971. 504 с.
3. Граков Б.Н. Скифы. М.: Издательство МГУ, 1971. 169 с.
4. Карышковский П.О. Монеты Ольвии. Очерк денежного обращения Северо-Западного Причерноморья в античную эпоху. Киев: Наукова думка, 1988, 167 с.
5. Коцур В. Історіографія українського скарбознавства. Український нумізматичний щорічник, 1, 2017, 15–32.
6. Максимов Е.В. Зарубинецкая культура на территории УССР. К.: Наукова думка, 1982. 184 с.
7. Mielczarek, M & Orlyk, V. New find of Olbian coins. Tarashcha district, Kyiv region, Ukraine. *Skhidnoievropeyskiyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*, 2019. № 13, P. 33–39. [In English].
8. Николаев Н.И. Просопография Ольвии Понтийской V в. до н.э. – I в. н.э. К.: Издатель Олег Филинчук, 2015, 316 с.
9. Орлик В.М. Інформаційний потенціал WEB-ресурсів у нумізматичних дослідженнях (на прикладі монет держав Хрестоносців). Матеріали наукової конференції з міжнародною участю «Архівознавчі та джерелознавчі галузі

.....
знань: проблеми взаємодії на сучасному етапі». 14 березня 2013 р., м. Київ. Київ, 2013. С. 129–133.

10. Орлик В., Коцур В., Циганенко Л. Клад ольвийских монет «борисфенов», найденный в Городищенском районе Черкасской области весной 2018 года. *Acta Archaeologica Lodziensia* nr 65. 2020. S. 39–50.

11. Скорый С., Зимовец Р. К проблеме товарно-денежных отношений у населения Восточноевропейской Лесостепи в скифскую эпоху. Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Історичні науки. 2014. Вип. 21. С. 141–156.

12. Шестопал А.В. Скарби Черкащини. Черкаси, 2007. 119 с.

Costin CROITORU
ORCID: 0000-0002-4732-2301
Ion GHELEȚCHI

«ТРОЯН» В ІМПЕРСЬКІЙ ОНОМАСТИЦІ

«TRAIANUS» IN IMPERIAL ONOMASTICS

The oral tradition attributes to the conqueror of Dacia an impressive series of urban activities, Traian being considered, in various areas of Moldova and Wallachia, the founder of the villages. Undoubtedly, all these "popular beliefs" must be corroborated with some legends related to medieval mythology, whether Eastern or Western¹, but their origin is much older, having its basis in even the contemporary imperial propaganda² of *Optimus Princeps*³. The practice was not new in the Roman world and had been used constantly since the reign of the principality's father⁴, perpetuating itself until the fall of the second Rome.

Beyond the real deeds of the Caesar (which, at least as regards Ulpius Traianus, are not to be neglected at all, marking or crowning the *Saeculum Traiani*⁵), imperial propaganda also has a religious foundation⁶. Around the emperor, who held the first rank in the traditional religion, *pontifex maximus*, a true myth was elaborated, through which: "the emperor was accepted in the popular mind"⁷. The image of the "divine"

¹ A. Graf, *Roma nella memoria e nelle immaginazioni del Medioevo*, vol. II, Torino, 1883, pp. 1-45 (*non vidi*).

² E. Cizek, *Eroi politici ai Antichității. Modele ideologice și literare*, București, 1976, p. 226, p. 247; Idem, *Epoca lui Traian. Împrejurări istorice și probleme ideologice*, București, 1980, pp. 352-353, p. 362 (= Idem, *L'époque de Trajan. Circonstances politiques et problèmes idéologiques*, Paris, 1983).

³ R. Paribeni, *Optimus Princeps. Saggio sulla storia e sui tempi dell'imperatore Traiano*, vol. I-II, Messina, 1926-1927 și, mai recent, J. Benett, *Trajan Optimus Princeps*, London, 1997.

⁴ M. Vasilescu, *Atitudine romană și atitudine greacă în propaganda politică din timpul lui August*, in *Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza”-Iași*, XXVII, 1981, pp. 53-68.

⁵ L. Homo, *Le siècle d'or de l'Empire Romain. Les Antonins (96-192 ap. J.C.)*, Paris, 1969.

⁶ E. Cizek, *Problèmes d'idéologie politique dans l'Empire Romain*, in *Revista de Istorie*, XXX, 8, 1977, pp. 1489-1501.

⁷ M. Hammond, *The Antonine Monarchy*, Roma, 1959, p. 218.

Trajan is associated with that of notable, almost legendary characters, whose attributes the emperor assumes. Like his models, Trajan tends through his actions to become *totius orbis domini*. As Constantine later undertakes a *restitutio Daciae*, for which he is considered at least equal to his predecessor⁸, *Dacicus* follows in the footsteps of Alexander the Great, at least in the sense of posterity: „*usque ad Indiae fines post Alexandrum accessit*”⁹. Despite this association, the much-desired closeness to the status of *kosmokrator* is conferred on him not so much by his warlike actions as by his urban-civilizing ones¹⁰, *orbem terrarum aedificans*¹¹, a fact suggested by Flavius Eutropius¹² and confirmed by the earlier statements of Dio Chrysostom¹³, Aurelius Victor¹⁴ or Cassius Dio¹⁵.

*Aqua Traiana*¹⁶, *Portus Traiani*¹⁷, *Via Traiana*¹⁸, *Anaglypha Traiani*¹⁹, *Columna Traiani (centenaria)*²⁰, *Equus Traiani*²¹, are just a few of the names reminiscent of his urban actions, listing here only those in Italy. Of course, this "founding" activity continues, in equal measure, in the other provinces as well. For example, in Africa we have the Colony *Marciana Traiana*²², in Arabia, *Via nova Traiana*, between Bostra and Aila²³, in Egypt, *Traianus* was called a great canal that regularized the course of the Nile²⁴, and in Thrace, *Traianopolis* had been founded on the site of the former city Dorisc²⁵ etc.

Dacia, conquered after two wars that could be summarized as follows: *expeditio I – Traianus de Dacis triumphavit* and *expeditio II – Universa Dacia Devicta est*, remains, without a doubt, one of his most important works, even the first urban

⁸ T. Zawadzki, *L'idée de la reconquête de la Dacie*, in *Dacoromania*, I, 1973, pp. 65-68.

⁹ Festus, *Breviarium*, 20. For the attraction of Alexander's image to Trajan, see also Cassius Dio, LXVIII, 29-30; *Scriptores Historiae Augustae*, *Hadrianus*, IV, 9; Eutropius, *Breviarium*, VIII, 3, 2.

¹⁰ F. Cumont, *Trajan Kosmokrator?*, in *Revue des études anciennes*, nr. 42, 1940, pp. 408-411.

¹¹ M. Gramatopol, *Arta imperială a epocii lui Traian*, București, 1984.

¹² Flavius Eutropius, *Breviarum*, 8, 2.

¹³ Dio Chrysostomul, *Orationes*, 2, 34.

¹⁴ Aurelius Victor, *De Caesaribus*, 12, 4. See the excellent critical, bilingual editions due to Gh. I. Șerban (Brăila, 2006) and N. Zugravu (Iași, 2006), also presented by us C. Croitoru, *Aurelii Victoris Historiae Abbreviatae. Note de lectură (IV)*, in *Danubius*, XXV, 2007, pp. 363-367.

¹⁵ Cassius Dio, 68, 13, 5.

¹⁶ *CIL*, VI, 904; 1260.

¹⁷ *Ibidem*, XIV, 90. See also M. Horster, *Bauinschriften römischer Kaiser. Untersuchungen zur Inschriftenpraxis und Bautätigkeit in Städten des westlichen Imperium Romanum in der Zeit des Prinzipats*, Stuttgart, 2001, p. 272, nr. Ia 11,6.

¹⁸ *ILS*, 5866.

¹⁹ W. Seston, *Les „anaglypha Traiani” du Forum Romain et la politique d'Hadrien en 118*, in *Mélanges d'archéologie et d'histoire. École française de Rome*, XLIV, 1972, pp. 154-183 (= *Idem, Scripta varia*, Roma, 1980, pp. 185-214).

²⁰ *CIL*, VI, 960 (= *ILS*, 294 = *L'Année Épigraphique*, 1991, 70). R. Vulpe, *Columna lui Traian. Monument al etnogenezei românilor*, București, 1988; P. Pensabene et alii, *Foro Traiano. Contributi per una ricostruzione storica e architettonica*, in *Archeologia Classica*, 41, 1989, p. 152.

²¹ P Zanker, *Das Traiansforum in Rom*, in *Arcäologischer Anzeiger*, nr. 4, 1970, pp. 499-544.

²² *CIL*, VIII, 17842 (= *ILS*, 6841). Vezi și Pietro Romanelli, *L'arco di Traiano a Timgad: una ipotesi*, in vol. *Mélanges d'histoire ancienne et d'archéologie offerts à Paul Collart*, Lausanne, 1976, pp. 317-321.

²³ *ILS*, 5834.

²⁴ Ptolemeu, *Geografia*, 4, 5, 54.

²⁵ Leo Grammaticus, *Cronografia*, 67, in (H. Mihăescu), *Fontes Historiae Daco-Romanae*, II, București, 1970, p. 647; Constantin Porfirogenetul, *Despre provincii*, 47, 1, 48-57, in *Ibidem*, p. 671.

activities with urban character in the area being related to its name²⁶. Here is erected a commemorative monument - *Tropaeum Traiani*²⁷, the name of the capital of the new province being *Ulpia Traiana*²⁸, in fact the first urban foundation in the province of *Dacia*²⁹; *Castra Traiana*³⁰, a fortification already mentioned, is connected even with a possible presence of the emperor in the area³¹. It is also worth mentioning that, apparently, also from the province to which he linked his name – *Dacicus*, comes his last portrait, made during his life³².

But the most consistent is the name of the emperor preserved in the terminology of the imposing linear fortifications that run for hundreds of kilometers, almost invariably called "Trajan's Wave" or popularly "Trojan". Beyond other linguistic speculations (commonly used to define a wave - of earth, of snow - the term also entered in contemporary language; at the origin of the word would be either the memory of the actions of the conqueror of *Dacia* – "*Ulpus Troianus*", or the loan from Slavic chain, of the name of a winter deity of roads and snows – "Trojan"³³) "Trojan" is nothing but the popular form of the emperor's name, not so much as an expression of the perpetuation, in the collective memory, of the permanence of his municipal activities, but of the ancient waves of the earth³⁴. Eloquent in this case are the names of "Trajan's ditch", "Trajan's road" or "Trajan's wave", which the inhabitants of the rural area gave to the earth waves³⁵. The same popular tradition found its expression in the representation of the emperor Trajan on a plate of the Wallachian stove from the end of the 17th century³⁶.

The plastic image of the earth waves was associated by the popular tradition with the furrow resulting from the plowing, obviously keeping the proportions in favor of the superior powers of Trajan, seen as a legendary hero. Thus, it is significant to evoke his figure in the texts dedicated to agricultural rituals, as it actually appears in

²⁶ See for example vol. *L'Eredita'di Traiano. La tradizione istituzionale romano-imperiale nella storia dello spazio romeno. Atti del Convegno Internazionale di Studi* (a cura din Al. Castaldini), Bucarest, 2008.

²⁷ *CIL*, III, 14214 (= *ILS*, 9107); F. B. Florescu, *Monumentul de la Adamklissi*, București, 1959 (= *Idem*, *Das Siegesdenkmal von Adamklissi*, București-Bonn, 1965); M. Sâmpetru, *Tropaeum Traiani. II. Monumente romane*, București, 1984; A. Rădulescu, *Tropaeum Traiani. Monumentul și cetatea*, București, 1988.

²⁸ *CIL*, III, 1443 (= *IDR*, III/2, 1 = *L'Anneé Épigraphique*, 1972, 465); H. Daicovicu, D. Alicu, *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*, București, 1984; see more recently I. Glodariu, *Sarmizegetusa Regia durant le regne de Trajan*, in *Acta Musei Napocensis*, nr. 26-30 (I/1), 1989-1993, pp. 21-25; D. Alicu, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Amfiteatrul*, I, Cluj Napoca, 1997; C. Găzduc, S. Cociș, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, I, Cluj-Napoca, 2004.

²⁹ R. Ardevan, *Viața municipală în Dacia romană*, Timișoara, 1998, pp. 42-45, pp. 74-81, pp. 135-139, pp. 188-189.

³⁰ D. Tudor, H. Nubar, P. Purcărescu, *Săpăturile arheologice de la Castra Traiana*, in *Materiale și Cercetări Arheologice*, IX, 1970, pp. 245-250.

³¹ C. Patsch, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan*, Viena-Leipzig, 1937, p. 75.

³² M. Gramatopol, *Ultimul portret antum al lui Traian*, in *Idem*, *Artă și arheologie dacică și romană*, București, 1982, pp. 166-173.

³³ See Alexandru V. Boldur, *Originea și sensul cuvântului „troian” după surse străine și românești*, in „Acta Moldaviae Meridionalis”, IX-XI, 1987-1989, pp. 109-123.

³⁴ See also Giulio Bertoni (ed.), *Archivum romanicum: nuova rivista di filologia romanza*, Firenze, 1941, p. 209, which concludes on this issue: „Ma «calea Troianului» o «calea lui Trojan» (Traian dev'essere una sostituzione colta) significa anche per il popolo romeno di alcune province «la via latte»...”.

³⁵ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 311.

³⁶ Barbu Slătineanu, *Plăci de ceramică românească din sec. al XVII-lea*, in „Revista Istorică Română”, VIII, 1938, pp. 56-57.

.....
"Plugușor" (= "Little Plow") – "carol of Roman origin"³⁷ -, under the form "Trajan" or "Trojan"³⁸, not as emperor, but as a wealthy peasant – "bădica Traian", "raised" to capitalize his land possessions. The whole process is then recalled, from plowing and sowing to harvesting and threshing, to grinding wheat and baking bread. That it is about one and the same character, is proved by his relentless connection with Dacia (= Dacia or Dacia), who in some carols appears as his wife³⁹.

Why "Trajan" and / or "Trojan"? The most recent *Explanatory Dictionary of the Romanian language*⁴⁰ defines, in a first sense, the "Trojan" as "a large pile of snow brought by the wind and placed in the form of waves or dunes; snowdrift, and in the secondary one as a primitive reinforcement made by the ancient peoples, consisting of a long earth dam, with a defense ditch. We wonder if, by associating the waves of earth with those of snow generated by the blizzard, by the so-called "snow Trojan", the notion of "Trojan" has undergone a process of translation⁴¹. This eventual perpetuation of the notion of "Trojan" can thus be presented as a proof of the continuity of the post-Aurelian Daco-Roman population⁴².

Regarding the transformation of "a" into "o", ie the transition from the form "Traianus" to "Troianus", a very complex explanation should not be sought. Both variants have been used since antiquity. Various inscriptions immortalize the anthroponym in the form of Trojan⁴³. The place of their discovery (without the certainty that we know them all) covers practically the whole area of the Empire [Egypt (3), Galatia (1), Macedonia (1), Dalmatia (1), Pannonia (1), Noricum (4), Italy (6), Hispania (2), Germany (5) and Great Britain (3)], so it cannot be a "mistake of the pencil" or a marginal, local form. Chronologically, this variant is attested since the reign of Trajan⁴⁴ and, as evidenced by the stamps discovered at Ostia, circulates in parallel with the official form⁴⁵. The known epigraphic attestations date back to the reign of Decius⁴⁶, but the form Troianus continues to be recorded even later by medieval documents, evidence of its persistence and use.

Therefore, in some inscriptions the cognomen of various characters, thus

---

³⁷ George Giuglea, *Valori latine in expresie românească*, in „Dacoromania” XI, 1948, p. 103.

³⁸ Anton Moisin, *Continuitatea și romanizarea dacilor din epoca romană (sinteza noilor cercetări)*, București, 1999, p. 104.

³⁹ Ion Popinceanu, *Limba religioasă și limba superstițiilor la români*, in „Bună Vestire”, X, 1, 1971, pp. 80-81.

⁴⁰ *Dicționarul explicativ al limbii române*, p. 1115.

⁴¹ Radu Vulpe, *Les Valla de la Valachie, de la Basse-Moldavie et du Boudjak*, in *Actes du IXe Congrès International d'études sur les Frontières Romaines*, Mamaia, 6-13 septembre, 1972, București-Köln-Wien, 1974, p. 267, note 1.

⁴² Ion Donat, *Troianul*, in „Lucafărul”, XXI, nr. 11 (829), 18 martie 1978.

⁴³ M. P. Speidel, *The Captor of Decebalus. A new Inscription from Philippi*, in *Journal of Roman Studies*, LX, 1970, p. 146, nota 50 (= Idem, *Ranisstorum, ultimul punct de sprijin al lui Decebal*, in *Acta Musei Napocensis*, VII, 1970, pp. 111-115); R. Vulpe, *Gli Illiri dell'Italia Imperiale Romana*, in „Ephemeris Dacoromana”, III, 1925, p. 155, nota 3; Idem, *Les Valla de la Valachie, de la Basse-Moldavie et du Boudjak...*, p. 267, nota 1; Constantin C. Petolescu, *Varia Daco-romana. III. Troianus in epigrafiă latină*, in *Thraco Dacica*, IV, nr. 1-2, 1983, pp. 143-145 [= Idem, *Troianus dans l'épigraphie latine. Onomastique romaine et évolution étymologique*, in vol. „L'Afrique, la Gaule, la Religion à l'époque romaine. Mélanges à la mémoire de Marcel Le Glay”, (Collection Latomus, vol. 226), Bruxelles, 1994, pp. 723-729].

⁴⁴ *CIL*, XV, 313.

⁴⁵ Margarete Steinby, *Lateres Signati Ostienses*, Roma, 1978, nr. 307.

⁴⁶ *CIL*, III, 5752; VII, 1163.

immortalized, appears in the form of Trojan. Among the first known inscriptions in this sense, we must mention the epigraph discovered in Brigetio (in our case no. 7), about which, its editor, Theodor Mommsen⁴⁷, although at that time unaware of the existence of any analogy, intuited that in line 3 (*Troiani Pitoniato*) was, not so much in front of a possible lapidist mistake of writing, but especially of a variant from the provincial Latin. His explanation was later shared, without reservation, by Radu Vulpe⁴⁸, who concluded: "la forma *Troiano* per *Traiano* è molto diffusa nelle lingue odierne sud-slaviche e nella lingua romena, vale a dire appunto in quei popoli che oggi abitano l'antico Illirico".

Well known in Romanian historiography for its importance, it is the funerary star from Grammeni⁴⁹ (in our case no. 5), published by M. P. Speidel in a study⁵⁰, whose limited version would also appear in Romania⁵¹. Row 12 of the inscription "speaks" clear "of *Divi Troiano*". On the occasion of its edition, the author mentions three other inscriptions (the epigraph from Brigetio is not known to him) in which the surname Troianus appears (in our case no. 12, 25 and 26), a form that he explains: "the spelling *Troiano* is a variant for *Traiano*, several examples from the Latin-speaking West are known"⁵².

All the five inscriptions known until that date are mentioned by Radu Vulpe in a study dedicated to the earth waves from Muntenia, southern Moldova and Bugeac⁵³ (in our case no. 5, 7, 12, 25, 26). In addition to these, the author cites another [*ILS*, 9118 (= *CIL*, III, 14433)], most likely according to the index, without checking the text of the inscription. On page 461 of the corpus of Latin inscriptions (indices) appears the variant "*vexil(latio) leg. I Ital., [V] M(ac.) et VII ad Trop(aeum) [T]roi(ani)*", although in the Latin text to which such a form refers, it does not appear⁵⁴. On the same occasion, Radu Vulpe expressed his conviction that: „le nom commun *troian* employé aussi bien en roumain que dans les langues slaves balkaniques [...], dérive certainement du nom propre *Traianus*, cognomen de l'empereur romain le plus célèbre [...]. La transformation du premier *a* de ce nome en *o* ne représente pas une influence slave sur le roumain, comme on le soutient souvent, mais une modification produite déjà dans le latin provincial"⁵⁵.

The discussions occasioned by the reinterpretation of the text of the funeral star from Grammeni⁵⁶ complete the repertoire of epigraphs that immortalize the surname Troianus, in addition to the inscription from Brigetio, with two other monuments (in

⁴⁷ In *CIL*, III, 11039.

⁴⁸ R. Vulpe, *Gli Illiri dell'Italia Imperiale Romana*, in *Ephemeris Dacoromana*, III, 1925, p. 155, nota 3.

⁴⁹ *L'Année Épigraphique*, 1969-1970, 583.

⁵⁰ M. P. Speidel, *The Captor of Decebalus. A new Inscription from Philippi*, in *Journal of Roman Studies*, LX, 1970, pp. 142-153.

⁵¹ Idem, *Ranisstorum, ultimul punct de sprijin al lui Decebal*, in *Acta Musei Napocensis*, VII, 1970, pp. 511-515.

⁵² Idem, *The Captor of Decebalus...*, pp. 146.

⁵³ R. Vulpe, *Les Valla de la Valachie, de la Basse-Moldavie et du Boudjak...*, p. 267, note 1.

⁵⁴ The text of the epigraph preserved today in the collections of the National Museum of History of Romania was verified by C. C. Petolescu, vezi Petolescu, *Troianus dans l'épigraphie...*, p. 723, note 3.

⁵⁵ R. Vulpe, *Les Valla de la Valachie, de la Basse-Moldavie et du Boudjak...*, p. 267, note 1.

⁵⁶ N. Gostar, *Sur l'inscription de Ti. Claudius Maximus de Grammeni (Macedonie)*, in vol. *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine*, Constantza, 9-15 septembrie, 1977, p. 80.

our case no. 4 and 8), a situation that allows Nicolae Gostar to conclude: "TROIANO de la l. 12, pour *Traiano*, n'est pas spécifique uniquement pour les provinces balkano danubiennes, car on le retrouve d'une façon intermittente dans d'autres provinces aussi et c'est toujours une déformation populaire si l'on tient compte du fait que *Trajanus* est un cognomen ibérique, étranger aux langues italiques"⁵⁷.

Later, Constantin C. Petolescu⁵⁸ dedicates himself to this subject, who adds to the seven already known inscriptions, other six epigraphic texts, identified in various specialized publications (in our case no. 1, 2, 6, 13, 18 and 20). Returning to the issue⁵⁹, the same historian raises the number of discoveries to 19, thus introducing six other inscriptions (in our case no. 3, 14, 15, 19, 23 and 24).

Finally, to these sources, particularly important for clarifying the issue that concerns us, we are able to add eight more definite inscriptions (no. 9, 10, 11, 16, 17, 21, 22, 27), thus raising the number of discoveries at 27, and another six in which the *cognomen* can be completed only hypothetically (no. 28-33)⁶⁰.

As we have shown, the place of their discovery (without the certainty that we know them all) covers practically the whole area of the Empire [Egypt (3), Galatia (1), Macedonia (1), Dalmatia (1), Pannonia (1), Noricum (4), Italy (6), Hispania (2), Germany (5) and Brittany (3)], so it cannot be a lapicide mistake or a marginal, local form. Chronologically, this variant is attested since the reign of Trajan and, as evidenced by the stamps discovered at Ostia, circulates in parallel with the official form⁶¹. However, the surname *Trajan* does not seem to have been widely used in antiquity⁶².

In general, there are three situations to which the inscriptions refer:

1. the name of the conqueror of Dacia – *Marcus Ulpius Traianus* (53-117);
2. the name of the victor from Verona – *Gaius Messius Quintus Traianus Decius* (190-251);
3. the name of a military unit – *Legio II Traiana*.

To these are added the names of the tribe of *Optimus Princeps – Papiria Troiana*, of some cities – *Ulpia Troiana Puetouio* (in Upper Pannonia) and *Augusta Troiana* (in Thrace), or of some soldiers – *M[arcus] Troianus* and *Cassius [T]roianu[s]*.

The vulgar Latin in which the form *Troianus* is circulated is probably the very idiom referred to in an edict from 813 of the Council of Tours, which emphasizes the

---

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ C. C. Petolescu, *Varia Daco-Romana. III. Troianus in epigrafia latină*, in *Thraco-Dacica*, IV, nr. 1-2, 1983, pp. 143-145.

⁵⁹ *Idem*, *Troianus dans l'épigraphie...*, pp. 723-729.

⁶⁰ See for example the attestation *L(ucius) Gellius L(ucii) f(ilius) Tro(mentia)*, *L(ucius) Sergi(us) L(ucii) f(ilius) Tro(mentia)* și *A(ulus) Fulvi(us) A(uli) f(ilius) Tro(mentia)*, in *CIL*, I², 709 (= *CIL*, VI, 37045 = *ILS*, 8888; in this case see also N. Criniti, *L'epigrafe di Asculum di Gn. Pompeo Strabone*, Milan, 1970, pp. 16-26; L. A. Valverde, *El nomen Pompeius en Hispania: algunos aspectos críticos*, in *Emerita*, 69, 2001, p. 242); *P(ublio) Trosio*, in *L'Année Épigraphique*, 1992, 716 (2); *C(aius) Precilius Tropus*, in *L'Année Épigraphique*, 2001, 419 (2); *Verna Troillus* in *L'Année Épigraphique*, 1969-1970, 62, etc.

⁶¹ M. Steinby, *Lateres Signati Ostienses*, Roma, 1978, nr. 307.

⁶² I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki, 1965, p. 157; Petolescu, *Troianus dans l'épigraphie...*, p. 726.

need to translate sermons from Latin into *rusticam Romanam linguam*. And the observation that the same form appears mainly in the provincial or military environment, is somewhat subjective⁶³, as it is not excluded that this variant is still an official one⁶⁴, since in an epigram attributed to his successor – Emperor Hadrian, the conqueror Dacia is credited with descending from Aeneas the Trojan (*Ζηνὶ τὸδ’ Αἰνεάδης Κασίω Τραιανὸς ἀγαλμα...*)⁶⁵! The exception in this case is made by the attestations of some “modest” soldiers: *M [arcus] Troianus* and *Cassius [T]roianu[s]* (in our case no. 16 and 21).

The 27 inscriptions, having attested the form Troianus, which are known to us so far, are the following:

1. (Egypt), Al Iskandariyah/Alexandria⁶⁶: „*D(is) M(anibus). Aurelium Longinum, (mil)item leg(ionis) II Tro(ianae) For(tis) Ger(manicae) Seve(rianae) (in) coh(orte) VIII pr(incipis) pri(or)is st(ipendiis) VIII, an(n)orum XXXII, Aurel(ia) Isidora coniugi dulcissimo et bene merenti memoriam feci(t)*”.

2. (Egypt), Al Iskandariyah/Alexandria⁶⁷: „*Dis M(anibus). Laberius Fortunatus, m(iles) leg(ionis) II Tro(ianae) coh(orte) III (centuria) (h)ast(ati) pri(or)is, mil(itavit) an(nos) XXIII. Equinus Pompeianus, optio, secundus h(eres), be(ne) m(erenti) m(emoriam) fecit*”.

3. (Egypt) Al Jizah⁶⁸ (inscripție în versuri păstrată într-o copie datând aproximativ din anul 1350): „*[...] Troiane [...]*”.

4. (Galatia), Ancyra⁶⁹: „*D(is) M(anibus). M. Aebutius M. f. Ulp(ia) Papir(ia) Troiana Victorinus Poetovio, stip(endiis) XIV, an(nis) LXIII m(ensibus) II, [(centurio)] leg(ionis) X G(eminae), (centurio) leg(ionis) XI Cl(audiae), [(centurio)] leg(ionis) XIII G(eminae), (centurio) leg(ionis) I Mine(rviae), [(centurio) l]eg(ionis) XXII Pr(imigeniae), (centurio) leg(ionis) XIII G(eminae), [(centurio) leg(ionis)] VII Cl(audiae), (centurio) leg(ionis) XV Ap(olinaris)*”.

5. (Macedonia), Grammeni⁷⁰: „*Ti(berius) Claudius Maximus, vet(eranus) [s(e)] v(ivo) f(aciendum) c(uravit). Militavit eque(s) in leg(ione) VII C(laudia) p(ia) f(ideli), factus qu(a)estor equit(um), singularis legati legionis eiusdem, vexillarius equitum,*

⁶³ Petolescu, *Troianus dans l'épigraphie...*, p. 725. See, however, the exception from no. 14, inscription put by a slave of the emperor.

⁶⁴ The hypothesis is all the more justified as, so far, the most numerous epigraphic discoveries in this sense come from Italy.

⁶⁵ *Anthologia Palatina*, VI, 332. More recently see D. Ebener (ed.), *Die Griechische Anthologie in drei Bänden*, Berlin, 1991; A. Lesky, *Geschichte der griechischen Literatur*, München, 1993.

⁶⁶ *CIL*, III, 6594a. Vezi și I. Mednikarova, *The Accusative of the Name of the Deceased in Latin and Greek Epitaphs*, in *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 143, 2003, pp. 117-134.

⁶⁷ *CIL*, III, 6605 (= *CIL*, XI, 109, 3).

⁶⁸ *CIL*, III, 21 (= 6625 = *ILS*, 1046a). Also see E. Courtney, *Musa Lapidaria. A selection of Latin verse inscriptions*, in *American Classical Studies*, 36, 1995, p. 88, nr. 74.

⁶⁹ *CIL*, III, 6761 (= *CIL*, III, 260).

⁷⁰ *L'Année Épigraphique*, 1969-1970, 583 (= Á. Dobó, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes*⁴, Budapesta, 1975, nr. 817). Also see N. B. Rankov, *Singulares Legati Legionis: A Problem in the Interpretation of the Ti. Claudius Maximus Inscription from Philippi*, in *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 80, 1990, pp. 165-175; M. P. Speidel, *The Captor of Decebalus...*, pp. 142-153; C. S. Mackay, *Expressions to Indicate Goal of Motion in the Colloquial Latin of the Early Empire*, in *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 126, 1999, p. 232; M. B. Charles, *Trajan's guard at Adamklissi: Infantry or cavalry?*, in *Historia*, 53, 2004, p. 487.

.....
item bello Dacico ob virtute(m) donis donatus ab imp(eratore) Domitiano. Factus dupli(carius) a divo Troiano in ala secu(n)d(a) Pannoniorum, a quo et fa(c)tus explorator in bello Dacico et ob virtute(m) bis donis donatus bello Dacico et Parthico, et ab eode(m) factus decurio in ala eade(m), quod cepisset Decebalu(m) et caput eius pertulisset ei Ranisstoru. Missus voluntarius honesta missione a Terent[io Scau]riano, consulare [exerci]tus provinciae nov[ae Mesopotamiae...]”.

6. (Dalmatia), Salonae⁷¹: „D(is) M(anibus). T. Fl(avio) Pomponiano, (centurioni) leg(ionis) II Tr(oiana) fort(is), (centurioni) leg(ionis) I[III] Fl(aviae), (centurioni) leg(ionis) XII Fulmin[a]tae, (centurioni) leg(ionis) XVI Flaviae, (centurioni) leg(ionis) XIII Geminae M(artiae); (centuriones) leg(ionis) II Tro(iana) fort(is) heredes”.

7. (Pannonia Superior), Komarom/Brigetio⁷²: „IRIVA... /MELAI... /TROIANI... /PITONIATO/EQVITI MIL LEG I ADI /ARTEIA EXVPERATA/ SOROR ADRIVIRVS”.

8. (Noricum), Klosterneuburg⁷³: „Imp [- - - Cae]s(ar) C. M[essius Qui]ntus De[cius T]roianu[s p(ius) f(elix) Augus]t(us) ponti[f(ex) max(imus)], trib(unicia) pot(estate) ...c]os. pr[o]co[s, vias e]t pont(es) co[n]laps[as rest]ituit a] Vind. [m. p...]”.

9. (Noricum), Niederdorf/Villabassa⁷⁴: „[Imp(eratori)] Caes(ari) / [C(aio)] Messio / [Quin]to Tro/[ian]o Dec/[io P(io)] F(elici) Invic/[to Aug(usto) p(ontifici) m(aximo) tr(ibunicia) p(otestate) II] / [p(atri) p(atriae) et Messi(i)s] / [Decio et Quinto] / [nobilissimis] / [Caess(aribus) Augg(ustis)] / [a 3 m(ilia) p(assuum) 3]”.

10. (Noricum), Sankt Margarethen im Lungau⁷⁵: „Imp(erator) / Caes(ar) C(aius) / Messiu/s Q(uintus) [Tr]o/ianus(!) / Dec{c}ius / P(ius) F(elix) Inv[ict(us)] / Aug(ustus) [pon]/t(ifex) ma[x(imus)] / trib(unicia) pot(estate) / co(n)s(ul) p(ater) p(atriae) / proco(n)s(ul)”.

11. (Noricum), Zollfeld/Virunum⁷⁶: „[...]R[3] / [3]s et Val(erius?) Re[3]c[3] e[t?] Var(ia) Re[s]/pecta d(onum) d(ederunt) // [3]T eis ne defuncto [1]N[1]MFE[//]nio / [3]s / [3]us / [3] Quarti / [3] Verinus / [3] Ing]enui / [3]inus / [3]inani / [3]s / [3]us / [3]i / [6] / [3] Pr]imitivi / [3]n[us] / [3]s / [3]s / [3]tus / [3]i / [3]s / [3]i / [3]i / [3]i / [3]s / [3]i // Aurelius Iulius / Valentinus Primitivi / Claudius Claudianus / Vitalius Aprilis / Iunilius Martius / Genialis Ingenui / Pompeius Chryseros / Volusius Ursus / Gemellinus Balosi / Iulius Nicephor / Quartus Balosi / Serenianus Placidi / Ursus Sabini / Marius Thallus / Antonius Primus / Valerius Nigrinus / Valerius Respectus / Successus Baieni / Atillius Felix / Troianus Flavinus”.

12. (Italy), Tivoli/Tibur⁷⁷: „D(is) M(anibus) L. Comini L. f. Maximi domu

⁷¹ CIL, III, 2029.

⁷² CIL, III, 11039 (= L. Barkóczi, A. Mócsy, B. Lörincz, *Die römischen Inschriften Ungarns*, Budapest, 1972-1991, 2, 518).

⁷³ CIL, III, 5752.

⁷⁴ CIL, XVII/4, 164 (= M. Hainzmann, P. Schubert, *Inscriptionum lapidariarum Latinarum provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices*, Berolini, 1986, 1578).

⁷⁵ CIL, XVII/4, 187 (= E. Weber, *Supplementum epigraphicum zu CIL III für Salzburg, Steiermark, Oberösterreich und das norische Niederösterreich*, 1902-1964, 2).

⁷⁶ L'Année Épigraphique, 1997, 1219.

⁷⁷ CIL, XIV, 3626 (= ILS, 2742 = *Inscriptiones Italiae*, IV, 1², 157). Vezi și B. Dobson, *Die Primipilares. Entwicklung und Bedeutung, Laufbahnen und Persönlichkeiten eines römischen Offiziersranges*, Köln-Bonn, 1978, p. 265; E.

.....
Mantua, p(rimo) p(ilo)bis, procuratori M. Antonini Aug(usti), praef(ecto) leg(ionis) II Troianae fortis CC, trib(un)o c(o)hor(tium) VII praetoriae, XIII urbanae, III vigul(um), centurio(ni) c(o)hortis I pr(aetoriae), X urbanae, V vig(ulum), evocato Augustorum, beneficiar(io) praef(ecti) praetori(o) vixit annis LXXXII, dieb(us) XVIII; Numitoria C. f. Moschis coniux bene merenti heres”.

13. (Italy), Ostia⁷⁸: „*IMP CAE TRO AVG / EX FIGLI MARC DOLI / C CAL FAVORIS”.*

14. (Italy) Roma⁷⁹: „*D(is) M(anibus) / Epaphrodito Imp(eratoris) / Caesaris Neruae / Troiani Aug(usti) Ger / ma(nici) Dacici ser(uo) / Yginiano arcar(io) a iuuencis / Vlpia Bassa / uiro carissi(mo) cum / quo uix(it) an(nos) XXIII; Sex(to) Atilio Besso / fecit ma...”.*

15. (Italy) Roma⁸⁰: „*M. Aur(elius) M. f(ilius) Aug(usta) Auitus Troian[a]”.*

16. (Italy), Roma⁸¹: „*M(arcus) Troianus / M(arci) f(ilius) Marcellus / Luc(o) Aug(usta) mil(es) / coh(ortis) X pr(aetoriae) |(centuria) / Scipionis / men(sor) lib(rarius) vix(it) / an(nos) XXV m(enses) VIII / mil(itavit) an(nos) V m(enses) VII / fac(iendum) c(uravit) / L(ucius) Magius / Adeianus et / C(aius) Iulius / Tiberinus / amici”.*

17. (Italy), Trebula Suffenas/Ciciliano⁸²: „*[... Tr]ebulae Suff[enatium i]n tabulario eorum des[criptum ex calendario(?)] / [consensu(?)] 3]mi curatoris dati ab Imp(eratore) Nerva Troiano(!) in quo scriptu[m est] / [Saturnino(?) et Scipione(?) c]o(n)s(ulibus) tabula novissima cera novissima arc(ae) n(ostrae) A(ulus) Furiu[s A(uli) f(ilius) 3 solvit] / [quam debuit C(aius) Caesi]us Bassus reliq(ua) HS LVIII m(ilia) n(ummum) item codice alio in quo scriptum [est tabula 3 cera no]vissima arc(ae) n(ostrae) M(arcus) Atilius Felix quam debuit A(ulus) Furius A(uli) [f(ilius) 3] / [HS 3 solvit Nero]ne Aug(usto) IIII Cosso Lentulo co(n)s(ulibus) ac(ce)p(ti) exp(ensi) tabula VIII cera [...].”*

18. (Spain), San Model⁸³: „*[Imp(eratori) Caes(ari) A]ug(usto) C(aio) Messio Q[ui]nto Troano Decio pio felici [...] C(...) et Q(uinto) [Herenni]o Etru[sc]o nobil[iss]i[m]o Caes(ari)... CXLV”.*

19. (Spain), Tarraco⁸⁴: „*[D(is)] M(anibus) / [M(arcus) Aur(elius) Pa]latina Iusto Ni / [comedia?] ex e(quite) R(omano) (centurioni) leg(ionis) X Fret(ensis), VI / [Ferrat(ae)?, X]XX Vlp(iae), II Troian(ae), III / [Scythic(ae)?], III Cyr(enaicae) II h(astato) pr(iori) ann(or)um XLII / [...].I, Aurel(i) Iusta uxor / [mari]to dulcissim(o) item / [Alexa]nder et Iulianus filii / [patri p]ientissimo fecer(unt)”.*

Schallmayer, K. Eibl, J. Ott, G. Preuss, E. Wittkopf, *Der römische Weihebezirk von Osterburken I. Corpus der griechischen und lateinischen Beneficiarier-Inschriften des Römischen Reiches*, Stuttgart, 1990, p. 670, nr. 871.

⁷⁸ CIL, XV, 313.

⁷⁹ CIL, VI, 8865.

⁸⁰ CIL, VI, 32624. Vezi și B. Kavanagh, *The elder Corbulo and the seating incident*, in *Historia*, 53, 2004, p. 381.

⁸¹ CIL, VI, 2754.

⁸² *L'Année Épigraphique*, 1999, 571b. Vezi și *Il Capitolo delle entrate nelle finanze municipali in Occidente ed Oriente. Actes de la Xe Rencontre franco-italienne sur l'épigraphie du monde romain (Rome, 27-29 mai 1996)*, Roma 1999, p. 27.

⁸³ *L'Année Épigraphique*, 1979, 365.

⁸⁴ G. Alföldy, *Die römischen Inschriften von Tarraco*, Berlin, 1975, pp. 93-99, nr. 177, pl. CXII/2.

20. (Germania Superior), Mainz/Mogontiacum⁸⁵: „... leg(ionis) VIII Aug(ustae) [ite]m leg(ionis) II Troian(a)e, T. Fl(avius) Aeternus et T. Fl(avius) Albinus et T. Fl(avius) Verecundus...”.

21. (Germania Superior), Heilbronn/Böckingen⁸⁶: „Pro salute commili[t(onum)] / Fortun[ae] / sacrum / Cassius / [T]roianu[s] / (centurio) Brit(tonum) Mur(rensium) / v(otum) s(olvit) l(ibens) l(aetus) m(erito)”.

22. (Germania Superior), Rheinsheim⁸⁷: „Mer(curio) / Troianus / Aquensi/s fil(ius) / p(osuit)”.

23. (Germania), Ladenburg/Lopodunum⁸⁸: „Imp(eratore) Caes(are) / C. Messio / Quinto / Troiano / Decio / P(io) F(elice) / Inuicto / Aug(usto) p(ontifice) m(aximo) t(ribunicia) p(otestate) p(atre) p(atricie) / proco(n)s(ule), c(iuitas) S(ueborum) N(icretum)”.

24. (Germania), Heidelberg⁸⁹: „Imp(eratore) Caes(are) / Q. Messio / Quinto Troiano / Decio P(io) F(elice) / Inuicto Aug(usto) / p(ontifice) m(aximo) t(ribunicia) p(otestate) p(atre) p(atricie) proco(n)s(ule), / c(iuitas) S(ueborum) N(icretum) l(eugas) III”.

25. (Britannia), Segontium-Caernarvon⁹⁰: „Imp(eratori) Q(uinto) Tro(iano) Decio [C(a)e]sa[ri] p(io) f]el(ici)”.

26. (Britannia), Rockbourne⁹¹: „Imp(eratori) Caes(ari) G(aio) M(essio) Q(uinto) Tro[ian]o De[cio] Aug(usto) ...”.

27. (Britannia), Stanwix (?)/Cumbria⁹²: „Dis Manibu/s Marci Troiani / Augustini tit(ul)um fa/ciendum curavi/t Ael(ia) Ammillusima / coniu(n)x kariss(ima)”.

Hypothetical:

28. (Noricum), Zeltschach⁹³: „Ti(berius) Iulius Con/gonneti filius / Tro(?)”.

29. (Italy), Tortona/Colonia Iulia Dertona⁹⁴: „Clo() Tro(?)”.

30. (Italy), Aquilea⁹⁵: „Jundai[3] / [3 a]nnor(um) XI[3] / [3]hus Tro(?)”.

31. „AI[3] / CHI[3] / mat[ri](?) 3] / D() A[3] / A[3] / Tro(?)”⁹⁶.

32. (Britannia), Chester⁹⁷: „SEBDIVS L F TRO PVDENS AEQVO...”.

33. (Britannia), Chester⁹⁸: „L ANNIVS L F TRO MARCEL V...”.

⁸⁵ CIL, XIII, 6883.

⁸⁶ CIL, XIII, 6471. Vezi și P. Southern, *The Numeri of the Roman Imperial Army*, in *Britannia*, 20, 1989, pp. 81-140.

⁸⁷ H. Nesselhauf, *Neue Inschriften aus dem römischen Germanien und den angrenzenden Gebieten*, in *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission*, 27, 1937, pp. 51-134.

⁸⁸ CIL, XVII/2, 633 (= XIII, 9101).

⁸⁹ CIL, XVII/2, 641 (= XIII, 9109).

⁹⁰ CIL, VII, 1163 (= RIB, I, 2263).

⁹¹ *L'Année Épigraphique*, 1966, 224. Vezi și R. P. Wright, *Roman Britain in 1956. II. Inscriptions*, in *Journal of Roman Studies*, LVI, 1966, p. 219, nr. 9.

⁹² RIB, 2029.

⁹³ *L'Année Épigraphique*, 1993, 1249.

⁹⁴ CIL, V, 8115, 32.

⁹⁵ *Ibidem*, V, 1580.

⁹⁶ CIL, XIV, 3873 (= *Inscriptiones Italiae*, IV, 1, 494).

⁹⁷ RIB, I, 486.

⁹⁸ *Ibidem*, 487.

Максим Очкур
ORCID: 0000-0002-5081-3136

ГРОШОВИЙ ОБІГ НА ВОЛИНІ У XV–XVI СТ.: ІСТОРИОГРАФІЯ

MONEY CIRCULATION IN VOLYN IN THE XV-XVI CENTURIES: HISTORIOGRAPHY

У XV – XVI столітті Волинь була одним з найбільш економічно розвинених регіонів на українських землях. Саме тут досягають свого піку могутності українські князівські та шляхетські роди, що мали величезний вплив на нашу історію [14].

У цей період Волинь – потужна в економічному та політичному плані українська земля, розвиток якої спричинив динамічне поживлення грошового обігу [6, с. 47].

Саме тому важливим є аналіз історіографії грошового обігу Волині у XV – XVI столітті. Загалом, опрацьовані наукові роботи з даної проблематики ми можемо умовно поділити на такі групи: 1) загальні праці з грошового обігу та торгівлі; 2) скарби та поодинокі знахідки монет на Волині; 3) описи музейних нумізматичних колекцій Волині.

До першої належить праця відомого історика та нумізмата Миколи Федоровича Котляра «Грошовий обіг на території України доби феодалізму» [5], в якій він перший ґрунтовно дослідив питання грошового обігу в Україні в добу феодалізму, а також описав величезну кількість волинських скарбів та торговельні зв'язки Волині з іншими державами. Також важливими є монографії та статті сучасних українських вчених нумізматів, що стосуються грошового обігу цього періоду на Волині, таких, як Андрій Бойко-Гагарін, Григорій Козубовський [4] та Роберт Тхоржевський [13].

До другої групи відноситься праця відомого українського вченого Володимира Антоновича «Археологическая карта волинской губернии» [1]. В ній було вперше фундаментально досліджено скарби, що були знайдені на Волині різних історичних епох, в тому числі монетні скарби XV–XVI століття

[1, с.58]. На жаль, в даній праці скарби описуються не детально. Також важливими є статті про скарби чи окремі знахідки монет Василя Орлика [8–10], Михайла та Зоряни Кучинко [7], Святослава Терського [12], Михайла Вашети [2] та Олексія Войтюка [3].

Також цікавою є остання група праць, які досліджують нумізматичні музейні колекції Волині. Вони доповнюють інформацію щодо монет, що були в обігу на Волині, а також висвітлюють питання історії дослідження нумізматичної та грошового обігу на Волині. Тут хочеться виділити праці нумізмата, історика та археолога Яна Фітцке, який у 1937 році стає головним хранителем Волинського музею і активно займається упорядкуванням нумізматичної колекції, її описом та каталогізацією [15, с. 17].

Загалом, дослідивши історіографію грошового обігу на Волині у XV–XVI століттях, можна прийти до висновку, що це регіон з високим розвитком економіки, товарно-грошових відносин та торгівлі [6, с.47], що і спричинило активний розвиток грошового обігу. Однак у вищезгаданій історіографії питання грошового обігу на Волині досліджується поверхнево і згадується побіжно, тому дана проблематика має широкі перспективи для подальших досліджень.

Література

1. Антонович В.Б. Археологическая карта Волынской губернии. Москва. 1900.
2. Вашета М. Результати археологічного дослідження с. Дубище. Волинський колекціонер. Луцьк, 2018. С. 11–14.
3. Войтюк О. Археологічні дослідження міста Дорогобужа. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. Київ, 2017. С. 47–54
4. Козубовський Г. Грошовий обіг в Україні XVI століття. *Українська нумізматика і боністика*. Київ, 1999, вип. №1. С. 58–72.
5. Котляр М.Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. К.: Наук. думка, 1971.
6. Котляр М.Ф. Торговля на Україні в XIV–XV ст. *Український історичний журнал*. 1975. № 1.
7. Кучинко М., Кучинко З. Давні та середньовічні скарби Волині. Луцьк: Волинська книга, 2007.
8. Орлик В.М. До питання торговельних зв'язків волинських земель з містами держави Тевтонського ордену в Пруссії. *Історія торгівлі, податків та мита: тези доповідей IX міжнародної наукової конференції, 29-30 жовтня 2015 р.* Київ, 2015. С. 23–25.
9. Орлик В. Знахідки на Волині монет банату Северин із символікою Тевтонського ордену. *Актуальні проблеми нумізматичної науки у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції, 5-6 листопада 2015 р.* Кіровоград–Київ–Переяслав-Хмельницький, 2015. С. 46–47.

10. Орлик В. Топографія знахідок в Україні монет держави Тевтонського ордену в Пруссії та її Лівонського відділення (зведені відомості по областях). *Український нумізматичний щорічник*. 2017. № 1. С. 37.
11. Orlyk W. Coins of the Teutonic Order contained in the hoard found in the suburbs of the city of Dubno of Rovenska region in march. *Pruthenia*, X, Olsztyn 2015, s. 105–116.
12. Терський С. Волинские нумизматические находки 14 – начала 15 вв. Тезисы докладов Международной нумизматической конференции в Литве. Вильнюс, 2006. С. 179–180.
13. Тхоржевський Р.Й. Нариси з історії грошей в Україні (Здавніх часів до сучасності): Навч. посібник для екон. та істор. фак. вузі. Тернопіль, Вид-во Карп'юка, 1999. 237 с.
14. Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна: [монографія] / Н. Яковенко; Укр. наук. ін-т Гарвард. ун-ту, Ін-т Критики. Вид. 2-ге, перегл. і випр. Київ: Критика, 2008. 469 с.
15. Охріменко Г., Локайчук С., Скляренко Н. Ян Фітцке. Опис нумізматичної збірки. Волинський музей: історія і сучасність. 2019. Вип. 6. С. 14–19.

Андрій Бутко
ORCID: 0000-0002-8631-5112

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ТЕРИТОРІЇ ЗАДНІПРОВСЬКИХ МІСЦЬ ГЕТЬМАНЩИНИ, ЇХ СТАТУС, ЧИСЕЛЬНІСТЬ

RESIDENTIAL POINTS OF THE TERRITORY OF ZADNIPRSKY PLACES HETMANATE, THEIR STATUS, THE NUMBER

В ході колонізації та реколонізації, господарського освоєння Задніпровської території Гетьманщини протягом XVII – першої половини XVIII століть, в цих процесах можна виділити декілька основних хронологічних періодів. Ці періоди визначалися зміною чисельності та статусу населених пунктів на зазначеній території. Статус населених пунктів обумовлювався кількістю в них населення, їх розмірами, наявністю адміністративних органів управління, релігійних споруд та общини, господарським напрямком занять населення. В процесі етапів колонізації та господарського освоєння досліджуваної нами території, окремі поселення виникали, але після деякого часу існування, занепадали та зникали з різних причин, тоді як інші розвивалися та змінювали свій статус, доживаючи до сучасності.

В дослідженні на аналізі писемних та картографічних джерел

розкриваються процеси заселення Задніпровських територій, або «Задніпрських місць» Гетьманщини та утворення на цій території населених пунктів, в період з початку XVII – в першій половині XVIII ст. Наукова новизна полягає у тому, що вперше в сучасній історіографії колонізації «Задніпрських місць» Гетьманщини на основі малодосліджених та невідомих раніше архівних документів та картографічних джерел розкрито процеси виникнення, розвитку а занепаду населених пунктів, з'ясовано їх чисельність та статус.

У процесі дослідження були задіяні як окремі документи, в яких міститься інформація про назви та статус населених пунктів, так і комплексні описи вказаної території, переписи наявних населених пунктів та населення в них, що здійснювались з метою виявлення чисельності населених пунктів, їх місця розташування, права власності на них посполитих, службових (військових), духовних осіб, чисельності населення в них та їх соціального статусу.

Після підписання Вічного миру (1686 р.) місцевість досліджуваної нами території вперше згадується в документах, першої половини XVII ст., що засвідчують земельну власність родини Волевачів, жителів м. Чигирин [1, Арк. 112–112 зв.], а вже протягом 50–80-х рр. на просторі за р. Тясмином та р. Виссю від р. Дніпра до р. Синюхи жодні документи не дають підстав стверджувати про існування на зазначеній території сталих поселень будь-якого статусу, що було обумовлене тогочасними військово-політичними відносинами Гетьманщини з сусідніми Річчю Посполитою та Туреччиною.

За умовами «Трактату про Вічний мир», територія на південь від річки Тясмину мала перебувати у складі Московського царства. Ймовірно, саме кінцем XVII ст. можна датувати перші оселення в Криловській слободі та деякі поселення на Правобережжі Тясмину. Населення в них було прийшлим з однойменних населених пунктів (сіл) вздовж Лівобережжя Тясмину, також засновуються і заселяються ряд хуторів. В цілому на початок XVIII ст. територія Правобережжя Тясмину залишалася ще малозаселеною. Мають місце досить обмежені та неповні свідчення про задніпровські поселення Миргородського полку, виникли до 1710 р. Так, документ 1746 р. свідчить, що деякі села та деревні Власівської та Кременчуцької сотні були заселені ще до Полтавської битви 1709 р. [2, Арк. 62–62 зв.].

За умовами Прутського миру між Московським царством і Османською імперією, протягом 1711–1712 рр. відбувалося примусове відселення українського населення з території Правобережжя Дніпра, разом з відходом козацьких полків та російської армії на Лівобережжя Дніпра – зокрема, до Миргородського полку Гетьманщини. За підтримки Порти, польська шляхта почала захоплювати землі за р. Тясмином, де починає створювати поселення і заселяє їх протягом 2–3-го десятиліття XVIII ст.

У цей же період на Правобережжі Тясмину мешканці придніпровських сотень Миргородського полку Гетьманщини вели тут лише свої промисли, за ведення яких польська адміністрація примушувала їх платити грошовий збір. Варто зауважити, що значна частка цих поселенців були вихідцями з

колишнього Чигиринського полку, що перейшли на помешкання в Малоросійські полки в 1711–1712 рр.

У 1732 р. відповідно до скарги гетьмана Д. Апостола та генеральної старшини до російського уряду, про захоплення і освоєння цієї території поляками, не зважаючи на протест з боку польської шляхти Речі Посполитої, територія була повернута в підпорядкування Гетьманщини під протекторатом Російської імперії. В результаті вперше було проведено опис прикордонних з Польщею території та здійснено реєстр поселень на ній [3, Арк. 193–196]. Опис містить відомості про три види поселень – «старинне», «новопоселенные» і «поселенные вновь». Всі населені пункти, які згідно з описом знаходилися в межах Російської імперії, були відібрані від поляків і перейшли в підпорядкування сотників Придніпровських сотень Гетьманщини.

Після підписання Белградської мирної угоди 1739 р. визначався російсько-турецький кордон, що обумовило проведення чергового розмежування та опису кордону з Польщею в 1740 р., оскільки польська шляхта, як уже зазначалося, скориставшись послабленням колонізаційних процесів на території «Задніпрських місць» Гетьманщини в попередні два десятиліття XVIII ст., освоювала та заселяла територію під своїм контролем [4, С. 38–40; 5, С. 212–213]. Після російсько-турецької війни 1735–1739 рр., територія остаточно закріплюється за Російською імперією, відбувається процес її інтенсивного заселення та реколонізації.

Аналізовані нами архівні джерела дають підстави реконструювати наступні етапи освоєння Задніпровських територій Гетьманщини. З початку і до середини 40-х рр. XVIII ст. географічно незначна кількість поселень розміщувалась на півночі, ще менше на півдні «Задніпрських місць» Гетьманщини. Найбільша концентрація населених пунктів була зосереджена в центральній частині території. Ймовірно, така ситуація була обумовлена трьома чинниками: 1) географічними (природними умовами території – більш рівнинним рельєфом, наявністю більшої кількості річок та доступів до питної води та ін.); 2) соціальним чинником (вже зайнята для оселення північна частина території, так як вона заселилась раніше в попередні десятиліття); 3) мілітарними або чинником безпеки (потяг поселенців-колонізаторів до оселення в більш захищеній з військової точки зору місцевості та ін.). Найбільша кількість поселень локалізувалась у Кременчуцькій і Потоцькій сотнях Миргородського полку, найменша – у Криловській та Орлянській. Найпоширенішим видом поселень являвся хутір, що обумовлено бажанням поселенців до ведення тогочасного звичного власного хутірського господарства. Це підтверджує факт розвитку початково «народної» колонізації території. Поширеними були не притаманні для центральноукраїнських земель «деревні», – так в тогочасному російському статистичному діловодстві записувались населені пункти без церкви. Сіл нараховувалось в два рази менше «деревень». Церков і священників у міських і сільських поселеннях, налічувалось, ймовірно, не в достатній кількості, щоб забезпечувати все

населення умовами доступу до традиційних релігійних потреб. Особливо це стосувалось ще малозаселеної задніпровської території Полтавського полку, де зовсім не було поселень міського типу, нараховувалось одне село і одна слобода. Поселень слобідського типу на задніпровській території Миргородського полку було в наявності всього два, що говорить про досить незначний тогочасний рівень розвитку урядових колонізаційних процесів на задніпровській території Гетьманщини. Урядова колонізація території відбувалася початково з Придніпровської території Миргородського полку і далі на захід, що проявлялось у відновленні, утворенні й заселенні населених пунктів, зокрема стратегічних містечок Крилов, Цибулеве, Архангелогородка.

У другій половині 40-х рр. XVIII ст. з боку генеральної та полкових адміністрацій, за підтримки російського уряду, відбувається активізація процесів колонізації Задніпровського краю. Підвищується рівень розвитку урядових колонізаційних процесів на території «Задніпрських місць» Гетьманщини, і відповідно зростає інтенсивність заселення та утворення населених пунктів. Набуває значно ширшого розповсюдження такий тип поселень як слобода, з привабливими умовами для поселенців. Майже на порядок збільшується кількість хуторів. За результатами дослідження та опису території Задніпровських місць 1745 р. була складена карта, виконана де Боскетом того ж року, де були позначені майже всі новозасновані чи поновлені після російсько-турецької війни 1735–1739 рр. поселення. До карти додавався опис місця розташування поселень, в основному найбільших на той час [6].

На початок 50-х рр. XVIII ст. кількість сіл збільшується на 3 одиниці за рахунок «деревень» з будівництвом в них церков та збільшенням кількості населення. Два села набувають статус містечка, та закладається, укріплюються і розростається один ретраншемент з поселенням – селом. Крім того, деяка частина поселенців проживала в окремих господарських дворах, на пасіках, при «мельницях».

Тож, на 1745 р. нараховувалось 176 старих новозаселених та нових населених пунктів, а на 1752 р. їх кількість збільшується майже на 100 одиниць, тобто до 271. Це вказує на поновлення та подальший інтенсивний розвиток колонізаційних процесів на задніпровській території Миргородського і Полтавського полків Гетьманщини з початку 40-х рр. XVIII ст. та їх значний зріст в другій половині 40-х рр. – на початку 50-х рр. XVIII ст.

Назви переважної більшості хуторів, «деревень», слобод, сіл походили від імені або прізвища (прізвиська) першопоселенця, засновника, або власника, в деяких випадках – від назви населеного пункту, звідки переселились першопоселенці. В багатьох випадках назви поселенням надавалися за географічною ознакою.

У свою чергу назви містечок та городків, в основному, були похідними від географічного місця розташування, від населеного пункту, звідки переселились першопоселенці, у честь імен святих у православ'ї. Містечка та городки, як правило, були укріпленими, а також мали фортецю з військовою залогою (в

.....
основному з козаків) на випадок збройного захисту жителів під час військових дій, що відбувалися та могли відбутися на той час на прикордонній території Задніпровського краю. Крім того, вони виконували функцію опорних пунктів Гетьманщини під час колонізації території за Дніпром, виконували роль збірних пунктів для новоприбулих поселенців, що бажали там оселитися. Містечка Крилів, Цибулів, Архангелогород виступали також сотенними територіально-адміністративними центрами однойменних сотень.

Джерела та література

1. ЦДІАК України. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 11437.
2. ЦДІАК України. – Ф. 1632. – Оп. 1. – Спр. 181.
3. ЦДІАК України. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 11437. Копія. Те ж – ІР НБУВ. – Ф. – П. – Д. 1965. – Арк. 941–945.
4. Караката М.М. Давнє минуле Андрусівки (Історія села). Київ, 1967. 112 с.
5. Шамрай Сергій. До історії залюднення Степової України в XVIII столітті (Крилівщина і Лизаветщина). // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. 1929 р. Кн. XXIV. С. 207–302.
6. ОР БАН России. – Д. 545. Також: ІК НБУВ. – ДД. 43528, 43530.

Олександр Бондаренко
ORCID: 0000-0001-8582-513X

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК МІСТ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТ. У СУЧАСНОМУ ІСТОРИОГРАФІЧНОМУ ДИСКУРСІ

ECONOMIC DEVELOPMENT OF CITIES IN DNIPRO UKRAINE IN THE LAST QUARTER OF XVIII – EARLY XX CENTURY IN MODERN NATIONAL HISTORIOGRAPHY

Сьогодні спостерігається очевидне зростання дослідницького інтересу до історії економічного розвитку міст. Актуалізація досліджень зумовлена низкою факторів, ключове місце серед яких відіграє сучасне неоднозначне соціально-економічне становище в Україні та необхідність наукового осмислення ролі міста в економічному розвитку суспільства.

Історія міської економіки була предметом наукового зацікавлення і в минулому. За імперської доби вчені визначили напрям вивчення економічного розвитку міст, розглянули важливі аспекти цієї теми у постановочному контексті. У радянській історіографії міська історія не знаходилася у центрі уваги дослідників, а для нечисленних праць, що інколи виходили з друку, специфічною рисою був класовий підхід та відсутність критичного аналізу проблеми.

Зі здобуттям незалежності відроджується науковий інтерес до історії міста і ця тема займає сьогодні істотне місце у вітчизняному історіографічному дискурсі. Предметом вивчення проблема економічного розвитку міст стала у працях багатьох сучасних українських учених, серед яких Я. Верменич [1], В. Константинова [2], С. Надибська [3], Ю. Нікітін [4], В. Орлик [5], С. Орлик [6], О. Прищепа [7], О. Реєнт [8], О. Черемісін [9], Д. Чорний [10], Н. Шкільнюк [11] та інші.

Сучасну історіографію умовно можна поділити за тематичним принципом на такі дослідницькі напрями: 1) наукові праці, що присвячені різноманітним проблемам промислового розвитку міст; 2) роботи, у яких вивчаються питання видів та форм міської торгівлі, формування загальноімперського та українського внутрішнього ринків; 3) література, що висвітлює історію створення та функціонування транспортної системи та її вплив на економічне зростання міст; 4) праці, предметом дослідження яких є розвиток фінансової, податкової та банківсько-кредитної системи.

Історіографічний огляд свідчить, що коло питань економічного розвитку міст Наддніпрянської України останньої чверті XVIII – початку XX ст. у сучасній вітчизняній історичній науці, порівняно з імперськими та радянськими ученими, суттєво розширилося.

Поряд з традиційними напрямками вивчення окресленої проблеми – розвиток ремісничого виробництва та поступовий його перехід до мануфактурного, промисловий переворот, урбанізація та індустріалізація, – українські дослідники істотну увагу зосереджують і на питаннях форм та методів внутрішньої і зовнішньої торгівлі, приватної підприємницької діяльності, історії купецтва, створення та функціонування кредитно-банківської системи, здійснення фінансово-податкової політики самодержавної Росії в Наддніпрянщині.

Однак зазначимо, що дослідження економічного розвитку міст й до сьогодні не набуло комплексного системного характеру. Економічний складник так і не став предметом спеціального наукового дослідження.

Характерною рисою сучасної історіографії, крім того, є те, що вивчення міського економічного розвитку відбувається нерівномірно як у регіональному, так і в хронологічному вимірах.

Література

1. Верменич Я.В. Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення. К.: Інститут історії України НАН України, 2011. 306 с.
2. Константинова В.М. Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861–1904 роки). Запоріжжя: АА Тандем, 2010. 596 с.
3. Надибська С.Б. Соціально-економічний розвиток міст Південної України в 1861–1900 рр. (за матеріалами Херсонської та Катеринославської губерній): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Одеса, 2005. 17 с.
4. Нікітін Ю.О. Пореформені міста Лівобережної та Слобідської України у

.....
другій половині XIX ст.: історичний аспект самоврядування: Автореф. дис. ...
докт. іст. наук: К., 2015. 30 с.

5. Орлик В.М. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період: Монографія Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2007. 631 с.

6. Орлик С.В. Фінансова політика російського уряду на окупованих територіях Галичини і Буковини в період Першої світової війни (1914–1917 рр.): монографія. Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В., 2018. 716 с.

7. Прищепа О.П. Міста Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. – Рівне, 2010. 287 с.

8. Реєнт О.П. Україна в імперську добу (XIX–початок XX ст.); НАН України, Інститут історії України. К, 2003. 338 с.

9. Черемісін О.В. Міське самоврядування на Півдні України в 1785–1917 рр. Херсон, 2017. 581 с.

10. Чорний Д.М. По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець XIX – початок XX ст.). Харків, 2007. 301 с.

11. Шкільнюк Н.М. Міста Волинської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст.: соціальна структура, адміністративний та економічний аспекти: Автореф. дис ... іст. наук. Тернопіль, 2017. 19 с.

Андрій Бойко-Гагарін
ORCID: 0000-0003-4610-3665

Ірина Корпусова
ORCID: 0000-0002-1145-7538

ПЛАТИНОВІ МОНЕТИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ: ОБІГ ТА ФАЛЬШУВАННЯ

THE PLATINUM COINS OF RUSSIAN EMPIRE: THE CIRCULATION AND COUNTERFEITING

З відкриттям у 1824 році платинових родовищ на Уралі та Західному Сибіру, за ініціативи міністра фінансів Єгора Канкріна, [14, 97–110] було прийнято рішення карбувати нову монету з цього дорогоцінного металу – номіналом 3, 6 [2, арк 73–75] та 12 руб. [1, арк. 432–433] на столичному монетному дворі в Санкт-Петербурзі (Рис. 1).

Згодом тенденції світового ринку поступово змінились. Реальна вартість платинових монет стала значно вищою за номінальну [15, 218]. Це призвело до вивезення платинових монет для дорожчого продажу за кордоном [4, арк. 5–6].

Платинові монети часів імператора Миколи I (1825–1855) фактично не

.....
відіграли помітної ролі у грошовому обігу. У більшості праць попередників, присвячених або дотичних до історії платинової монети в Російській імперії, відсутній антропологічний аспект. Не приділено увагу участі платинових монет в якості засобу платежу, отримання нею жалування, цікавих випадків з історії її безпосереднього обігу. Історія платинової монети, зазвичай, описана з урахуванням законодавчих актів [9], також досить поглиблено визначені різновиди монет для колекціонерів [8].

22 червня 1845 року іменним указом Сенату «Про відміну платинової монети» відповідно до висновків особливого Комітету при Міністерстві Фінансів наказано повністю припинити карбування платинових монет, обмінюючи їх всіма казначействами в імперії на золоту, срібну монети та асигнації протягом 6 місяців, а після лишити обіг платинових монет на добровільних засадах та особистих домовленостях покупців та продавців [10, 97]. Вважається, що близько 75% колись виготовлених платинових монет було в подальшому здано до Санкт-Петербурзького монетного двору [7, 29].

Із зникненням платинових монет із грошового обігу виник інтерес до їх колекціонування. Це не дивно, адже платинова обігова монета у ХІХ ст. стала світовим феноменом. Найбільш ранню згадку про бажання придбати платинові монети для колекціонерів антикваріату знаходимо у оголошенні в газеті «Киевская Заря» від 28 березня 1906 р. (Рис. 2).

Платинові рублеві монети є рідкісними також і серед приватних колекцій, зразки монет задовільного стану збереження та такі, що не були в обігу, високо оцінюються на нумізматичних аукціонах та каталогах, починаючи із ХІХ століття. На сьогодні автентичні зразки збережено в трьох найбільших українських музеях: Національному музеї історії України [13, С. 225–237; 11, С. 93–99], Одеському археологічному музеї та Харківському історичному музеї ім. М. Ф. Сумцова [12, С. 51–52]. У зібранні Одеського археологічного музею наявні 4 платинові монети, в тому числі рідкісні 12 рублів 1830 року, які наразі експонуються у музеї.

На колекційному ринку присутні численні неавтентичні зразки платинових монет, виготовлених в Китаї. Ці антикварні копії виконані на низькому рівні та дуже легко можуть бути виявлені навіть недосвідченими нумізматами. Сплав металу цих виробів містить залізо, тому ці підробки досить легко відрізнити реакцією на магніт.

Достовірних свідчень про підробку в збиток обігу платинової монети фальшивомонетниками в Російській імперії чи ввезенні підробок із-за кордону ми не знаходимо. У фондах Державного архіву Харківської області збережено справу про підозру місцевого мешканця 3 рублевої платинової монети у її фальшивості, що прямо підтверджує ускладнення та незвичність цієї монети для населення [3, арк. 1, 5].

Джерела та література

Архівні матеріали

1. Державний архів Одеської області. Фонд 252. Попечительський комітет поселенців Південного краю Росії. Опис. 1. Справа 871. Про впровадження дванадцятирублевої платинової монети. Рік 1830. Арк. 432-433.

2. Державний архів Одеської області. Фонд 88. Одеська портова митниця. Опис 1. Справа 109. Про впровадження шестирублевої платинової монети. Рік 1829. Арк 73-75.

3. Державний архів Харківської області. Фонд 35. Харківська місцева пробірна палата. Опис 1. Справа 25. Про сумнівну три рублеву Уральську платинову монету. Рік 1846. 9 арк.

4. Державний архів Херсонської області. Фонд 7. Херсонська митна застава. Опис 2. Справа 48. Розпорядження керівника Одеського митного округу про спостереження за недопущенням ввезення у Росію фальшивих грошей та ввезення платинової монети. Рік 1845. 25 арк.

Газетні публікації

5. Кто имеет старинные русские монеты...Киевская Заря. № 7. вторник, 28 марта. Киев, 1906. С. 6.

Музейні колекції

6. Одеський археологічний музей. Монета. Російська імперія, Микола I (1825 – 1855). 12 рублів 1830 р., м.д. Санкт-Петербург. Інв. № 52369.

Література

7. Адрианов Я. Русские монеты 1700-2000 годов. Исторический обзор и каталог. Пермь, 2001. 414 с.

8. Биткин В.В. Сводный каталог монет России. Часть II (1740-1917). Киев: «Юнона-Монета», 2003. 520 с.

9. Винклер П. Из истории монетного дела в России. П. фон Винклер: [в 2 ч.]. СПб.: тип. П.П. Сойкина, 1899.

10. Георгий Михайлович Великий Князь. Монеты царствования Императора Николая I. Санкт-Петербург: Типография А. Бенке, 1890. 166 с.

11. Зразюк З.А. Из истории нумизматической коллекции Национального музея истории Украины. Историко-географічні дослідження в Україні. Число 6. Київ: Інститут історії України, 2003. С. 93-99.

12. Легейда А.В. Платинова монета у колекції Харківського історичного музею. Матеріали наукової конференції, присвяченої 135-річчю з дня народження Є.К. Редіна. Четверті Сумцовські читання. Харків: Меркурій, 1999. С. 51-52.

13. Орлик В., Бойко-Гагарін А. Монети, передані з Всеукраїнського Історичного Музею імені Тараса Шевченка до Державного Банку СРСР в 1933-1934 рр. Studia I materialy z Miedzynarodowej Konferencji Numizmatycznej. «Utraczone kolekcje numizmatyczne». 6-7 grudnia 2018 r. Warszawa: Zamek Krolewski w Warszawie, 2019. S. 225-237.

14. Орлик В.М. Єгор Канкрін і фінансова політика Російської імперії в Правобережній Україні в другій чверті XIX ст. Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. 2006. № 13. С. 97–110.

15. Спасский И.Г. Русская монетная система. Историко-нумизматический очерк. Изд. 4. Ленинград: Аврора, 1970. 256 с.

Ілюстрації

Рис. 1. Російська імперія, Микола I (1825 – 1855).
12 рублів 1830 р., м.д. Санкт-Петербург. ОАМ. Інв. № 52369.

Рис. 2. Оголошення в газеті «Кіевская Заря» про скупку платинових монет.
28 березня 1906 р.

Оксана Шпортун
ORCID: 0000-0003-4528-4329
Андрій Табачук
ORCID: 0000-0003-1261-5056

**ПЕРЕВИЩЕННЯ ВЛАДИ АБО СЛУЖБОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ
ЧИНОВНИКАМИ КАЗЕННИХ ПАЛАТ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ
(XVIII – XIX СТ.)**

**EXCEPTION OF POWER OR OFFICIAL POWERS BY OFFICIALS OF THE
STATE CHAMBER OF NADDNIPRIANSK UKRAINE
(XVIII - XIX CENTURIES)**

Перевищення влади або службових повноважень чиновниками завжди руйнували довіру та авторитет держави, адже такі дії несли негативні наслідки та впливали на розвиток демократичного суспільства, темпи економічного зростання та, практично, нівелювали соціальну справедливість.

Сучасний науковий світ активно вивчає тему неправомірних дій чиновників стосовно їхніх владних повноважень. Так, змістовну характеристику діяльності казенних палат подано у публікаціях В. Орлика [1;2], в якій подана оцінка позитивних та негативних моментів у роботі чиновників казенних палат. Вчений також наголошував на прогалини у роботі державного апарату Російської імперії, зокрема, аналізований ним бюджет імперії (розпис) за 1797 р. «свідчить про відсутність точних розрахунків видаткової частини, особливо це стосувалося військового відомства й імператорського двору. Єдиною статтею, що була обрахована з точністю до рублів, були видатки на

.....
училища, виховні будинки, лікарні й штатні пенсії. Усі інші цифри, як правило, округлялися до мільйонів рублів, що свідчить про досить приблизні підрахунки й підгонку їх під дохідну частину» [3, с. 191].

Недоліки роботи чиновників казенних палат, проблеми зі службовим недбалством також порушувалися у публікаціях О. Головка [4], М. Ярошенка [5], С. Орлик [6], В. Шандри [7].

Для забезпечення ефективного державного управління, зокрема з метою ведення упорядкованого діловодства, діяльність казенних палат була регламентована загальноімперськими та відомчими нормативно-правовими актами, такими як: іменні укази імператора генерал-губернаторам, укази Сенату, приписи від міністерств та їх департаментів. Більшість цих документів мала інструктивний характер, тому відповідальність за зловживання службовим становищем нерідко замовчували. Так, М. Ярошенко стверджує, що «зважаючи на значну розгалуженість, губернська адміністрація була тією ланкою в системі державного апарату, де найбільш широко процвітало хабарництво та крадіжки. Однак процес «загального хабарництва» та «здириства» майже не знайшов свого відображення в офіційних відомчих звітах, наприклад, звітах III відділення, де про корупцію державного апарату немає жодної згадки. Те ж саме варто сказати про міністерські та губернські звіти. Лише за додатками до річних звітів Міністерства юстиції, а саме за відомостями про осіб, які щорічно притягувались кримінальними департаментами Сенату та губернськими кримінальними палатами за посадові злочини, можна мати уявлення про корупцію серед державного апарату. Однак ці відомості стосувались нижчого чиновництва та майже не відображали подібні провини вищої ланки губернської адміністрації» [8, с. 30].

Проблеми перевищення службових повноважень, зловживання владою, вважалися діями, які руйнують державний устрій. Згідно з указом Олександра I від 6 серпня 1809 р. [9], в якому йдеться про правила та прийом на державну службу, важливою вимогою до кандидатів була освіта, просування по службі завдяки відмінним знанням та заслугам, професіоналізм. Підбір чиновників вівся за принципом вірності державі та службі, уникаючи хабарництва, бути добросовісними, утримуватися від казнокрадства та ін. Проте, незважаючи на законодавчі вимоги до державних службовців, нахабне зловживання владою часто оборювало населення, тому скарги до різних державних установ стосовно недбалого виконання службових обов'язків та корупції були нормою. Питання неправомірної роботи чиновників вирішувалися у судовому порядку, через скарги до губернських правлінь, міських дум, казначейств, казенних палат та ін. установ. Іноді зловживання владою було настільки масштабним, що до державних установ надходили колективні скарги, а подекуди мало широкий суспільний розголос. Так, у 1861 р. газета «Киевский Телеграф» опублікувала статтю, де описувалось діяння Дубенського казначея Горського, який «... при размене кредитных билетов на звонкую монету получал по 3,5 копейки с каждого рубля» [10].

Досить часто чиновники не нехтували й залученням до фінансових махінацій осіб, що були прямозалежними від них. Був зафіксований факт скарг купців Київської губернії щодо неправомірної податі на товари, що продавалися в губернії. Місцеві чиновники самовільно обклали податями торговців в місті Сквирі, Київської губернії, десятиною. Кожен купець був зобов'язаний, крім загального податку, сплачувати десяту частину від товару в натуральній або грошовій формі [11].

Зловживання владою та службовим становищем, недоброчесне виконання посадових обов'язків були фундаментом побудови державної влади у Російській імперії. Згідно з «Уложенням про покарання кримінальних та виправних» 1845 р. [12], перевищення повноважень чиновником вважаються:

- дії, які виходять за рамки посадових обов'язків всупереч чинному законодавству;

- будь-які дії без дозволу вищого керівництва;

- самовільне вирішення справ, не маючи на це право.

Протизаконною вважалася бездіяльність чиновників, а саме, коли не застосовувалися дозволені законом засоби, з метою попередження або призупинення будь-якого зловживання, яке могло б загрожувати державній цілісності та суспільству.

Звісно, така характеристика зловживань чиновництвом була досить об'єктивною, але сам факт корупції, хабарництва та здирництва законодавцем не визначався. Лише у 1885 р. зі зміною «Уложень про покарання кримінальних та виправних» [13], хабарництвом вважалася прийняття подарунків чиновників у грошовій, речовій або інших формах, які приймали за справи або дії, що стосувалися службової діяльності. Прийняття подарунків або ж коштів, обіцяних за вчинення службової діяльності чиновником не в межах його компетенції, вважалася шахрайством.

Таким чином, на відміну від численних законодавчих вимог стосовно відбору на державну службу (важливими критеріями з яких були: освіта, просування по службі завдяки відмінним знанням та заслугам, професіоналізм), існував ряд проблем зловживань владою, казнокрадства, хабарництва, некомпетентності у сфері державного управління.

Основними зловживаннями чиновників казенних палат були хабарництво, нецільове використання коштів, допущення грубих помилок при нарахуванні податків, недотримання інструкцій і приписів вищих органів та ін.

Джерела та література

1. Орлик В. (2007). Казенна палата. *Енциклопедія історії України*. Т. 4. К. Наукова думка. С. 20–21.

2. Орлик В. (2003). Казенні палати в системі фінансового управління Російської імперії в кінці XVIII – у XIX ст. (на матеріалах Київської губернії). *Український історичний журнал*. № 2 (449). С. 66–73.

3. Орлик В. (2008). Методологічні аспекти дослідження проблем

.....
податкової політики в українських губерніях Російської імперії у першій половині XIX ст. *Український історичний журнал*. № 5. С. 187–195.

4. Головка О. (2010) Податкові присутствія як суб'єкти фінансово-управлінської діяльності на українських землях у складі Російської імперії. *Право і безпека: Науковий журнал*. № 4. С. 34.

5. Ярошенко М. (2016) Запобігання корупції в системі губернської адміністрації в Наддніпрянській Україні (друга половина XIX – початок XX ст.). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. Ужгород. Вип. 36(1). С. 33–36.

6. Орлик С. (2012) До питання реалізації фіскальної політики уряду земськими інституціями українських губерній Російської імперії. *NOWA UKRAINA*. № 12. С. 5–13.

7. Шандра В. (2005). Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX ст. К. 427 с.

8. Ярошенко М. (2017) Протидія корупційним правопорушенням серед губернської чиновницької адміністрації в Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова*. Серія 18: Право. К.: Вид-во НПУ імені М Драгоманова,. Вип. 32. С. 29–34.

9. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. Т. 12. № 23771.

10. ЦДІА України у м. Київ, ф. 442, оп.1, спр. 382.

11. ЦДІА України у м. Київ, ф. 442, оп.1, спр.9034.

12. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. СПб., 1845. 920 с.

13. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. СПб., 1901. 925 с.

Вікторія Павленко
ORCID: 0000-0002-8160-8629

ГРОШОВА ПОЛІТИКА У НАДДНІПРЯНЩИНІ НАПРИКІНЦІ XVIII – НА ПОЧАТКУ XX СТ. ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

MONETARY POLICY IN THE DNIEPER REGION IN THE LATE XVIII - EARLY XX CENTURIES AN OBJECT OF SCIENTIFIC RESEARCH

Друга половина XVIII ст. пов'язана із драматичними за своїми наслідками подіями для українських земель, через їхнє включення до складу Російської та Австрійської імперій. Наддніпрянська Україна в декілька етапів була інкорпорованою імперською Росією і в XIX ст. адміністративно поділялася на 9 губерній: Полтавська, Чернігівська, Харківська, Катеринославська, Таврійська, Херсонська, Волинська, Київська і Подільська.

Проблеми історії грошового обігу та його регулювання владними інституціями в Наддніпрянській Україні наприкінці XVIII – на початку XX ст. знайшли певне відображення в історіографії [5; 10–17]. У той же час дана наукова проблема є однією із складних проблем у сучасній історіографії. Складність дослідження пов'язана із методологічними особливостями дослідження різних складових фінансової політики та специфікою джерельної бази.

Важливою методологічною парадигмою є врахування антропологічного підходу до вивчення грошового обігу, адже різні верстви населення не лише користувалися різними грошовими номіналами, а й мали різне відношення до грошових одиниць [9]. І виявлення саме цих особливостей є важливим завданням дослідника. З іншого боку, грошовий обіг мав певні регіональні відмінності [6–8], пов'язані з економічним станом населення, розвитком торгівлі та ін.

Не менш вагомою складовою дослідження грошового обігу є вплив внутрішніх та зовнішніх факторів на вартість грошей [10] і їхню купівельну спроможність, це перш за все розвиток банківського сектору, радикальні зміни державної політики, різноманітні реформи та контрреформи, природні катаклізми, безкінечні війни, які вела Російська імперія та ін.

Окремою складовою досліджень грошового обігу є різноманітні зловживання, пов'язані із грошовими одиницями, перш за все, підробка та поширення грошових фальсифікатів на грошовому ринку Наддніпрянщини [1–2].

На нашу думку, історія грошового обігу та його регулювання владними інституціями в Наддніпрянській Україні наприкінці XVIII – на початку XX ст. є важливою науковою проблемою, яка потребує комплексного дослідження.

Література

1. Бойко-Гагарін А.С. Газетна періодика як джерело вивчення процесів фальшування монет і банкнот у кінці XIX – початку XX століття. *Український нумізматичний щорічник*. № 2. Переяслав-Хмельницький, 2018. С. 132–149. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2018-2-132-149>
2. Бойко-Гагарін А.С. Шахрайство навколо фальшивомонетництва у Російській та Австро-Угорській імперіях у XIX-XX ст. *Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць*. Випуск 61. К., 2020. С. 27–34.
3. Молчанов В.Б. Вплив грошової реформи С. Ю. Вітте (1895–1898 рр.) на життєвий рівень населення Підросійської України. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2011. Вип. 19. С. 129–150.
4. Молчанов В.Б. Вплив селянської реформи 1861 р. на добробут населення України. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2011. Вип. 18. С. 95–104.
5. Орлик В.М. Фінансова політика Російської імперії в українських губерніях у XIX ст. (історіографія проблеми). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Вип. XI. Київ.: Ін-т історії України НАН України, 2006. С. 85–95.
6. Орлик В.М. Єгор Канкрін і фіскальна політика Російської імперії в Правобережній Україні в другій чверті XIX ст. *Спеціальні історичні дисципліни:*

.....
питання теорії та методики. Збірка наукових праць: У 2-х частинах. К.: НАН України, Інститут історії України. 2006. Число 13. Част.2. С. 97–110.

7. Орлик В.М. Регіональні особливості податкової політики уряду Російської імперії в дореформений період: проблеми методології дослідження. *Гуржіївські історичні читання. Збірник наукових праць, присвячених члену-кореспонденту АН УРСР І.О. Гуржію*. Вип.4. Черкаси, 2011. С. 281–283.

8. Орлик В.М. До питання фінансового стану українських губерній у другій чверті XIX ст. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2002. Вип.2. Ч. II. С. 45–48.

9. Орлик В. М. Селянство України в фіскальній політиці імперій Романових і Габсбургів. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Вип. 13. К., 2007. С. 83–86.

10. Орлик С.В. Вплив фінансових реформ на курс рубля у 60-х роках XIX століття в Російській імперії. *Наукові записки з української історії : зб. наук. статей*. Вип.33. 2013. С. 259–262.

11. Орлик С.В. Розмінні марки та казначейські знаки у грошовому обігу в Україні в період Першої світової війни. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць*. К.: Інститут історії України, 2015. Число 26–27. С. 141–148.

12. Потильчак О. Знахідка монет XVIII століття з Литвинівки Вишгородського району на Київщині. *Український нумізматичний щорічник*, 1, 2017. С. 108–121.

13. Потильчак О. Мідна російська монета у грошовому обігу Правобережної України у XVIII ст. (на матеріалах нумізматичних знахідок 2017 року з трушків на білоцерківщині). *Український нумізматичний щорічник*, 2, 2018. С. 119–131. <https://doi.org/10.31470/2616-6275-2018-2-119-131>

14. Скоморович І.Г. Грошові системи на Українських землях: історія і теорія. Львів, 2011. 244 с.

15. Тхоржевський Р. Нариси історії грошей в Україні. Тернопіль, 1999. 238 с.

16. Шпортун О. Регулювання грошового обігу казенними палатами у Наддніпрянській Україні. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки : V Міжнар. наук.-практ. конф., м. Меджибіж, 21–22 черв. 2018 р. Меджибіж; Переяслав-Хмельницький; Кропивницький; Київ, 2018. С. 136–139.*

17. Шуст Р. Нумізматика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні: навч. посіб. Київ, 2009. 376 с.

Анатолій Сустретов
ORCID: 0000-0001-6313-7803

ФАЛЬШИВІ ГРОШОВІ ЗНАКИ У НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В

ДОРЕФОРМЕННИЙ ПЕРІОД: ІСТОРИОГРАФІЯ

COUNTERFEIT BANKNOTES IN DNIEPER UKRAINE DURING PRE – REFORM PERIOD: HISTORIOGRAPHY

Питання підробки грошових знаків завжди викликало значний інтерес не лише наукового характеру. Фальшивомонетництво є тематикою, до якої прикута увага широкого кола осіб. Варто зауважити, що це вплинуло й на висвітлення проблематики в літературі, оскільки існує багато книг не наукових, які видають не професійні дослідники. Ми у свою чергу намагаємось проаналізувати саме науковий доробок фальшивомонетництва на українських землях у складі Російської імперії в дореформений період. Також слід звернути увагу, що після інкорпорації Гетьманської держави, розповсюдження на інших сучасних українських землях адміністративного устрою Російської імперії [12], тут з деякими особливостями стали діяти й загальноімперські тенденції щодо підробок грошових знаків.

Весь наявний науковий доробок можна класифікувати за деякими критеріями відповідно до галузі науки, в контексті якої відбувалось дослідження (оскільки підробка грошових знаків є об'єктом досліджень історії, історії держави та права України і зарубіжних країн, економіки та фінансів тощо); до епох, коли праці опубліковувались та здійснювалось дослідження проблематики (за Російської імперії, радянська доба, падіння радянської цензури й наукова академічна свобода, яка прийшла із незалежністю); праці висвітлюють загальні тенденції в підробках грошових знаків або присвячені аспектам фальшивомонетництва в контексті певних історичних подій (наприклад, за доби війни з Наполеоном тощо), або питання фальшивомонетництва лише підіймається дотично до загальних аспектів історії грошового обігу.

Одним із перших ще на початку ХХ ст. проблему фальшивомонетництва висвітлював С. Вознесенський у праці «Первые сто лет истории Экспедиции заготовления государственных бумаг (1918–1919 гг.)» [3] в контексті функціонування Експедиції заготовок державних паперів. Автор зробив досить цікавий висновок, що завдяки технологічному прогресові вже в ХІХ ст. підробка грошових знаків набула значних масштабів, оскільки нею стали займатись усі верстви населення (раніше це могли собі дозволити лише аристократи). В руслі загальних питань грошового обігу займався проблемою підробок І. Спасський [16] в середині ХХ ст., в цей час Л. Розенберг [13], І. Колташев [4] у своїх працях частково згадували про факти підробок за часів воєн з Наполеоном. Вчений Д. Мірський 1969 р., описуючи діяльність відомих на весь світ фальшивомонетників, згадує також і про Наполеона і його намагання методами підробки грошей підірвати економіку Російської імперії [9].

Вже після розпаду Радянського союзу авторський колектив під

керівництвом А. Малишева [6] через призму проблеми функціонування паперових грошових знаків в Російській імперії, а тематиці підробок асигнацій виділили один окремий підрозділ дослідження. Колектив розкриває загальні питання поширення підробок імперією, згадує й про наполеонівські фальшивки. Про боротьбу із фальшивомонетництвом на українських землях у складі Російської імперії пише І. Рязанцева [14], вчена Т. Махрова в праці про грошовий обіг за часів наполеонівського вторгнення пише й про підробки в цей час, а також про фальшивомонетництво після впровадження і грошовий обіг асигнацій [7]. Колектив авторів К. Яковлева та О. Яковлевої досліджують проблематику ролі та місця різних державних інституцій Російської імперії у боротьбі з фальшивомонетництвом [19; 20]. Наприклад, дослідники говорять, що до наполеонівських війн основним міністерством, яке боролось із підробками, було Міністерство Внутрішніх справ, однак в 1807 р. створювався комітет загальної безпеки, який в тому числі й займався вказаною проблематикою, про активну співпрацю МВС із Міністерством Фінансів в I половині ХІХ ст. Досить таки оригінальною є праця Є. Миколайчука, оскільки він детально розглядав технічні аспекти іконографії асигнацій, в тому числі й фальшивих [8]. Суто фальшивкам Наполеона присвятили праці А. Алехов [1], П. Нікольський [10], Н. Трошін [17], А. Бугров [2]. Серед сучасних українських дослідників, які висвітлювали проблеми підробок грошових знаків на українських землях в межах досліджень із загальних питань грошового обігу можна виділити авторський колектив О. Колесникова, Д. Бойко, О. Коковіхіної [5], Р. Шуста [18], С. Скоморович [14] та інших.

В цілому, науковий доробок представлений широким колом праць, де фальшивомонетництво згадується в рамках загальної історії грошового обігу, історії держави та права, функціонування органів державної влади в питаннях боротьби з підробкою грошових знаків, водночас існують дослідження, які спрямовані суто на проблематику фальшивомонетництва в грошовому обігу кінця ХVІІІ ст. – I пол. ХІХ ст. або на окремі сторінки історії даного явища (за часів наполеонівських війн тощо). Водночас, потребують подальшого розвитку дослідження різних аспектів фінансової політики [11], які б мали регіональний характер, описували на основі місцевого архівного матеріалу особливості фальшивомонетництва загалом або окремо в українських губерніях, повітах, містах і селах.

Література

1. Алехов А.В. Фальшивые ассигнации Наполеона. *Нумизматический альманах*. 1998, №3, С.27–40.
2. Бугров А.В. Русская армия и ассигнации в 1813–1815 годы: малоизвестная страница антинаполеоновских войн. *Деньги и кредит*. 2015. №7. С. 66–71.
3. Вознесенский С.В. Первые сто лет истории Экспедиции заготовления государственных бумаг (1918-1919 гг.) / сост. Т.Н. Смекалова, А.В.Мельников,

Н.М. Вечерухин. СПб. : Нестор-история, 2009. 426 с.

4. Колташев И. Рассказывают бумажные деньги. *Мир коллекционера*. Алма-Ата: Казахстан, 1967. С. 150–191. URL: https://www.e-reading.club/chapter.php/1020646/27/Mir_kollekcionera.html (дата звернення: 20.04.2020).

5. Колесников О. В., Бойко Д. І., Коковіхіна О. О. Історія грошей та фінансів. 2-ге видання виправлене та доповнене: Навч. пос. К.: Центр учбової літератури, 2008. 140 с.

6. Малышев А.И., Таранков В.И., Смиранный И.Н. Бумажные денежные знаки России и СССР. М.: Финансы и статистика, 1991. 496 с. URL: <http://vsemonetki.ru/books/item/f00/s00/z0000007/index.shtml> (дата звернення: 20.04.2020).

7. Махрова Т. К. Из истории денежного обращения России в период наполеоновского вторжения № 1 (1) 2013 Правоворядок: История, теория, практика. Научно-практический журнал. Челябинск: ООО «Эскуэла», 2013. С. 116–123.

8. Миколайчук Е.А. Технологическая экспертиза русских ассигнаций выпуска 1769 –1818 годов. *Фотография. Изображение. Документ*. Вып. 5 (5). 2014. С. 61–67.

9. Мирский Д. Титулованные фальшивомонетники. *Наука и жизнь*. 1969. № 10. С. 51–57.

10. Никольский П.С. Финансовая составляющая войны России против наполеоновского нашествия в 1812–1815 годы. *Гуманитарные науки*. №3, 2012. С. 76–83.

11. Орлик В.М. Єгор Канкрін і фіскальна політика Російської імперії в правобережній Україні в другій чверті ХІХ ст. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: зб. наукових праць: в 2-х частинах*. К. : НАН України, Інститут історії України. 2006. Число 13. Част. 2. С. 97–110.

12. Орлик В. Фіскальний апарат Гетьманщини (1654-1764 рр.). *Бористен* №8. 2010. С.25–28.

13. Розенберг Л. Историю рассказывают деньги. *Наука и жизнь*. 1964. № 3. С. 91–96.

14. Рязанцева І. М. Боротьба з фальшивомонетництвом на українських землях у складі Російської імперії в середині ХVІІІ – кінці ХІХ ст. *Право і безпека*. Х. :Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2011. С. 36–37.

15. Скоморович І.Г. Еволюція та функціонування грошової системи в Україні: дис. ...докт. екон. наук: 08.00.01. Львів, 2017. 479 с.

16. Спасский И., Русская монетная система. Ленинград: Издательство Государственного Эрмитажа, 1962. 225 с.

17. Трошин Н.Н. Русские ассигнации французской подделки: мифы и факты. *Отечественная война 1812 года. Источники. Памятники. Проблемы: Материалы Международной научной конференции, 2–4 сентября 2013 г.* С. 544–559.

18. Шуст Р. М. Нумізмати́ка: історія грошового обігу та монетної справи в Україні: Навч. посіб. 2-ге вид., стер.. К.: Знання, 2009. 376 с.

19. Яковлев К.Л., Яковлева О.Н. К вопросу об участии органов центрального отраслевого управления в борьбе с фальшивомонетничеством в Российской империи. *Труды Академии управления МВД России*. 2013. № 1 (23). С. 89–93.

20. Яковлев К.Л., Яковлева О.Н. К вопросу о взаимодействии Министерства внутренних дел и Министерства финансов в сфере борьбы с фальшивомонетничеством в российской империи в первой половине XIX века. *Труды Академии управления МВД России*. 2016. № 4 (40). С. 93–95.

Олексій Кошевой
ORCID: 0000-0001-6629-3879

ІВАН ФРАНКО ПРО СЕЛЯНСЬКУ РЕФОРМУ 1848 р. В АВСТРІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ У ГАЛИЧИНІ

IVAN FRANKO ON THE PEASANT REFORM OF 1848 IN THE AUSTRIAN EMPIRE AND THE FEATURES OF ITS IMPLEMENTATION IN GALICIA

Іван Якович Франко не лише відомий український письменник, а багатогранний науковець, доктор філософії, який зробив значний внесок в історичну науку [1]. Виходячи з того, що у творчості, громадсько-політичній діяльності І. Я. Франко дотримувався патріотичної позиції щодо українського народу, письменник завжди бачив Україну як суверенну одиницю «у народів вольних колі». Відомо ряд друкованих наукових праць, присвячених селянському рухові й революції 1848 року в Галичині, серед них: «Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині» [3], «Польське повстання в Галичині

1846 р.» [3], «Лук'ян Кобилиця. Епізод з історії Гуцульщини в першій половині XIX ст.» [2], «Причинок до історії 1848 р.» [5] тощо.

Розглянемо працю І. Франка «Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині», у якій висвітлено причини і наслідки селянської реформи 1848 р. в Австрійській імперії та особливості її реалізації у Галичині.

Написавши цю статтю у 1879 р., Іван Франко у передмові до першого її видання зазначав, що «Історія панщини в Галичині від 1772 року аж до 1848 і ще далше – се, можна сказати, головна часть історії руського народу, бо ж власне сей народ, хлопський, майже весь гнувся під її ярмом», а сам автор хотів, щоб ця праця була «пожиточна не тільки для селян, що будуть читати саме оповідання, але й для тих інтелігентних людей» [3], котрі отримають повчання з історичного досвіду українського селянства.

Доволі актуально звучать слова великого класика І. Франка, що адресувалися до українців, яких звільнили від панщини в Австрійській імперії у травні 1848 р.: «Чим більше буде наш народ доходити до свідомості своїх прав і інтересів, тим величніше буде обходити пам'ятку того дня, що дав йому можливість розвою, дав йому людську й господарську свободу» [3]. Адже і сьогодні актуальними є питання захисту і збереження справедливості, прав й свобод людини. Розбудова незалежної української держави на засадах рівних можливостей, побудова правової держави – це все основи самостійної, успішної держави України сьогодні. Україну мають будувати українці «по честі», а не примусом революції, нагадуючи владі про гідність і обов'язок перед народом, який його обрав.

У першому розділі Франко пояснював «що таке панщина?» у Галичині за австрійського панування, наголошуючи на «нерівності між людьми». Цісар був необмежений у владі і міг впливати на будь яку сферу діяльності в державі. Сейми збиралися 1, 2 або 3 рази на рік для того, аби всі слухали, який він гарний, хороший і дбає про своїх підданих. До сейму обиралися лише покірні громадяни, для того, щоб ніхто із них не почав розповідати про те, як погано простим людям. Міщани і купці не входили до панщини але мали платити податки панам. Також існували так звані «вільні міста». Окремо І. Франко зупинився на обмежених правах єврейського населення та особливостях їхнього оподаткування й звільнення від панщини.

Найтяжча робота припадала на селянина, його прирівнювали до робочої худоби, яку треба нагодувати, дати «таку-сяку стайню», щоб було де переночувати. Усе майно, яке мав селянин (поле, хату, худобу) було наполовину у його власності, оскільки «зверхню власність над усім тим мав пан». Без панського дозволу селянин не міг нічого зробити ні з своїм майном, ні з собою. Пани не любили освічених холопів, тому віддавали їх до війська. Рідко кому щастило, що пан може відпустити селянина на навчання. Пан мав право суду над своїм холопом або поручав своєму мандаторові, міг карати фізично.

Правда, під Австрією селянам стало легше, ніж під Польщею, але однаково важко було жити. Також І. Франко наголошував на тому, що люди пояснювали

.....
для себе панщину таким собі закономірним «натуральним правом» пана на селянина, бо «то так бог дав, що так звіку-правіку встановлено, аби холоп робив на пана» [3]. Нелегке життя селянина обтягувалося ще інвентаріями – тобто натуральними податками (кури, яйця, мед і т. ін.).

Тож чи довго так могло продовжуватися?

Селянське повстання в Галичині 1846 р. проти феодално-кріпосницького гніту заставила задуматися австрійську цісарську владу над проведенням урядових уступок селянам. Мазурська різня 1846 р. за оцінкою І. Франка «була мов гарматний вистріл серед глибокої нічної тишини. Всі сполошилися: і уряд, і шляхта, і навіть селяни побачили, що панщизняному порядку приходить кінець, що далі так довго не може бути. Серед селян уже тоді була розширена поголоска, що панщині кінець і що цісар роздасть селянам усі панські землі» [3].

13 березня 1848 р. у Відні вибухнула революція. Після певної політичної урядової і місцевої тяганини 17 квітня того ж року австрійським цісарем Фердинандом I було підписано патент (закон) про «знесення панщини й інших данин підданих» на землях королівств Галичини і Володимирщини. Наводячи текст цього патенту, І. Франко проводив його аналіз, вказував на помилки та неоднозначності, а головне, відобразив відношення селян до цього «дарунку», за який дорого треба було заплатити. Цінним у статті є те, що Іван Франко навів у дослівному перекладі (з німецької мови) виступ у сеймі селянина із с. Ляховець Капустяка, у якому викладено було «мужеський гнів; обурення й ненависть мільйонів поривалися з кожного речення» [3] щодо життя простих галицьких селян та тих відшкодувань, які мали сплатити вони дідичам за даровану панщину.

Тож сталося так, що після скасування панщини людям стало жити набагато гірше. Люди голодували, бо не було у них достатньо землі і господарства, щоб нагодувати сім'ю, не було де заробити грошей. Раніше, до відміни панщини, при панові в день давалися які-не-які гроші і їжа. Було багато розбійників, бандитів і жебраків. В ті часи, їдучи до Галичини можна було бачити цілий ряд шибениць зі страченими людьми. Як зазначав І. Франко, люди були не готові до свободи, і якщо панщина була ще 50 років, то все дно були не готові, бо свобода – це «школа, в котрій люди вчать жити по-людськи» [3].

Підраховуючи економічні наслідки відміни панщини, І. Франко, як справжній економіст, наводить розрахунки викупних платежів, які мала сплатити Східна Галичина та розраховував податковий тягар, який впадав на галицького селянина у вигляді індемнізаційного (викупного) платежу. Автором було доведено, що, порівняно з іншими регіонами Австрійської імперії, «галицький хлоп був обтяжений три рази більше від заможного селянина під Віднем, а мало що не 5 раз більше від чеського підданого» [3]. Тож історія узгодження та погашення боргів за «даровану панщину» розтяглася на довго, очікувано «аж до 1908 р.».

Про негативні економічні і політичні наслідки несправедливих сервітутів, які впроваджувалися для селяни за використання панських лісів, пасовищ

І. Франко писав: «Сервітутова справа пожерла мільйони народного добра, підрубала на довгий час сам корінь народного добробуту, заперла селянству на довгі літа дорогу до господарського розвою» [3]. Щодо права пропінації, то на догоду дідухам їм право пропінації фактично зберегли, скасувавши практику примусової купівлі певної кількості горілки і пива.

Таким чином, дослідивши і проаналізувавши історичну працю І. Франка «Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині», ми можемо зробити висновок про те, що вивчаючи історію Західної України, ми переконуємося, що ця частина нашої країни формувалася в інших історичних умовах – у складі Австрійської (Австро-Угорської) імперії, де панщину було відмінено на 12 років раніше, ніж у Наддніпрянській Україні, яка входила до складу Російської імперії, проте доля простого народу була подібною. Саме на звичайного селянина випадали всі скрути і знущання в часи кріпаччини, але при цьому розуміння того, що саме свобода дає можливості розвитку людині має давати поштовх до дії проти того ладу, який її обмежує. Завдяки історичним працям Івана Франка ми не лише дізнаємося про певні історичні події, а й глибоко проникаємо у сутність історичних процесів з проекцією на сучасність. Адже, можливо, «панщина» залишила глибокий рив у мисленні українського народу, бо якщо за 29 років незалежності нашої держави, слушно продовжити словами Івана Франка: «наш народ не дійшов ані до вживання повних своїх прав, ані до добробуту, ані до такої просвіти, як би можна було бажати, то на се треба шукати інших причин» [3].

Література

1. Орлик В. М. Селянство України в фіскальній політиці імперій Романових і Габсбургів. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Вип. 13. К., 2007. С. 83–86.
2. Франко І.Я. Лук'ян Кобилиця. Епізод з історії Гуцульщини в першій половині XIX ст. Записки НТШ, 1902. Т. 49. С. 1–40. URL: http://shron2.chtyvo.org.ua/Franko/Lukian_Kobylytsia_Epizod_iz_istorii_Hutsulschny_v_pershii_polovyni_XIX_v.pdf (дата звернення: 10.05.2020).
3. Франко І.Я. Панщина та скасування 1848 р. в Галичині: твори у 50 т. К.: Наукова думка, 1986. Т. 47. С. 7–122. URL: <https://www.i-franko.name/uk/History/PanschynaTaJijiSkas.html> (дата звернення: 10.05.2020).
4. Франко І.Я. Польське повстання в Галичині 1846 р. : твори у 50 т. К.: Наукова думка, 1985 р. Т. 46. С. 352–414. URL: <https://www.i-franko.name/uk/History/PolskePovstannjaVGalychyni1846.html> (дата звернення: 7.05.2020).
5. Франко І.Я. Причинок до історії 1848 р. : твори у 50 т. К.: Наукова думка, 1985 р. Т. 46. С. 454–455. URL: <https://www.i-franko.name/uk/History/PrychynokDoIstoriji1848Roku.html> (дата звернення: 7.05.2020).

Андрій Криськов
ORCID: 0000-0003-1437-4823

СТАТИСТИЧНІ ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ І ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В ГУБЕРНІЯХ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.

STATISTICAL SOURCES FOR THE STUDY OF LAND TENURE AND LAND USE IN THE PROVINCES OF THE RIGHT BANK OF UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY

Величезні зміни у соціально-економічних відносинах в губерніях Правобережної України викликало скасування 19 лютого 1861 р. кріпосного права в Російській імперії. Наймасштабнішою з них стала ліквідація дворянської монополії на володіння земельними угіддями, що поставило на порядок денний ряд запитань. Еволюція капіталістичних відносин показала стрімке зменшення дворянського землеволодіння і, відтак, викликала дискусію про «оскудення дворянства», про необхідність реформування податкової системи [1], до якої долучилися економісти, соціологи, політичні діячі та представники влади. Це стало причиною проведення ряду поземельних переписів в Російській імперії.

При вивченні землеволодіння та землекористування необхідно користуватися статистичними публікаціями. По-перше, тому що дані статистичного обліку в них вже опрацьовані і систематизовані, і, по-друге, внаслідок того, що великий масив первинних матеріалів або не зберігся, або ще не виявлений. Очевидно, що тогочасні владні структури на різних рівнях здійснювали перманентний моніторинг землеволодіння і землекористування. Одним із результатів цього стала публікація різних статистичних матеріалів.

З кінця XIX ст. в Російській імперії існувало кілька видів статистичного обліку землеволодіння і землекористування (облік Центрального статистичного комітету (ЦСК) міністерства внутрішніх справ, облік, який здійснювався окремими міністерствами (наприклад, «Ежегодник министерства финансов», де наявні матеріали про обсяги діяльності банків іпотечного кредиту), а також земська статистика)).

Найоб'ємнішими є публікації ЦСК у вигляді земельних переписів європейської частини імперії, які проводилися з метою компенсувати відсутність земельного кадастру і отримати уявлення про зміни, які відбулися у земельній власності. Таких переписів було організовано всього три – у 1877, 1887 і 1905 рр. Дані обстежень 1877 р. і 1887 р. практично є неспівставними через різні методики як проведення, так і підрахунку [2, с. 226], є певні розбіжності і у співставленні переписів 1877 р. і 1905 р. [3, с. 59], але вони є

унікальними і практично єдиними статистичними джерелами при вивченні структури землеволодіння. Найактивніше використовуються матеріали, відомі під назвою «Статистика землевладення 1905 г.», де представлено підготовлені за однаковою схемою та єдиною методикою дані по Волинській (випуск 8), Подільській (випуск 9) та Київській (випуск 41) губерніях. У випусках вміщено аналогічні таблиці із відповідними статистичними показниками 1877 і 1905 рр., які інформують про стан і характер землеволодіння за його розмірами і категоріями власників як по губернії в цілому, так і по повітам.

Серед найвідоміших видань ЦСК МВС слід назвати такі видання, як «Статистический временник Российской империи», який виходив трьома серіями з 1866 р. (всього 51 випуск), в якому публікувалися поточна інформація про землеволодіння та землекористування, збірник «Статистика Российской империи», який видавався різними серіями з 1887 по 1914 рр. (всього 110 томів). З 1888 р. виходив «Временник ЦСК МВД», з 1905 р. – «Ежегодник России», з 1912 р. – «Статистический ежегодник России», кожен з яких вміщував матеріали різноманітної поточної статистики [4, С. 34–35].

Інформаційно значущою, але мало використовуваною є збірка статистичних матеріалів під загальною назвою «Цифровые данные о поземельной собственности в Европейской России». Цей документ було розроблено на замовлення міністерства фінансів для вивчення майнового становища помісного спадкового дворянства за період 1861–1895 рр. Укладачами статистичних даних виступили такі відомі дослідники, як А. О. Ріхтер, Д. І. Ріхтер, К. К. Віркау. Структурно збірник складається з 9 таблиць, в яких підсумовано результати статистичних досліджень 1858 р. (дані Редакційних комісій), 1872 р. (дані Комітетів по земським повинностям), статистики земельної власності за результатами поземельних переписів 1877 і 1887 рр., статистики окладних поземельних даних дворянських зібрань за період 1861–1896 рр., нотаріальних даних про купівлю-продаж земель за 1892–1895 рр. та даних іпотечних банківських установ [5].

Варто згадати й інші видання статистичного характеру, які певною мірою використовуються під час вивчення землеволодіння і землекористування в губерніях Правобережної України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. [6]. Ці праці багаті на фактологічний матеріал і ґрунтуються на вже втрачених джерелах. Інформаційно наповненими є огляди Волинської, Київської та Подільської губерній, які дають підставу вважати їх цінним і однотипним (написані за стандартним планом) джерелом для дослідження історії землеволодіння та землекористування в регіоні.

Джерела та література

1. Орлик В.М. Дожовтнева фінансово-правова література як джерело до вивчення проблем фінансової політики уряду Російської імперії кінця ХVІІІ – початку ХХ ст. URL: <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/8945/1/55963045.pdf>.

2. Проскуракова Н.А. Статистика землевладения и землепользования // Массовые источники по социально-экономической истории России периода капитализма. Москва: Наука, 1979, с. 219–244.

3. Беккер С. Миф о русском дворянстве: Дворянство и привилегии последнего периода императорской России / Пер. с англ. Б. Пинскера. Москва: Новое литературное обозрение, 2004, 344 с.

4. Криськов А.А. Землеволодіння і землекористування в губерніях Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст. Тернопіль: Астон, 2014, 324 с.

5. Цифровые данные о поземельной собственности в Европейской России / А.А. Рихтер, Д.И. Рихтер, К.К. Виркау и др. Санкт-Петербург, 1897, 47 с.

6. Воейков Д, Загоскин В. Киевская губерния. Статистические сведения о распределении землевладения, о ценности имений и о крестьянском деле. Санкт-Петербург, 1867; Гульдман В.К. Поместное землевладение в Подольской губернии. Настольно-справочная книжка для землевладельцев и арендаторов. Каменец-Подольский, 1903; Забелин А. Военно-статистическое обозрение Волынской губернии. Киев, 1887; Свод трудов местных комитетов по 49 губерниям Европейской России. Землевладение / Сост. И.В.Сосновский. Санкт-Петербург, 1904.

Микола Москалюк
ORCID: 0000-0002-4122-5834

Наталія Москалюк
ORCID: 0000-0002-6150-6123

**ОБРОБНА ПРОМИСЛОВІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ
РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ
XX СТ.**

**PROCESSING INDUSTRY OF UKRAINIAN PROVINCES OF THE
RUSSIAN EMPIRE IN THE SECOND HALF OF THE XIX – EARLY XX**

CENTURY

На сучасному етапі дослідження історії принципового значення набувають дослідження соціально-економічних процесів, в основі яких лежать особливості становлення та розвитку обробних галузей промисловості, які зазнали трансформацій внаслідок відміни кріпосного права у 1861 р. Серед складного комплексу питань, що стосуються досліджуваного періоду історії України, яка на той період входила до складу Російської імперії, важливе місце відводиться аспектам, які пов'язані із обробною промисловістю.

Промисловість завжди була одним із важливих об'єктів дослідження учених [5], зокрема досліджувалися різні галузі обробної промисловості. Але обробна промисловість українських губерній Російської імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. належить до галузей, які недостатньо досліджені істориками. До обробної промисловості ми віднесли такі галузі, як цукрову, горілчану (винокурну), борошномельну та тютюнову, тобто ті, що були націлені на обробіток продукції сільського господарства. Дослідження історії становлення обробної промисловості, аналіз закономірностей розвитку галузей представляє собою важливу наукову проблему.

У 60-х роках ХІХ ст. по всій Україні, за неповними даними, налічувалося 2147 промислових підприємств (без винокурних), з кількістю робітників до 85800 чоловік [3, с. 8].

Головним рушієм усіх змін, що відбувалися у пореформену добу в народному господарстві, була велика промисловість і залізничний транспорт, що розвивалися з дивовижною швидкістю. Створена мережа залізниць – принципово нового засобу сполучення, порівняно з традиційними для доби феодалізму, – дала потужний поштовх зростанню обробній промисловості, консолідувала економічно розрізнені райони в єдиний економічний простір, енергійно втягувала в ринковий процес найглухіші і найвіддаленіші закутки імперії. Залізниці, як породження ринкової епохи, впевнено потягли за собою все народне господарство, значно прискоривши розвиток цілого ряду галузей обробної промисловості України.

Таким чином, незважаючи на значні залишки кріпосництва, які гальмували ріст продуктивних сил, розвиток галузей обробної промисловості в Україні відбувався дедалі прискореними темпами. Закономірним результатом цього розвитку був ріст фабрик і заводів. Формувалися різні галузі обробної промисловості.

В Україні у пореформений період неухильно зростала кількість промислових підприємств та сума вартості виробленої ними продукції. Так, якщо у 1869 р. в Україні нараховувалося 3712 фабрик і заводів, то в 1897 р. їх уже було 8063. Тобто, число їх зросло більше, ніж у два рази. За цей час, вартість фабрично-заводського виробництва виросла з 71,5 млн крб. до 439,2 млн крб., або більше, як у шість разів [1, с. 20–21].

З року в рік зростала кількість новозбудованих підприємств в Україні.

Згідно зі «Списком фабрик і заводів» за 1902 р., в Україні з 2424 найбільших підприємств було побудовано: у 1861–1880 рр. – 505 (20,8%), 1881–1890 рр. – 469 (19,4%) і 1891–1900 рр. – 1043 (43%). Найбільше новозбудованих підприємств припадало на Катеринославську губернію. Тут такі підприємства на 1900 рік становили 61,5%. Це було пов'язано із швидким розвитком промисловості, зокрема, важкої індустрії на півдні України [1, с. 21].

Значний розвиток промисловості, в основному у домінуючих її галузях, робили її важливою складовою частиною російського промислового і фінансового капіталу.

Зростання виробництва в 1906–1907 рр. в одних галузях обробної промисловості поєднувалося із застоєм в інших. Проте вже наприкінці 1907 р. торгово-промислова кон'юнктура почала погіршуватися. А в 1908–1909 рр. з'явилися ознаки чергової економічної кризи в легкій промисловості. Її особливістю було те, що їй не передувало загальне піднесення промисловості. Разом з тим ця криза не відзначалася великою глибиною: скорочення виробництва в більшості галузей обробної промисловості було незначним. Наприкінці 1909 р. намітилося поживлення в промисловості, а вже в 1910 р. почалося промислове піднесення. Воно було зумовлене рядом врожайних років. Приплив вільних капіталів в обробну галузь сприяв збільшенню основних капіталів приватних акціонерних товариств. Промислове піднесення було пов'язане також з підготовкою до назриваючої Першої світової війни. Царський уряд асигнував великі кошти на підготовку до війни, на побудову військових заводів і т. д. Упродовж тільки 1909–1910 рр. на саме лише будівництво військово-морського флоту і стратегічних залізниць було асигновано понад 375 млн крб. [3, с. 110–111].

Загалом, упродовж 1900–1913 рр. Російська імперія, в тому числі й Україна, піднялася на більш високий щабель індустріального розвитку: промислова продукція в країні зросла у 2 рази, а кількість робітників у промисловості – в 1,5 рази. Однак, для докорінних змін в економіці країни цього було недостатньо. Російська імперія, як і раніше, залишалася аграрною країною. У 1913 р. в імперії у загальному обсязі продукції промисловості і сільського господарства на частку промисловості припадало 40%. Щодо України, цей показник був дещо кращим – 48,2%.

Отже, промислове підприємництво посідало важливе місце у поміщицькій економіці не тільки України, а й Російської імперії в цілому. Його формування розпочалося ще в дореформений період, але свого розквіту воно досягло уже після скасування кріпацтва. Спеціалізація диктувалася, в першу чергу, природно-кліматичними умовами. Фабрично-заводська промисловість у більшості регіонів України розвивалася слабо, натомість, потужний розвиток одержала обробна промисловість: цукрова, винокурна, тютюнова, борошномельна. Тому на правобережжі поширеним було цукроваріння та винокуріння. У поміщицьких господарствах лівобережжя розвивалися обробні галузі, що давали можливість оптимального використання продуктів

землеробства: бурякоцукрові, винокурні, пивоварні заводи, млини. На півдні домінувало землеробство, обробні ж галузі відігравали другорядне значення. Промислова переробка сільськогосподарських культур була представлена винокурінням та борошномельством. Саме промислова продукція приносила підприємцям найвищі прибутки. Фабрично-заводська промисловість підкоряла собі селянські промисли, витісняла міське ремесло. Вона стала визначальним фактором порайонної промислової спеціалізації. Всі наведені дані про кількість обробних підприємств, вартість виробленої ними продукції, чисельність фабрично-заводських робітників переконливо говорять про велику і значну роль українських губерній в промисловому виробництві Російської імперії. Загалом, проблема розвитку обробної промисловості як однієї із складових економічної політики є вагомим науковою проблемою, адже «належне розуміння історичного досвіду, зокрема, фінансової політики та її впливу на розвиток економіки країни, дає можливість уникати помилок минулого» [4].

Література

1. Гуржій І. О. Україна в системі всеросійського ринку 60–90-х років XIX ст. К.: Наукова думка, 1968. 192 с.
2. Москалюк М. М. Розвиток обробної промисловості українських губерній Російської імперії в другій половині XIX – на початку XX століття. Тернопіль: Рада, 2012. 300 с.
3. Нестеренко О. О. Розвиток капіталістичної промисловості і формування пролетаріату на Україні в кінці XIX і на початку XX ст. К.: Держполітвидав УРСР, 1952. 180 с.
4. Орлик В. М. Дожовтнева фінансово-правова література як джерело до вивчення проблем фінансової політики уряду Російської імперії кінця XVIII початку XX ст. *Історія науки і біографістика*. 2010. № 2. URL: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/INB/2010-2/10_orlyk.pdf.
5. Орлик В. М. Проблеми історії податкової політики Російської імперії в українському селі кінця XVIII – початку XX ст. в «аграрній» історіографії. *Історія України. Маловідомі імена, події, факти*. Випуск 27. К.: Інститут історії НАН України, 2004. С. 224–239.

Віталій Левицький
ORCID: 0000-0001-6096-5443

**Монополії у легкій промисловості українських губерній Російської імперії
наприкінці XIX – на початку XX століття**

**THE Monopolies in the light industry of THE Ukrainian provinces Of THE
Russian Empire in the late XIX-Th – early XX-th century**

Наприкінці XIX – на початку XX ст. в різних галузях легкої промисловості виникали і зміцнювалися монополії. Важливою рисою цього процесу стала широка участь монополістичного капіталу у внутрішній торгівлі. Монополії легкої промисловості здійснювали збут своєї продукції через мережу торговельних контор, численних комівоаяжерів і агентів, допомогу держави у системі організованої закупівлі, доступу до товарних складів й законодавче регулювання торгівлі.

Необхідність більш глибокого і всебічного вивчення структури, організації, рівня промислового виробництва потребує розширення дослідницької бази. Вирішення цього питання можливе на основі залучення різноманітних вітчизняних та іноземних наукових історичних праць [1].

У Наддніпрянській Україні підприємства-монополісти легкої промисловості не були такими могутніми, як в інших галузях. Тут функціонували позасиндикатські фірми, або філіали всеросійських монополій. Українські губернії були досить широким та містким ринком для діяльності таких монополій, як «Товариство бавовняних фабрикантів», «Товариство суконних фабрикантів», «Російське льонопромислове товариство», нитковий трест. У конкурентній боротьбі з монополіями багато дрібних і середніх промислових підприємств розорялися або попадали у залежність від фінансового капіталу. Так сталося і з Південноросійським Товариством прядильної і канатної промисловості.

У фабричних списках Російської імперії згадується акціонерне товариство (джутова фабрика), що функціонувало в Одесі за допомогою швейцарського капіталу в розмірі 750 тис. крб. Одеська бавовняно-джутова фабрика отримала для свого розвитку англійський капітал в розмірі 1 млн крб. [2, с. 286].

Текстильні вироби в Наддніпрянській Україні збувалися всеросійськими монополіями через мережу стаціонарних торговельних закладів. Деякі з них мали мільйонні обороти й були своєрідними торговельно-збутовими монополіями. Таким було «Товариство Соколова і Жмудського», котре виникло в 1902 р. в Харкові й мало свої відділення в Катеринославі й Ростові-на-Дону. В 1902 р. капітал товариства становив 947,3 тис. крб. У 1909–1910 операційному році капітал, лише розміщений у банках, дорівнював 5,5 млн крб., обороти торгівлі тканинами зросли з 6,5 млн крб. до 9,1 млн крб., а чистий прибуток за той час збільшився з 236,3 тис. крб. до 480,3 тис. крб., або в 2,1 раза. Товариство було пов'язане з найбільшими текстильними монополіями Російської імперії, мало своїх агентів практично у всіх українських губерніях [3, с. 115].

Поряд з іншими галузями процеси монополізації утверджувалися і в шкіряній промисловості. В ній на початку XX ст. значно зросла роль та кількість акціонерних товариств: від 8 в 1901 р. з основним капіталом 7,1 млн крб. до 22 в 1915 р. з основним капіталом 31,7 млн крб. Організовується перше монополістичне об'єднання шкіряно-взуттєвої промисловості – «Всеросійське товариство шкіряних заводчиків», що підпорядкувало всю російську шкіряну

.....
промисловість (монополізувало заготівлю сировини і дубильних матеріалів, було єдиним представником у зовнішньоторговельних операціях). У 1913 р. акціонерним товариством належало 85% всіх шкіряних товарів цензової шкіряної промисловості [4, с. 16].

Основним видом монополістичних об'єднань в ряді галузей легкої промисловості став трест, що виникали там, де існувала досить широка і надійна сировинна база, як правило вітчизняна. Трестування в легкій промисловості перебувало в нерозривному зв'язку з процесами злиття промислового, торговельного та банківського капіталу.

Поряд з монополіями трестівського типу в легкій промисловості створювалися й функціонували локальні синдикати. Це, наприклад, синдикати канатно-джутових фабрик, що розташовувалися в Одесі, джутових мішків у Києві. Вони постачали свою продукцію не тільки у підконтрольні їм райони, але й у морські й річкові порти Європейської Росії, на підприємства для подальшого виробництва.

У текстильній індустрії процес створення синдикатів призвів до кількох міцних угод, серед яких необхідно відзначити синдикат петербурзьких фабрикантів полотна, який вступив у тісну співпрацю з польськими фабриками, а також синдикат джутових фабрик, заснований в 1901 р., який об'єднав 12 підприємств (в т. ч. і в українських губерніях) і централізував продаж своєї продукції за цінами правління [5, с. 168–169].

Що стосується напрямку монополізації – регулювання збуту продукції – то тут лідирували виробники сукна. До об'єднання їх штовхали казенні замовлення. Порядок надання замовлень повинен був забезпечувати об'єктивний конкурс, а в дійсності в багатьох випадках, мав знаки змови. В 1910 р. було організовано Всеросійське товариство фабрикантів полотняної промисловості – офіційна організація, яка в 1913 р. об'єднала майже всі суконні підприємства країни. Найважливішою функцією Товариства були угоди про умови і ціни казенних поставок, які усували конкуренцію [6, с. 258].

Важливою для цього періоду була угода «Невської ниткової мануфактури» з англійським нитковим трестом I. & P. Coats Ltd, яка в подальшому призвела до встановлення повного панування цього міжнародного синдикату на внутрішньому ринку Російської імперії. Організація постачання ниток по Європейській Росії чітко розмежовувала окремі великі райони, комерційно між собою не пов'язаних, але підпорядкованих безпосередньо центральному правлінню в Петербурзі. В 1903 р. нитковий синдикат мав відділення у Києві та Харкові [5, с. 170].

В лляній галузі спостерігалася стабілізація й навіть деяке зниження виробництва. Тим не менше, концентрація виробництва зростала високими темпами, створюючи економічні умови для утворення монополій. У 1906 р. було створено об'єднання льонопромисловців, що до 1911 р. вже організовувало власників 70% всіх виробничих потужностей галузі. Ця спільнота домагалася від урядових органів підвищення ввізного мита на джут і

скорочення його імпорту, збільшення поставок лляних тканин в казну [7, с. 18].

Таким чином, процес монополізації легкої промисловості в українських губерніях, порівняно з видобувною чи металургійною, відбувався значно повільніше. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. відбулися процеси монополізації легкої промисловості, була створена основа для державно-монополістичного регулювання легкої промисловості.

Література

1. Орлик В.М. Дожовтнева фінансово-правова література як джерело до вивчення проблем фінансової політики уряду Російської імперії кінця ХVІІІ початку ХХ ст. Історія науки і біографістика. 2010. № 2. URL: http://www.nbuiv.gov.ua/e-journals/INB/2010-2/10_orlyk.pdf.

2. Пажитнов К. А. Очерки истории текстильной промышленности дореволюционной России. Хлопчатобумажная, льно-пеньковая и шелковая промышленность. Москва: Изд-во АН СССР, 1958. 425 с.

3. Кругляк Б. А. Монополії в легкій і харчовій промисловості і внутрішня торгівля на Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Питання історії СРСР: Республіканський міжвід. зб. наук. праць*. 1991. Вип. 36. С. 110–117.

4. Горелик Л. Э. Вопросы экономики легкой промышленности Украинской ССР. Киев, 1957. 267 с.

5. Цыперович Г. Синдикаты и тресты в дореволюционной России и в СССР (Из истории организационных форм промышленности за последние 50 лет.). Изд. 4-е. Ленинград, 1927. 540 с.

6. Левицький В. О. Легка промисловість українських губерній Російської імперії в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. Броди, 2018. 383 с.

7. Землянський М. О. История льняной промышленности России: автореф. дисс. ... канд. экон. наук:08.00.01. Москва, 2013. 30 с.

Наталя Морошан
ORCID: 0000-0001-9965-1388

**УЧАСТЬ ДВОРЯН МІСТА КИШИНІВ У БЛАГОДІЙНИХ
ОРГАНІЗАЦІЯХ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ**

КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

PARTICIPATION OF NOBLES OF CHISINAU IN CHARITABLE ORGANIZATIONS DURING THE MILITARY CONFLICTS OF THE LATE 19th AT THE BEGINNING OF THE 20th CENTURIES

Благодійність, як соціальне явище, починаючи з ХІХ ст. зазнає змін – з кола благодійників поступово віддаляється держава. Сьогодні більшість дослідників акцентують увагу на недержавному характері благодійної діяльності, особливо в періоди військових конфліктів. Приватна доброчинність відіграла важливу роль у фінансовому, матеріальному, медичному забезпеченні армії. Головними провідниками благодійності ставали заможні представники населення імперії. Не останнє місце в цій справі займав кишинівський нобілітет.

Аналіз досліджень останніх років свідчить, що різні аспекти діяльності дворян Бессарабії періоду ХІХ – ХХ ст. знайшли достатнє освітлення в науковій літературі. Зокрема, вітчизняні та зарубіжні історики в своїх роботах аналізують правові основи оформлення дворянства Бессарабії, особливості його нобілітації і внутрішньої стратифікації (Л. Циганенко [1]); благодійну, підприємницьку і торгово-фінансову діяльність (Н. Гончарова [2], М. Башли [3]).

Військові конфлікти кінця ХІХ – початку ХХ ст. продемонстрували медичну невідповідність Російської імперії, що призвело до значних людських втрат. Саме в цей період активно розвивається приватна благодійність, оскільки приходить розуміння, що пораненим необхідна реальна допомога. Усі стани імперії, в тому числі і бессарабські дворяни, були втягнуті в тягар воєнного часу, при цьому вони швидко стали ініціаторами збору коштів на потреби хворих і поранених воїнів.

У досліджуваній період розпочала свою діяльність всесвітня організація з надання допомоги жертвам війни – Червоний Хрест. Засновником вважається швейцарський письменник, громадський діяч, лауреат Нобелівської премії Анрі Дюнан, який в 1859 р. став свідком страждань поранених, позбавлених медичної допомоги після кровопролитної битви під час франко-австрійської війни. Ця подія підштовхнуло його до створення організації, метою якої був захист постраждалих від військових конфліктів. Саме з ініціативи А. Дюнана, в 1863 р. було створено Товариство допомоги пораненим, закріплене підписанням міжнародної Женевської конвенції і перейменоване у 1876 р. в Міжнародний комітет Червоного Хреста [4, с. 7].

На початку 1867 р., незадовго до приєднання Росії до Женевської конвенції, в Петербурзі було засновано Російське товариство піклування про поранених і хворих воїнів, яке знаходилося під патронатом імператриці Марії Олександрівни, дружини Олександра ІІ. Всього в Російській імперії в цей час діяло 200 місцевих управлінь і комітетів товариства.

Значну роль в організації благодійної діяльності в Бессарабії під час конфлікту 1877-1878 рр. відіграло місцеве управління Товариства піклування про хворих і поранених воїнів, до складу якого входило 20 осіб. Основний вектор роботи був спрямований на збір коштів, які були необхідні для облаштування шпиталів. Активну участь в роботі Кишинівського відділення брали представники бессарабського нобілітету.

Під час війни 1877–1878 рр. головою місцевого управління був обраний Бессарабський губернатор М. Шибко, членами організації стали повітові предводителі дворянства. Фінансову основу функціонування Кишинівського відділення склали членські внески (в розмірі 10 руб.) і добровільні пожертви. Аналізуючи звіт грошових надходжень на потреби організації, з'ясовуємо, що в перші місяці роботи відділення, кошти на його рахунок не надходили. В цей час комітет існував лише завдяки наявності початкового капіталу, який знаходився в банку під відсотками та наприкінці 1877 р. становив 9 971 руб. 62 коп. Гроші почали активно надходити в період загострення військового конфлікту. Найбільшу суму – 2 989 руб. 13 коп. було зібрано в жовтні 1877 р.

Однією з головних завдань діяльності Товариства була організація перевезення хворих з театру військових дій всередину країни. З цією метою в імперії було створено 2 евакуаційні комісії у Владикавказі і Яссах. Пункти евакуації спочатку були розташовані на кінцевих залізничних станціях – Ясси і Фратешті. Поранених з Дунайського театру війни санітарними потягами перевозили румунською залізницею до Фратешті, звідти – в Ясси. Після цього хворих і поранених доставляли в лікувальні установи, які розташовувалися в київському, одеському та харківському військових округах. Всього за час війни було евакуйовано близько 150 тис. воїнів [5, С. 75–76].

Значну роль в благодійності періоду російсько-турецької компанії 1877-1878 рр. зіграв Кишинівський дамський комітет Товариства піклування про хворих і поранених воїнів, створений в кінці травня 1877 р. Організацію очолила М. Шебеко, дружина начальника Бессарабської губернії. У 1877 р. для фінансового забезпечення комітету надійшло 1 000 руб. членських внесків.

У період військового конфлікту члени жіночого комітету розгорнули свою масштабну і різнобічну благодійну діяльність. Одним з напрямків їх роботи був збір коштів на будівництво в м. Кишинів інвалідного будинку. Силами комітету до 14 липня 1877 р. було зібрано 3 372 руб., а 13 жовтня 1878 р. – вже 33 958 руб. 42 коп. Основну частину пожертв становили внески представників бессарабського дворянства. Інвалідний будинок разом з каплицею був побудований 28 червня 1881 р. на Скаковому полі, однак під час Другої світової війни – зруйнований [6].

Під час російсько-японського конфлікту продовжував функціонувати Червоний Хрест. У вересні 1904 р. в місцевій газеті був надрукований звіт про діяльність організації з початку війни. У ньому засвідчено, що за 7 місяців в губернії було розгорнуто 166 лазаретів на 22 400 ліжок, відправлено на фронт персоналу – 5 108 осіб, обладнано 1 276 вагонів з матеріальною допомогою на 1

млрд пудів і зібрано 149 603 50 руб.

Серед архівних справ Національного архіву Республіки Молдова, було знайдено лист від керівництва Червоного Хреста в редакцію газети «Бессарабець» з проханням опублікувати прізвища найбільш активних дворян-благодійників, а саме: Х. Ануш (600 руб.), М. Лучинська (25 руб.), А. Базницька (5 руб.) [7, арк.].

Важливу роль в організації благодійної діяльності бессарабського регіону займала благодійна організація «Бессарабець» (БОБ). Товариство було засновано ще в 1901 р. у Кишиневі за рахунок місцевої інтелігенції, а також за фінансової підтримки однойменної бессарабської газети. Мета організації полягала в об'єднанні навколо «Бессарабця» небайдужих людей для підтримки і фінансової допомоги знедоленому населенню м. Кишинів «...в їх матеріальному і моральному стані незалежно від статі, віку, знань і віросповідання» [8, с. 10–11].

Окремим напрямом діяльності благодійної організації була допомога хворим і пораненим воїнам під час російсько-японського конфлікту. З початку війни від приватних осіб почали надходити пожертви. Так, в перший день надійшло 200 руб., а до кінця 1904 р. вже було зібрано 26 371 руб. 39 коп. Порівнюючи цю суму із загальним розміром благодійних внесків за 1904–1908 рр. (29 504 руб. 38 коп.), можемо підрахувати, що вона склала 89%. Лише представницями жіночого комітету БОБ було асигновано 25 000 руб. [9].

Таким чином, у періоди військових зіткнень в державі збільшувалася кількість населення, яка потребувала допомоги. Це призвело до зростання суспільної свідомості та, відповідно, ініціативи з надання благодійної допомоги у всіх регіонах імперії. Не залишилося осторонь від цього процесу і населення м. Кишинів. В кінці XIX – початку XX ст. винятковою активністю відзначилися представники місцевої аристократичної еліти, які в зазначений період проводили масштабну благодійну діяльність; брали активну участь в роботі Товариства піклування про хворих і поранених воїнів, жіночих комітетів, благодійної організації «Бессарабець», Червоного Хреста.

Література

1. Циганенко Л.Ф. Дворянство Півдня України (друга половина XIX ст. – 1917 р.): монографія. Ізмаїл: СМІЛ, 2010. 384 с.
2. Гончарова Н.О. Доброчинні ініціативи дворян у Бессарабській губернії. *Гуржійвські історичні читання*. 2015. Вип. 10. С. 96–98.
3. Башли М.І. Провінційне дворянство Херсонської та Бессарабської губерній (1861 – 1907 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / ДВНЗ «Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди». Переяслав-Хмельницький, 2015. 22 с.
4. Гребцова И.С., Гребцов В.В. Деятельность одесских обществ помощи пострадавшим в ходе военных конфликтов (вторая половина XIX – начало XX ст.). *Альманах історичних досліджень*. Одеса, 2012. Вип. 1. С. 5–13.

5. Ильинский В.И. Благотворительность в России (История и настоящее положение). Санкт-Петербург: Тип. Имп. Человеколюбивого общ., 1908. 90 с.
6. Бессарабские губернские ведомости. 1877. № 52. 6 июля.
7. Національний архів Республіки Молдова, ф. 88, оп. 2, спр. 103, 92 арк.
8. Устав благотворительного общества «Бессарабец». Кишинев: Типография газеты «Бессарабец», 1901. 28 с.
9. Бессарабец. 1904. № 281. 28 октября.

Орлик Світлана
ORCID: 0000-0002-6280-9273

ДО ПИТАННЯ СТЯГНЕННЯ НАТУРАЛЬНИХ ПОВИННОСТЕЙ З НАСЕЛЕННЯ СХІДНОЇ ГАЛИЧНИНИ ТА БУКОВИНИ РОСІЙСЬКОЮ ОКУПАЦІЙНОЮ ВЛАДОЮ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

ON THE ISSUE OF COLLECTING NATURAL DUTIES FROM THE POPULATION OF EASTERN GALICIA AND BUKOVINA BY THE RUSSIAN OCCUPATIONAL AUTHORITIES IN THE FIRST YEARS OF THE FIRST WORLD

В умовах війн, які відбувалися в історії людства використання трудових ресурсів та стягнення натуральних повинностей із населення, яке проживало на захоплених територіях завжди було звичною справою для країни-загарбниці. Вступ російських військ на територію Східної Галичини і Буковини в часи Першої світової війни зумовив розгортання у тилівій частині захоплених територій їхньої цивільної окупаційної адміністрації, зокрема, створення Тимчасового військового генерал-губернаторства з поділом на губернії та повіти – задля максимального закріплення на цих землях своїх позицій. Водночас в умовах війни паралельно цивільній окупаційній владі функціонувала також і військова окупаційна влада, розпорядження якої мали виконуватися першочергово. У Правилах «Про місцевості, в яких оголошено військове положення» зазначалося, що командуючі арміями уповноважені використовувати працю місцевого населення шляхом «залучення до робіт для досягнення цілей війни»[3, С. 479–480].

До справляння натуральних повинностей, зокрема, 1) дорожніх робіт; 2) земляних та будівельних робіт, пов'язаних з відбудовою фортифікаційних споруд; 3) заготівлею лісу для військових потреб та для опалення; 5) чищення зброї тощо, використовувалося місцеве доросле населення віком від 17 до 54 років, проте на окремі роботи окупаційна влада залучала підлітків з 12 років та людей, старших 54 років [4, с. 477]. Проблематичним для окупаційної влади було справляння з місцевих жителів натуральної підводної повинності. Мізерна

оплата за використання тварин і підвод на тяжких роботах, відсутність кормів, через вилучення у селян сіна і кормового зерна у ході здійснення реквізицій і закупівель для російської армії, були основними причинами скорочення поголів'я тяглової худоби (5, С. 34 –38).

Безпосередньо організацією виконання натуральних повинностей займалися повітові начальники, які вели облік працездатних осіб і розподіляли їх на роботу згідно черговості за військовими та цивільними нарядами, а органи місцевої цивільної поліції та повітові пристави здійснювали примусові заходи.

Слід зазначити, що за використання праці місцевого населення у вигляді натуральних повинностей окупаційна влада мала розраховуватися коштами у розмірах, затверджених губернатором. Звичайно, при стрімкому відступі чи наступі військ, коли під час риття шансів праця місцевих жителів використовувалася у хаотичному і безконтрольному порядку переважно без будь-якої оплати або, в кращому випадку, із наданням реквізиційних розписок із подальшою оплатою у невизначений строк.

Частими були випадки, коли місцеві жителі всіма можливими способами ухилялися від здійснення приписів і нарядів місцевої окупаційної адміністрації щодо відбування трудової повинності, не з'являлися на місця праці або самовільно покидали роботу і ховалися у полях і лісах. Такі випадки масово спостерігалися у період поразок російських військ на фронтах. З метою посилення трудової дисципліни під час відбування місцевим населенням натуральних повинностей командувачі російських армій, військовий генерал-губернатор, губернатори видавали відповідні постанови у яких наголошувалося на відповідальності за самовільне покидання будь-яких робіт, відмову від виходу за нарядами тощо – «тюремне ув'язнення строком до 3-х місяців або грошовий штраф до 3000 рублів» (1, арк.323; 2, арк.13). В архівних справах нами виявлено безліч постанов начальників повітів, які виносилися на цілі сім'ї, а то й села щодо притягнення до відповідальності. Здебільшого застосовувалися штрафи у розмірі до 50 рублів на особу, і лише в окремих випадках посадовці вдавалися до арештів, адже окупаційній владі не вигідно було утримувати арештантів в умовах критичної відсутності робочих рук.

Натуральні повинності, які стягувалися російською окупаційною владою в роки Першої світової війни, лягали важким тягарем на розорене війною місцеве населення Східної Галичини і Буковини та були одним з елементів фінансової політики країни-загарбника. Водночас окупаційній владі було вигідно експлуатувати місцеве населення, адже в умовах війни це дозволяло їй економити значні фінансові ресурси.

Джерела та література

1. Державний архів Львівської області. Ф.905. Оп.1. Спр.110.
2. Державний архів Чернівецької області. Ф.958. Оп.1. Спр.17.
3. О местностях, объявляемых состоящими на военном положении: Закон Российской империи от 18 июня 1892 г. №8757. Полное собрание законов

Российской империи. Собр. III. Т. XII. Санкт-Петербург, 1895. С. 479–483.

4. Орлик С. В. Фінансова політика російського уряду на окупованих територіях Галичини і Буковини в період Першої світової війни (1914–1917 рр.). Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В., 2018. 716 с.

5. Орлик С. В. Закупівлі та реквізиції у селян Східної Галичини й Буковини під час російської окупації у роки Першої світової війни. *Український селянин*. 2019. Вип. 21. С. 34–40.

Barbara Kuklik

ORCID: 0000-0002-3983-7161

PIENIĄDZ I RZECZYPOSPOLITEJ W LATACH 1918 – 1923

ГРОШІ ДРУГОЇ ПОЛЬСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ В 1918-1923 РОКАХ

Po 123 latach Polska powróciła jako suwerenne państwo. Okres zaborów pod władzą Austrii, Rosji i Prus spowodował znaczące różnice w poziomie rozwoju kraju. Każde z tych państw prowadziło znacznie różniącą się między sobą politykę walutową, skarbową. Odradzająca się Polska stanęła w obliczu licznych trudności gospodarczych, od problemów ze scaleniem szlaków komunikacyjnych po obowiązującą w poszczególnych częściach kraju walutę. Systemy rozliczeń i płatności prowadzone przez zaborców były dla polskiej skarbowości bardzo niekorzystne, obliczone raczej na maksymalizowanie korzyści okupanta. Wycofujący się z terenu Królestwa Polskiego w latach 1914-1915 Rosjanie zabierali ze sobą kasy skarbowe, zlikwidowano oddziały Rosyjskiego Banku Państwowego. W dużej mierze środki tam zgromadzone należały do Polaków. Prowadzony przez Niemców i Austriaków system płatności kwitami rekwizycyjnymi zamiast gotówką, również był szkodliwy, gdyż prowadził do niedomiaru kapitału obrotowego w życiu gospodarczym [8, s. 12].

W sierpniu 1915 r. cały obszar Królestwa Polskiego trafił pod okupację Niemiec i Austrii. Po utworzeniu Generał-Gubernatorstwa Warszawskiego władze niemieckie starały się wyprzeć rosyjskiego rubla na rzecz niemieckiej marki. Powzięto plany wprowadzenia nowej waluty okupacyjnej. Działanie to miało na celu przerzucenie kosztów utrzymania armii i zarządu okupanta na ludność Polski [6, s. 21]. Sporo uwagi władze poświęciły nazwie przyszłej waluty, a także jej wartości monetarnej. Nazwy jakie pojawiały się w dyskusji to na przykład Setnik, Piast, Lech, Sarmat. [5, s. 35] Ówczesne władze podjęły próbę utworzenia banku emisyjnego. Rozmowy z okupantem niemieckim szły pomyślnie do momentu opublikowania Aktu 5 Listopada.

Akt stanowiący o utworzeniu quasi państwa polskiego uczynił rozmowy o niezależności walutowej nieaktualnymi. W 1916 r. powołano instytucję banku emisyjnego: Polską Krajową Kasę Pożyczkową. Nadano jej prawo emisji marki

.....
polskiej. Na terenie Gubernatorstwa Warszawskiego od 26 kwietnia 1917 stała się ona jedyną, obowiązującą walutą. Kurs marki polskiej miał być równy niemieckiej, co do wymiany rubla obowiązywała ustalona wymienialność [8, 14-17]. PKKP miała być instytucją tymczasową, powołaną do czasu stworzenia państwowego banku polskiego. Jednakże bardzo szybko przestała spełniać swoją emisyjną funkcję, banknoty były wydawane przez zarząd Generalnego Gubernatorstwa. Polska Krajowa Kasa Pożyczkowa dużą rolę odgrywała do roku 1924, dopóki nie utworzono Banku Polskiego.

Na terenie zaboru austriackiego obowiązującą walutą była korona. Do jej emisji uprawniony był oddział Banku Austriacko-Węgierskiego. Wymiana walut pomiędzy zaborami była niekorzystna i kłopotliwa. Austriacy podobnie jak Niemcy sztucznie zawyżali kurs swojej waluty w stosunku do rubla. Ujemny bilans handlowy Austrii oraz spadek wartości korony na rynku wewnętrznym pogorszył warunki bytowe mieszkających w zaborze austriackim Polaków. Drastycznie wzrosły ceny artykułów pierwszej potrzeby, które były wyższe o około 30-50% w stosunku do zaboru niemieckiego. Polska gospodarka w miesiącach poprzedzających odzyskanie niepodległości była w tragicznej kondycji nie tylko przez prowadzone na jej terytorium działania wojenne. Duży wpływ na złą koniunkturę miała także eksploatacyjna polityka państw zaborczych [4, s. 185-188]. Sprzyjająca sytuacja polityczna w końcowym okresie wojny doprowadziła ostatecznie do odrodzenia się państwa polskiego. 7 listopada 1918 r. proklamowano Tymczasowy Rząd Ludowy Republiki Polskiej z Ignacym Daszyńskim na czele.

Pozostawiony po zaborcach chaos w każdej dziedzinie gospodarki, to problem, z którym musiały zmagać się kolejne rządy. Potrzeba reform dotyczyła oczywiście waluty, ale także administracji, kwestii rolnej, przemysłu. Stan polskiej gospodarki w listopadzie 1918 r. prezentował się bardzo słabo. Około 30% majątku narodowego zostało zniszczone wskutek działań wojennych oraz grabieży państw zaborczych. W wyniku przetaczania się przez ziemie Polski frontów wojennych doszło do ogromnych strat infrastrukturalnych, w dużej części zniszczono infrastrukturę kolejową oraz tabor kolejowy. Rosjanie cofający się na wschód masowo grabili maszyny z fabryk, lub uszkodzali ich kluczowe elementy aby uniemożliwić normalną produkcję. Prawie całkowicie zniszczono kluczowe ośrodki przemysłowe znajdujące się w Warszawie, Łodzi, Lublinie, Białymstoku [4, s. 192].

Oczywiście jedną z najbardziej dotkliwych strat były straty ludnościowe. Trzy zaborcze armie powoływały w swoje szeregi ludność cywilną. Ludność ginęła w wyniku działań wojennych, a także z powodu chorób spowodowanych złymi warunkami sanitarnymi. Szacunkowe dane mówią o stratach rzędu 400 tysięcy żołnierzy oraz około 400 tysięcy ludności cywilnej [3, s. 198-199]. Odbudowa gospodarki z tak ogromnego poziomu zniszczeń i strat, zarówno materialnych jak i ludnościowych wymagało od rządzących dużego wysiłku i rozważań. Ciężko mówić nawet o rozwoju kraju, gdyż pierwszą potrzebą było doprowadzenie do stanu sprzed I wojny światowej. Kwestia uporządkowania kraju po trudnym okresie zaborów, miała niewątpliwie pierwszorzędne znaczenie.

Z walutowym rozdrobnieniem po okresie zaborów musieli zmagać się kolejni premierzy i ich gabinety. Konieczność unifikacji waluty była jedną z najpilniej potrzebnych reform. Początkowo każda dzielnica nowo odrodzonej Rzeczypospolitej dysponowała inną walutą, o różnej sile nabywczej. Dyskusja o wprowadzeniu nowej waluty rozpoczęła się w 1919 roku, kiedy to dekret z dnia 5 lutego 1919 wprowadzał jednostkę monetarną o nazwie „Lech”. Jej setne części miały być nazwane groszami. Jednakże nazwa ta się nie przyjęła i postanowiono o nazwie „złoty”. 28 lutego 1919 roku postanowiono o wprowadzeniu złotego [5, s. 35].

Przypieczeniem tego było złożenie zamówienia w paryskich zakładach graficznych zamówienia na nowe banknoty [4, s. 188-190]. Nie można było ich wydrukować w Polsce z prostej przyczyny: nie posiadano tego typu maszyn. Następnym rządowym posunięciem, aczkolwiek nie zrealizowanym, były plany ustawy monetarnej oraz o utworzeniu Banku Polskiego. Zaplanowana ustawa monetarna miała na celu uporządkowanie obiegu pieniężnego. Z kolei ustawa o utworzeniu Banku Polskiego miała ustalić strukturę organizacyjną nowej, naczelnej instytucji finansowej [4, s. 191-193]. Jednakże te ambitne plany zostały odłożone do realizacji przynajmniej o kilka lat.

Druk zamówionych banknotów znacząco się opóźniał, do wyznaczonego terminu zrealizowano zaledwie połowę zamówienia. Było to korzystne dla ministra skarbu Leona Bilińskiego, który krytykował nadmierny entuzjazm szybkiego wprowadzenia nowej, polskiej waluty. Owe opóźnienie stłamsiło nadzieję, na szybką reformę pieniężną oraz wdrożenie nowej waluty. Mimo wszystko, postanowiono skupić się na ujednoczeniu obecnego wtedy systemu monetarnego. Zaczęto powoli wycofywać z obiegu waluty krajów zaborczych.

Z powodu braku możliwości realizacji powyżej wymienionych przedsięwzięć postanowiono o ustanowieniu marki polskiej bieżącym środkiem płatniczym. Argumentami przemawiającymi za ustanowieniem marki polskiej jako waluty krajowej był obecny już wewnętrzny obieg tejże waluty oraz fakt, iż w kasach Krajowej Kasy Pożyczkowej posiadano zapas banknotów na kwotę 360 mln marek polskich, które można było od zaraz wprowadzić do obiegu [44, s. 2070208]. W grudniu 1919 r. urząd premiera objął późniejszy reformator waluty Władysław Grabski. Kontynuował on proces unifikacyjny, ustanawiając markę polską jako jedyny środek płatniczy w Rzeczypospolitej.

Ustawa z 15 stycznia 1920 r. nie stanowiła jednak o wycofaniu z obiegu rubli i marek niemieckich. Do rubla przyzwyczajeni byli zwłaszcza mieszkańcy byłego Królestwa Kongresowego, którzy ceny artykułów rolnych określali właśnie w rublach. Dopiero ustawa z 29 kwietnia 1920 r. o zakazie dokonywania wypłat w walucie rublowej rosyjskiej i przerachowaniu zobowiązań rublowych na marki polskie, zakazywała obiegu rubla na ziemiach Rzeczypospolitej. Kurs wymiany rubla na marki ustalono na poziomie 216 marek polskich za 100 rubli [4, s. 210].

Ustawa z 15 stycznia 1920 r. była znaczącym aktem prawnym w procesie uporządkowywania finansów państwa. Składająca się z ośmiu artykułów, stanowiła o ustanowieniu marki polskiej prawnym środkiem płatniczym na terenie całej

Rzeczypospolitej. W kolejnych artykułach mówiła o ustanowionym stosunku wymiany koron austro-węgierskich na marki, który wynosił 70 marek polskich za 100 koron. W artykule czwartym i piątym poruszono kwestię kar za nieprzestrzeganie ustanowionego kursu wymiany lub odmowy przyjęcia zapłaty w markach polskich. Według artykułu piątego karą za nieprzestrzeganie poleceń ustawy mogła być kara pozbawienia wolności do 1 roku lub grzywna w wysokości miliona marek. Osobą wyznaczoną do sprawowania pieczy nad powyższą ustawą, dołożenia starań co do jej wykonania ustanowiono Ministra Skarbu. Był nim wtedy Władysław Grabski. Podpisana przez premiera Skulskiego ustawa miała obowiązywać od dnia jej ogłoszenia [1].

Uzupełnieniem ustawy z 15 stycznia, umacniającymi pozycję marki polskiej były kolejne dwa rozporządzenia. Pierwszym z nich było rozporządzenie ministra poczt i telegrafów z 26 stycznia 1920 r. dotyczące wprowadzenia nowej waluty do rachunkowości i kas urzędów pocztowych. Mające obowiązywać od 1 lutego 1920 r. rozporządzenie mówiło o wprowadzeniu na obszarze całego kraju taryf pocztowych, telegraficznych i telefonicznych ustalonych w markach polskich [2]. Z kolei 25 stycznia 1920 r. wydano rozporządzenie ministra skarbu o ustaleniu wysokości należności stemplowych w nowo ustanowionej walucie.

Tak więc ze względów praktycznych ustanowiono markę polską obowiązującą walutę. Tocząca się od wielu lat dyskusja o wprowadzeniu złotego zeszła na dalszy plan. Pomimo powziętego druku banknotów złotych w 1919 plany wprowadzenie tychże banknotów do obiegu musiały poczekać. Gotowe banknoty musiały czekać w skarbcu do 1924 r., aby zostać wpuszczone do obiegu. Dopiero reforma walutowa rządu Grabskiego ustanawiała złotego jako jedyny środek płatniczy w Polsce.

Wprowadzona w 1920 r. marka polska formalnie uporządkowała proces unifikacji walutowej Rzeczypospolitej po 1918 r., ale pomimo starań rządów był to dopiero początek drogi do ustabilizowania napiętego stanu finansowego kraju. Głównym pomysłem ministerstwa skarbu na poprawę sytuacji było zaciąganie pożyczek w Polskiej Krajowej Kasie Pożyczkowej, która na te cele dodrukowywała pieniądze. Następstwem tego procesu był wzrost inflacji, która w następnych latach przybrała niewyobrażalne rozmiary [7, 112-113].

Moim zdaniem, już od samego początku działań mających na celu unifikację oraz stabilizację waluty, skupiano się na wprowadzeniu nowej waluty. Jednakże próby te, były bezcelowe, gdyż początkowo konieczne było ustabilizowanie marki polskiej, aby państwowe finanse mogły ulec poprawie, oraz poprawiły się warunki bytowe obywateli. Pomimo, wielu debat i dyskusji, konieczne były realne działania, aby wprowadzić nową walutę.

Literatura

Źródła drukowane:

1. „Dziennik Ustaw”, 1920, nr 5, poz. 26: Ustawa z dnia 15.01.1920 r. w przedmiocie ustanowienia marki polskiej prawnym środkiem płatniczym na całym obszarze Rzeczypospolitej. [in Polish].

2. „Dziennik Ustaw”, 1920, nr 5, poz. 38: Rozporządzenie Ministra Poczt i Telegrafów o wprowadzeniu na ziemiach z walutą koronową taryfy pocztowej, telegraficznej i telefonicznej w markach polskich. [in Polish].

Opracowania:

3. J. Buszko, *Historia Polski 1864-1948*, Warszawa 1987, s. 198-199. [in Polish]

4. H. Cywiński, *Dziesięć wieków pieniądza polskiego*, Warszawa 1982, s. 185-188. [in Polish].

5. T. Gruszecki, *Pieniądz w dziejach gospodarczych Polski*, Lublin 2003, s. 35. [in Polish].

6. A. Kraushar, *Warszawa podczas okupacji niemieckiej 1915-1918*, Lwów – Warszawa – Kraków 1921, s. 21. [in Polish].

7. J. Kurpiewski, *Zarys historii pieniądza polskiego*, Warszawa 1988, s. 112-113. [in Polish].

8. C. Leszczyńska, *Zarys historii polskiej bankowości centralnej*, Warszawa: 2010, s. 14–17. [in Polish].

9. Cz. Noniewicz, *Historia gospodarcza Polski Odrodzonej*, Białystok 2004, s. 12. [in Polish].

Наталія Анненкова
ORCID: 0000-0002-3216-6000

РОЛЬ КАДРОВОЇ СКЛАДОВОЇ У НАЛАГОДЖЕННІ НДДКР У ВЕРСТАТОБУДІВНІЙ ГАЛУЗІ УКРАЇНСЬКОЇ РСР НА РУБЕЖІ 1930-х – 1940-х РОКІВ

THE ROLE OF THE PERSONNEL COMPONENT IN THE ESTABLISHMENT OF R&D IN THE MACHINE-TOOL INDUSTRY OF THE UKRAINIAN SSR AT THE TURN OF THE 1930S – 1940S

Ключова роль на рубежі 1930-х – 1940-х років саме кадрової складової у налагодженні ефективних НДДКР в українському секторі радянського верстатобудування підтверджується тими фактами, що, наприклад, на ОЗСВ та ХВЗ, де вдалося сформувати колективи заводських КБ з ядром кваліфікованих спеціалістів уже протягом II п'ятирічки, упродовж розглянутого періоду III п'ятирічки також виникали проблеми з розробкою нових, якісних, надійних і високого технічного рівня конструкцій металорізальних верстатів, але вони стосувалися лише проектування абсолютне нових у науково-технічному сенсі моделей і практично не впливали на темпи освоєння нових типорозмірів верстатів – як дублікатів, так і створюваних на базі вже раніше освоєних моделей металорізальних машин [561, с. 2; 562, с. 3]. У той же час, на заводах, де із різних причин у попередні роки укомплектувати кваліфікованим науково-

.....
технічним персоналом бодай основу колективів КБ: «Комунарі», КЗВА, запущеному за тимчасовою схемою в 1940 р. Краматорському заводі важкого верстатобудування (КЗВВ) та організованому в цьому ж році на базі заводу «Євробмолу» та майстерень Єврейського машинобудівного технікуму Одеському заводі фрезерних верстатів (ОЗФВ), проблема проектування верстатів стояла дуже гостро по всім параметрам проектно-конструкторських робіт, навіть стосовно дублікатів. На взірець, навіть проектування дублікату американського чотиришпindelного токарного напівавтомату «Нью-Бритен» на КЗВА здійснювалося майже три роки, а його модифікація 126-2 з 1937 р. до початку радянсько-німецької війни так і не була розроблена зовсім [514, арк. 3 зв., 515, арк. 2, 5]. Проекти дублікатів восьмишпindelних 8" та 16" токарних напівавтоматів «Буллард» КБ цього підприємства взагалі навіть не розпочиналися через їх занадто велику складність [563, арк. 2 зв.–3].

Таким чином, зумовлена запізнілим і дуже тривалим запровадженням системної профільної освіти, проблема кваліфікованих кадрів на початку 1940-х років стала фактично єдиним фактором стримування бурхливого розвитку наукової складової науково-технічного потенціалу вітчизняного верстатобудування. Але такого роду проблема на той час сформувалася в багатьох нових галузях радянського промислового виробництва, через що, як ситуативний захід з її тимчасового вирішення, 19 жовтня 1940 р. Президією ВР СРСР було ухвалено Указ «Про порядок обов'язкового переведення інженерів, техніків, майстрів, службовців та кваліфікованих робітників з одних підприємств та установ до інших» [50, С. 777–779]. Через нетривалу дію даного Указу, доволі складно визначити ступінь впливу його виконання на ходу процесу освоєння у виробництві нових типорозмірів верстатів до червня 1941 р. Але факт збільшення з грудня 1940 р. верстатобудівними науково-технічними підрозділами обсягів саме модернізаційного проектування свідчить як про недостатність цього державного заходу для підняття якості окресленого процесу, так і за інтенсифікацію темпів прискорення його ходу в 1941 р. фактично не за рахунок створення нових базових моделей, а завдяки модернізації раніше освоєних [562, с. 3].

Окрім вказаного, нестача кваліфікованих кадрів у галузевих КБ та перевантаженість останніх проектними завданнями, які, до речі, через той же кадровий дефіцит доволі часто містили в собі помилки та неузгодженості, на початок 1940-х років залишалася нагальною проблема конструкційного браку. Його виявлення, а ще більшою мірою – пошук шляхів ліквідації на етапі створення дослідних зразків та під час освоєння у серійному виробництві, займали доволі багато часу в персоналу КБ спеціалізованих верстатзаводів, приводячи до нагромадження невирішеної проектної проблематики. Для виправлення даної ситуації Науково-технічною радою НКВМ СРСР у 1940 р. було ініційовано залучення до такого роду робіт центральних заводських лабораторій (ЦЗЛ), на виконання чого впродовж цього ж року відбулося відповідне навчання їх працівників у лабораторіях ЕНДІМВ. Даний захід надав

.....

зможу не лише певною мірою розвантажити поточні графіки проектних робіт від постійно виникаючих моментів, пов'язаних з ліквідацією попередньо здійсненого конструкторсько-технологічного браку, а й частково розширити матеріально-технічну та кадрову бази проведення спеціалізованими підприємствами дослідницької діяльності в напрямках вивчення питань точності та надійності верстатів, матеріалознавства, тощо [563, с. 1]. Але, знов-таки, найбільшого результату серед усіх ЦЗЛ українських верстатзаводів змогли добитися лише там, де кадрове питання було вирішене, в основному, ще в попередню п'ятирічку, тобто – на Одеському заводі ім. Леніна та на ХВЗ ім. Молотова [563, с. 2–5].

У червні 1941 р. порядок наукового забезпечення був у черговий раз реструктуризовано у контексті посилення ролі керівника відомства в управлінні галузевим науково-технічним розвитком, унаслідок чого колегіальні рішення Технічних рад, як і самі ці ради, втратили свою директивну сутність. Таким чином, організація наукового супроводу верстатобудівної діяльності в СРСР набула централізованого директивного характеру управління – повністю відповідного обраному способу керування радянським народногосподарським комплексом у цілому. Отже, на рубежі 1930-х – 1940-х років українське верстатобудування отримало організаційно завершену систему наукового забезпечення своєї діяльності, що дозволяє вважати її з цього моменту кваліфікованою. Ненаповненість цієї системи кадровим ресурсом була лише ситуативною, оскільки система підготовки профільних науково-технічних кадрів вже існувала і розпочала їх продукування. Звідси, з огляду на одночасне відбуття остаточного переходу переважної кількості верстатовиробників від систематичного до системного виготовлення цієї продукції, ми можемо констатувати й остаточне утвердження до 1941 р. в Україні не просто системної, а кваліфікованої системної верстатобудівної діяльності, стримування ефективності котрої ставало наслідком як уже вказаного ситуативного браку профільних науково-технічних кадрів, так і певного адміністративно-організаційного дисбалансу в управлінні галуззю. Будучи, по суті, сферою забезпечення індустріалізації засобами створення засобів її здійснення, а звідти – одним з первісних чинників регламентації ходи цього процесу, верстатобудування не мало важелів впливу на власне ресурсне постачання, оскільки тривалий час не отримувало відповідного адміністративно закріпленого статусу в радянській ієрархії управлінських структур.

Джерела та література

1. Быстрее двигать вперед технику станкостроения. *Станки и инструмент*. 1941. № 4. С. 1–2.
2. Краюшкин Б. В. Освоение производства новых станков на заводах Главтяжстанкопрома. *Станки и инструмент*. 1941. № 4. С. 3–8.

3. Годовой отчет по основной деятельности КЗВА за 1940 г. // ДАМК. Ф. Р-1002. Оп. 1. Спр. 24.

4. Розенберг С. А. Итоги совещания заводских лабораторий и ЭНИМС по исследованию станков. *Станки и инструмент*. 1941. № 5. С. 1–8.

5. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам за 50 лет (1917–1967 гг.): зб. докум.: в 5 т. Москва : Политиздат, 1967. Т. 1 : Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1929–1940 годы) / сост. К. У. Черненко, М. С. Смиртюков. 798 с.

Володимир Старка
ORCID: 0000-0002-0213-9298

Богдан Баран
ORCID: 0000-0002-8245-0202

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА ТЕРИТОРІЇ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ У 1939–1941 РР.

SOCIO-ECONOMIC POLICY OF THE SOVIET AUTHORITY IN THE TERRITORY OF EASTERN GALICIA IN 1939–1941

Початок Другої світової війни та насильницьке приєднання території Східної Галичини до СРСР, зумовили початок глибинних трансформацій соціально-економічного життя регіону. Як зазначає український історик В. Орлик: «належне розуміння історичного досвіду, зокрема, фінансової політики та її впливу на розвиток економіки країни, дає можливість уникати помилок минулого» [1].

Із початком встановлення радянської влади у регіоні, під час численних мітингів галицькому селянству обіцяли, що відтепер вони будуть жити новим щасливим життям. Насамперед, проголошувалося скасування усіх податків впроваджених польською владою. Піддавшись закликam агітаторів, бідніше селянство не лише забрало із заготівельних пунктів зерно, здане для виконання податкових зобов'язань перед польською державою, але і розтягло по домівках майно великих державних та поміщицьких сільськогосподарських підприємств.

«Більшовицький рай» тривав недовго. Вже у листопаді 1939 р. нова сільська адміністрація наказала повернути розграбоване майно. Сільському населенню повідомили, що відтепер потрібно сплачувати податки відповідно до радянського податкового законодавства. За здане продовольство з аграріями розраховалися польськими злотими, які обезцінилися в результаті грошової реформи, проведеної у грудні 1939 р.

У січні 1940 р. радянська влада розпочала радикально змінювати соціально-економічну політику на селі. В першу чергу замість роздачі конфіскованої

.....
поміщицької та церковної землі, розпочалася програма створення великих колективних господарств. З метою оптимізації оподаткування населення, місцевими органами влади завершено розпочатий ще восени 1939 р. опис робочого інвентаря та худоби в господарствах. Після опису запровадили обов'язкові поставки державі продукції рослинництва, тваринництва за державними розцінками, які були нижчими від ринкових. Щоб селяни не продавали все на ринках, було обмежено приватну торгівлю, крім того, заборонено домашній забій худоби, крім спеціально обладнаних забійних пунктів.

Для одноосібників було утруднено здійснення вільного найму робочої сили, землю в таких господарствах мали обробляти лише члени однієї родини. Крім того, місцева влада почала розшаровувати селян на бідняків, середняків та куркулів, ігноруючи устелену традицію поділу села на верстви не за класовою приналежністю, а за рівнем розвитку господарства. Заможні сільські господарі були найповажнішими людьми в селі, натомість сільське шумовиння, бідняки, найменш поважними. В умовах радянської дійсності, бути багатим, означало наразитися на значний податковий тиск, і що раз перед можливістю бути виселеним у віддалені райони СРСР. Для прикладу куркулем вважали власника 7 морг (3,5 га) землі.

Навесні 1940 р. у західних областях УРСР створюються нові сільськогосподарські підприємства артілі, радгоспи та колгоспи, хоча вони залишалися малочисельними, та не були на той час основними виробниками аграрної продукції.

25 травня 1940 р. в доповіді на IV сесії Верховної Ради УРСР народний комісар фінансів М. Курач зазначав: «На території західних областей введено нашу радянську систему оподаткування, яка повністю відповідає інтересам трудящих. Доходи бюджету від податкових платежів населення спрямовуються на дальший розвиток народного господарства, на піднесення матеріального і культурного добробуту трудящих» [2, с. 65].

Додатково селян залучали до виконання безкоштовних трудових повинностей. Головам сільрад забороняли нараховувати місцевим жителям трудовні за інші роботи, крім шляхового будівництва, які передбачали роботу в кар'єрах з заготівлі і вивозки каменю, та зимового утримання доріг.

Подібними заходами радянська влада змушувала одноосібників вступати до колгоспів. Однак селянство не квапилося відмовлятися від приватних господарств і всіляко намагалася уникнути колективізації.

Наприкінці 1940 р. популярним став жарт: «Почалось як всюди. Наїхали, пограбували, а проче роздали біднякам, щоб потім відібрати» [4, с. 3].

У 1941 році пріоритетним напрямком економічних реформ залишався перехід до колективних форм господарювання.

Цього ж року радянська влада запровадила практику залучення чоловіків і жінок до воєнно-підготовчих робіт, суть яких зводилася до практики копання окопів чи заготівлі будівельних матеріалів, як от піску чи каміння.

Навесні 1941 р. нова влада запровадила так званий «культзбір».

Повідомлення приносили вночі. За свідченням очевидців: «упродовж травня-червня 1941 р. збирали добровільну позику четвертої п'ятирічки. Перед відступом більшовики забрали коней у населення, і стягнули з людей усю асекурацію і за худобу і будинки» [5, арк. 36].

Таким чином, радянська влада у західноукраїнському селі доволі швидко запровадила радянську модель соціально-економічних відносин, остаточно закріплення котрої перервали події німецько-радянської війни, що розпочалася 22 червня 1941 року.

Джерела та література

1. Орлик В.М. Дожовтнева фінансово-правова література як джерело до вивчення проблем фінансової політики уряду Російської імперії кінця XVIII початку XX ст. Історія науки і біографістика. 2010. No 2. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/INB/2010-2/10_orlyk.pdf.
2. Перші соціалістичні перетворення на селі. Київ, 1976. 148 с.
3. Повсякденне життя західноукраїнського села в умовах суспільних трансформацій 1939–1953 рр. Монографія. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2019. 550 с.
4. Яр. Барани про баранів. *Рогатинське слово*. Ч. 1. 23 липня 1941 р. с. 3.
5. ЦДАЛ України. Ф. 201. Оп.1. Спр. 33. 66 арк.

Лілія Циганенко
ORCID: 0000-0002-5014-9845

РУМУНСЬКІ ФОНДИ ІЗМАЇЛЬСЬКОГО АРХІВУ ЯК ДЖЕРЕЛО З ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ ПРИМУСОВОЇ ДЕПОРТАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ПІВДЕННОЇ БЕССАРАБІЇ (1940–1941 РР.)

ROMANIAN FUNDS OF IZMAIL ARCHIVES AS A SOURCE FOR STUDYING THE ISSUES OF FORCED DEPORTATION OF THE POPULATION IN SOUTHERN BESSARABIA (1940-1941)

Територія Південної Бессарабії (Буджак, Придунав'є) – сучасні південні райони Одеської області – унікальне історико-територіальне утворення. По-перше, цей регіон протягом практично всього свого історичного розвитку знаходився на перетині світів і цивілізацій, народів і племен, політичних об'єднань і держав. Лише за 200 останніх років південнобессарабські землі перебували в складі чотирьох держав: Османської та Російської імперій, Румунського королівства та Радянського Союзу. З середини XX ст. Придунайські землі увійшли до складу України. По-друге, постійна зміна політико-адміністративних орієнтирів в краї сприяла формуванню серед місцевого населення усвідомлено-толерантного ставлення до представників

різних етносів і народів, що стало реальним підґрунтям для безконфліктного співіснування. По-третє, вплив різних форм політико-адміністративної влади, архітектурних стилів, норм повсякденного життя, переплетіння культур, традицій, мов – все це зробило Українське Придунав'є унікальним з точки зору історико-культурної спадщини. В регіоні зберігаються багато історичних пам'яток, працюють десятки музеїв, діє свій, Ізмаїльський архів.

Акерманський обласний державний архів Управління Народного комісаріату внутрішніх справ розпочав свою діяльність 30.09.1940 р. з місцезнаходженням у посаді Шабо, а пізніше – в Акермані. Після створення Ізмаїльської області (07.12.1940 р.) архів було переведено до обласного центру – міста Ізмаїл. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» – унікальна архівна установа, в фондах якої зберігаються документи, датовані ще першими роками ХІХ ст. Окрім цього, архів має значну колекцію матеріалів, які відносяться до так званого «румунського періоду» історії регіону: це 1859–1878, 1918–1940, 1941–1944 роки. Серед іншого, це документи, які свідчать про роботу Ізмаїльської, Болградської, Ренійської, Вилковської примарій* (1918-1940 рр.), сільськогосподарської палати повіту Четатя-Албе** директорату землеробства і державного майна Румунії (1919–1940 рр.), торгової промислової палати округу Четатя-Албе Міністерства торгівлі та промисловості Румунії (1921–1940 рр.), Ізмаїльського повітового трибуналу (1918–1940 рр.), постів жандармських легіонів повіту Четатя-Албе (1925–1939 рр.) та багато інших.

Серед румунських фондів часів Другої світової війни доволі повно збереглися документи волосних і повітових префектур***, міських комісаріатів, повітових трибуналів, волосних претур**** і примарій. Потрібно віддати належне румунській системі ведення документації: справи вражають охайністю оформлення, чіткою структуризацією, наявністю різноманітних статистичних відомостей. При чому кількість архівних справ у фонді кожного села становить від 40 до 400 одиниць. Кожний населений пункт сучасного Придунав'я на підставі цих документів з легкістю може відновити свою історію майже 80-річної давнини.

В історії краю було багато трагічних сторінок, однією з яких був період сталінських репресій і депортацій з червня 1940 по червень 1941 років. Це був перший рік радянзації регіону. Маючи достатній досвід формування «примусової любові» до комунізму з боку різних народів тогочасного Радянського союзу, органи НКВС разом з партійними структурами взяли за «перевиховання» місцевого населення. В якості важелів впливу використовувалися арешти, репресії, тортури, розстріли, примусова націоналізація та депортація [1, с. 104].

* примарія – міська адміністрація.

** Четатя-Албе (рум. – Cetatea Albă) – таку назву в період 1918 -1940 та 1941 - 1944 рр. мало місто Білгород-Дністровський.

*** префектура – орган управління адміністративним округом.

**** претура – адміністративна одиниця Румунського королівства на волосному рівні.

Не вдаючись в подробиці подій червня 1940 – червня 1941 рр. у Південній Бессарабії (бо розкриття цього питання потребує окремого дослідження), зазначимо, що за нашими підрахунками у вказаний рік було винесено звинувачувальні вироки понад 2 тис. осіб, хоча деякі дослідники наполягають на цифрах від 4 до 6 тисяч [2]. В жорнова тоталітарної машини потрапляли українці, румуни, євреї, росіяни, німці, болгари, поляки тощо. Для більшості «знайомство» з органами НКВС закінчувалося дуже трагічно – арештами і тюремними вироками, конфіскацією майна і депортаціями усієї родини.

Розвиток сучасної української історичної науки та пріоритети нашої держави вимагають ретельного дослідження цих трагічних часів з метою увічнення пам'яті наших співвітчизників, що стали жертвами політичних репресій. Однак на заваді встають певні об'єктивні та суб'єктивні чинники, одним з яких є відсутність значної частини документів тих часів, які загубилися у вихорі Другої світової. Серед доступних на сьогодні джерел виступають архіви Служби безпеки України, деякі фонди Одеського обласного архіву, справи районних і міських комісій по реабілітації жертв політичних репресій, спогади учасників тих подій.

Несподівано частину інформації щодо осіб, репресованих радянською владою в червні 1940 – червні 1941 рр. було знайдено в «румунських фондах» 1941–1944 рр. Ізмаїльського архіву. З'ясувалося, що після повернення до Південної Бессарабії влітку 1941 р. румунська адміністрація провела ретельний перепис всіх, хто так чи інакше постраждав від радянської влади. У справах адміністративних відділів міських примарій зберігається дев'ять видів списків, що були складені в період з вересня 1942 до січня 1943 років.

Для прикладу розглянемо справи адміністративного відділу Болградської міської примарії Ізмаїльського повіту. Перший документ (*Фото 1*) – це список мешканців Болграда, що були заарештовані, засуджені та депортовані органами радянської влади [3, арк. 30-32]. Список складається з 120 прізвищ. Проти кожного прізвища зазначено дату арешту та дату винесення вироку або депортації. Список № 2 – це прізвища мешканців Болграда, які були мобілізовані до Червоної армії напередодні війни. Більшість дат мобілізації припадає на травень-липень 1941 р. У списку наведено 108 прізвищ. Наступний список № 3 містить інформацію про тих, кого радянська влада примусово відправила на роботи за межі регіону. Кількість прізвищ, наведених в списку становить 78 осіб. Документ № 4 також пов'язаний із примусовою працею – це список осіб, яких радянська влада відправила працювати на Донбас та інші промислові об'єкти. Документ № 5 має назву «Список мешканців Болграда, захоплених радянською владою та армією в 1941 р.». Він складається лише з 13 осіб, в графі дата захоплення у переважної більшості записано липень 1941 р. Які були підстави для складання даного списку й чому зазначені в ньому прізвища не були внесені до загального переліку репресованих – з'ясувати поки ще не вдалося.

Румунська адміністрація дуже пильнувала за мешканцями регіону, про що

свідчать наступні документи: Список жителів Болграда, які за власним бажанням виїхали з міста в 1941 р. разом із радянською владою. Це доволі об'ємний список, що складається з 206 прізвищ, серед яких переважну більшість становили етнічні болгари. Черговий список цього блоку – «Перелік осіб, які виїхали з території Бессарабії та відправилися до радянської Росії разом з відступом більшовиків напередодні прибуття румунської адміністрації, і знову повернулися на своє місце проживання» [3, арк. 42]. В документі збережено інформацію про 13 осіб із зазначенням їх прізвищ та імен, віку, конкретної адреси мешкання в місті Болград, дати виїзду та повернення, місця перебування після від'їзду (Фото 2). Серед тих, хто покинув регіон разом із радянською владою переважну більшість складала молоді чоловіки віком від 20 до 24 років. Зазначені в списку особи покинули регіон з 22 червня по 19 липня 1941 року. Час повернення до Південної Бессарабії припадає на період з 5 вересня 1941 року до 20 вересня 1942 року. Певну цікавість представляє інформація, з яких регіонів повернулися зазначені особи. Окрім найближчих Миколаївської та Одеської областей, в списку є Сталінград, Ростов, Краснодар тощо.

Окремо хотілось би зупинитися на одному цікавому документі, в якому містяться заяви від мешканців Болграда на заміну власних прізвищ на румунські. Так, наприклад, Волков ставав Волку, Волканов – Вилкану, Аврамов – Аврамеску, Дойчев – Дойческу тощо [3, арк. 4-8]. Це найбільший список серед знайдених документів: в ньому міститься інформація про 409 осіб. Чим пояснюється таке масове бажання мешканців регіону отримати нові румунські прізвища? Справа в тім, що для того, щоб влаштуватися на державну роботу або відкрити власну справу (майстерню, магазин, перукарню тощо) необхідно було мати статус «Реджина едника» (так вказано у документах) (етнічний румун), а відтак частина місцевих мешканців змушена була йти на цей крок.

Серед документів адміністративного відділу Болградської примарії є чимало справ, в яких зберігаються документи щодо повернення власникам майна, яке було націоналізовано (конфісковано) органами радянської влади в 1940–1941 рр. Вражає скрупульозність, з якою місцеві органи румунської влади збирали всі необхідні довідки та свідчення, складаючи описи вилученого комуністами майна, починаючи від будинків, знарядь праці, землі, закінчуючи ложками та виделками [4]. Цікаво, що через багато років, коли в нашій державі почалися процеси реабілітації жертв політичних репресій, саме ці документи були одним з доказів для отримання реабілітації.

Завершуючи огляд маленької частки документів, що зберігаються в Ізмаїльському архіві, ми можемо констатувати, що в архівних сховищах нашої держави зберігається досить значний пласт інформації не відомої більшості мешканців держави та регіону. Й це повною мірою відноситься до драматичних подій першого року існування радянської влади в Придунайському краї. Перша хвиля советизації регіону проходила з червня 1940 по червень 1941 р. й супроводжувалася масовими репресіями, що в підсумку призвело до жахливих наслідків. Повага до пам'яті загиблих та людей зі зламаними долями вимагає

**Тези доповідей I міжнародної наукової конференції «Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти»,
13 травня 2020 р**

подальшого ретельного дослідження злочинів комуністів на українських землях.

PRIMARIA ORASULUI BOLGRAD
JUDETUL ISMAIL

T A B E L Nr. 1

de locuitorii orasului Bolgrad, care au fost deportati, condamnati si arestati de către autoritățile sovietice, de timpul
1940 - 1941

Nr. crt.	Numele si Pronumele	Comu na.	Data arestă rei.-	Data deportă rei.-	Origina etnică	Observ
1.	Apostol N. Vasile	Bol-grad	11-VII-1940	9-V-1941	Romana	
2.	Agura Vasile	"	20-VII-1940	9-V-1941	Bulgara	
3.	Asmanov Nicolae	"	5-VII-1940	9-V-1941	"	
4.	Agura Valentin	"	9-VII-1941	9-VII-1941	"	
5.	Arnaudov Efrim	"	5-IX-1940	9-V-1941	"	

Фото 1

DI. PRIMAR

25 SEP 1942

Comandamentul de Poliție Controlul străinilor..

C o p i e

T A B L O U N O M I N A L

De numele și pronumele persoanelor din orașul Bolgrad, cari au părăsit teritoriul Basarabiei plecând în Rusia Sovietică odată cu retragerea Bolșevicilor, înainte de sosirea Autorităților Românești și s'au înapoiat iarăși în localitate. - (prezent alături)

Nr. crt.	Numele și pronumele.-	Eta- tea.-	Domiciliul Strada. Nr.	Data când a părăsit localitatea.	Localita- tea unde a fost în Rusia Sovietică	Data când s'au înapoiat în localitate
1.	Chipiștinov Alexandra	47	Cuza Vodă 159	18.7.941	Nicolaeuca	24.10.941
2.	Cernega Mihail	31	Pr. Nicolae 55	22.6.941	Odessa	5.9.941
3.	Corunai Nicolae	24	M.V. Mihai 160	18.7.941	Idem	20.5.942
4.	Pascenco Mihail	122	Cl. Blazescu 54			

Фото 2

Джерела та література

1. Цыганенко, Л. (2019). Репресии на землях Южной Бессарабии (июнь 1940 – июнь 1941 годов). Dunărta-Nistru: Anuar = Дунав-Днестър: Годишник /Univ. de Stat Taraclia «Grigorii Țamblac»; науч. Ком. Мария Паслар и др.; редкол.: Васил Кондов и др. Taraclia : S.n. Vol. 6. P. 104–112.

2. Цау, И. Сталинский террор в Советской Молдавии, 1940-1954 гг. Режим доступа: <http://dacoromania.net/article/stalinist-terror-soviet-moldavia-1940-1953>.

3. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі – КУІА). Ф. Р-35, оп.1, спр. 61. 56 арк.

4. КУІА. Ф. Р-35, оп.1, спр. 24. 84 арк.

KRZYSZTOF FILIPOW
UNIwersytet w Białymstoku
ORCID: 0000-0002-0748-4277

БОНИ НА ЗИМОВУ ДОПОМОГУ WINTERHILFSWERK (WHW) У ГЕНЕРАЛЬНОМУ ГУБЕРНАТОРСТВІ 1941 – 1944 РР.

BONY POMOCY ZIMOWEJ (WHW) W GENERALNYM GUBERNATORSTWIE 1941 - 1944

Akcja Pomocy Zimowej została wprowadzona w III Rzeszy 1 października 1933 r. wraz z dojściem do władzy partii narodowo – socjalistycznej (NSDAP). Była to akcja pomocowa dla ludności związana z powszechnym brakiem żywności w Niemczech. Nazywana pospolicie przez Niemców „niedzielą z eintopfem”, oznaczała po prostu przygotowanie prostego posiłku jednodaniowego.

Od tego dnia w okresie zimowym w Niemczech od października do marca każdego roku, w każdą niedzielę miesiąca miano w niemieckich domach przygotowywać obiad składający się z jednego dania zamiast obiadu tradycyjnego. Wyznaczono odgórnie, że taki jednodaniowy posiłek nie może przekraczać kosztów 50 Reichsfenigów na osobę. Kwoty zaoszczędzone w ten sposób na obiedzie w domostwie miały być wpłacone na konto specjalnie utworzonej we wrześniu 1933 r. instytucji nazwanej: Niemiecką Pomocą Zimową (*Winterhilfswerk des Deutschen Volkes*) nazywanej w skrócie: WHW.

Zebrane w ten sposób pieniądze miały być przeznaczone na wsparcie osób biednych i potrzebujących. Z urzędu mieli się tym zajmować pracownicy Narodowosocjalistycznej Opieki Społecznej (*Nationalsozialistische Volkswohlfahrt; NSV*).

Leksykon Trzeciej Rzeszy stwierdzał między innymi: „WHW, jako podstawowy element narodowej socjalistycznej polityki społecznej, miała na celu ustabilizowanie reżimu i jego totalitarnego egzekwowania w różnych aspektach.”

W apelu do Adwentu w 1933 r. lokalna gazeta informowała: „Ten pierwszy Adwent to niedziela jednodaniowa [gulaszowa-KF]. Twoim obowiązkiem jest ograniczenie posiłku niedzielnego do tego stopnia, aby twoje ofiary mogły postawić potrzebujących co najmniej na stole niedzielnym, aby przygotować jednodaniowy obiad na niedzielę w miesiącu Bożego Narodzenia. Niech 6 milionów towarzyszy poczuje oczekiwanie Bożego Narodzenia przez was wszystkich, kobietę i mężczyznę,

aby upewnić się, że 3 grudnia 1933 r. wiele razy przekroczy ofiarę z ostatniej niedzieli gulaszowej.” [NS-Spurensuche im Lande Braunschweig: ”Eintopf und Eintopfsontag”; dostęp: 08.05.2020].

Ten zwyczaj niedzieli jednodaniowej obowiązywał w restauracjach, które musiały dostosować się do tak narzuconego przez partię nazistowską prawa. Od 14 października 1934 r. w niemieckich gospodach i barach dozwolone były tylko trzy rodzaje dań gulaszowych: „Łyżkowy groszek z wkładką, zupa z makaronem z mięsem oraz garnek warzyw z wkładką (ugotowane razem)”. Przepis z groszkiem był prosty : należało włożyć kielbasę, wieprzowinę lub marynowane mięso. Odpowiednie naczynia były ustawiane na kolejne niedziele miesiąca.

Wszystkie restauracje zostały podzielone na trzy klasy, które zarządzały potrawami za określoną sumę: 0,70 Rpf, 1 Marka i 2 Marki. Goście otrzymywali potwierdzenie z numerowanego bloku paragonu na kwotę wypłaconą organizacji pomocy zimowej.

Zadaniem niedzieli z „*eintopfem*” było nie tylko wsparcie materialne III Rzeszy, poprzez zbiórki pieniężne, lecz także poparcie ideowe. Miało to służyć budowie poczucia wspólnoty narodowej. Oczywiście w narodowosocjalistycznym Niemiec.

Nie wystarczało bowiem złożyć datek w ramach niedzielnej akcji a później spożyć normalny niedzielny obiad. Idea Pomocy Zimowej była głębsza: „Podczas niedzieli z *eintopfem* cały naród niemiecki miał świadomie ponosić ofiarę (...), aby pomóc potrzebującym” [1937: Meyers Lexikon, s. 528].

Całej tej akcji zawsze towarzyszyło hasło: „czynu niemieckiego socjalizmu”. Takie publiczne spożywanie „*eintopfu*” było wykorzystywane przez czołowe osobistości III Rzeszy kanclerza Adolfa Hitlera i ministra propagandy Josepha Goebbelsa, jako narzędzie doskonałej propagandy. Dla potrzeb ludności gazety masowo publikowały przepisy na dania jednogarnkowe. Wydano także drukiem książkę kucharską przygotowaną przez Ernę Horn.

Z chwilą wybuchu wojny we wrześniu 1939 r. zaniechano używania określenia "Eintopfsontag", Co więcej w 1942 r. zakazano oficjalnie używania tej nazwy zastępując ją określeniem „Opferontag“ (niedziela ofiarna) [1998: C. Schmitz-Berning, Vokabular des Nationalsozialismus, New York, s. 174].

Sytuacja w Niemczech związana z akcją Pomocy Zimowej szybko się jednak zmieniła. Zamieniono ją w praktyce na daninę na rzecz III Rzeszy. W całych Niemczech słyhać było teraz brzęk puszek zbierających pieniądze na WHW. Obok pieniędzy jako faktycznie przymusowych danin od pracowników wszystkich instytucji i pracujących w zakładach państwowych i prywatnych zbierano także ubrania i inne rzeczy materialne. Szczególnie rozwinięte to to było po wybuchu wojny. W rzeczywistości było to łatanie budżetu III Rzeszy Niemieckiej nadszarpniętego wojenną opcją.

Charakterystycznym elementem życia w Niemczech stały się liczne zbiórki pieniężne na WHW (Winterhilfswerk). Nic to nie miało wspólnego ze wspieraniem biednych i potrzebujących. Chodziło o zebranie jak najwięcej pieniędzy na prowadzenie wojny. Każdego października zbiórka zaczynała się od przemówienia

Adolfa Hitlera i chwaleń niemieckiej wspólnoty z jej chęcią niesienia pomocy współobywatelom znajdującym się w potrzebie. Do akcji wkraczały komórki partyjne NSDAP i przeprowadzano sześciomiesięczne zbiórki datków i pieniędzy. Obok pieniędzy rozprowadzano najprzeróżniejsze zabawki i drobiazgi przeznaczone dla dzieci. Były to zmasowane serie wydawnicze rozpowszechnione na terenie Rzeszy i krajów okupowanych. Przymusowym darczyńcom wręczano w podziękowanie rozmaite drobiazgi, takie jak znaczki z wizerunkami zwierząt lub herbami miast. Wielokrotne datki pozwalały zebrać całą kolekcję takich pamiątek.

W rzeczywistości, mimo, że kwesty uliczne były najbardziej rzucającym się w oczy elementem Pomocy Zimowej, realnie zebrano tym sposobem ok. 10% wszystkich ofiar. Większość stanowiły darowizny w postaci żywności i ubrań, duże wpłaty od przedsiębiorstw i organizacji społecznych, a także automatyczne potrącenia od pensji robotników pobierane wraz z podatkiem.

Przede wszystkim Pomoc Zimowa była poważnym źródłem dochodów do budżetu III Rzeszy, które wzrosły z 0,3 miliardów reichsmarek na przełomie lat 1933/1934 do 1,6 miliardów zimą z 1942/1943 r. Środki te mogły być wykorzystane do zastąpienia – lub przynajmniej uzupełnienia – wydatków socjalnych, tym samym umożliwiając zwiększenie nakładów na inne cele, takie jak zbrojenia. [2018: R. Moorhouse, Trzecia Rzesza w 100 przedmiotach, Kraków].

Podczas wojny Pomoc Zimowa posłużyła między innymi do zbiórki ubrań dla żołnierzy na froncie wschodnim. Wśród Niemców krążył żart, że skrót akcji, WHW, oznacza tak naprawdę Waffen Hilfswerk – Pomoc Zbrojną.

Akcję Pomocy Zimowej wprowadzono także na ziemiach okupowanych. Dotyczyło to także Generalnego Gubernatorstwa powołanego w 1939 r. na części ziem polskich okupowanych przez III Rzeszę. Teren Generalnego Gubernatorstwa obejmował podział na dystrykty: krakowski, lubelski, radomski i warszawski. Po ataku na Związek Sowiecki w czerwcu 1941 r. powiększono Generalne Gubernatorstwo o powołany dystrykt lwowski. Dystrykt Galicja jak go nazwano powołał Adolf Hitler dekretem z 1 sierpnia 1941 r.

W Generalnym Gubernatorstwie biorąc za wzór tereny III Rzeszy także prowadzono akcję Pomocy Zimowej. I tak jak w Niemczech zimą 1941/1942 oraz 1943/1944 r. wprowadzono do obiegu bonny wartościowe (znaczki wartościowe) Akcji Pomocy Zimowej – WHW (Winterhilfswerk). Akcja ta przygotowana była w starostwach powiatowych Gubernatorstwa i skierowana była do ludności niemieckiej, volksdeutschów i niektórych Polaków i przedstawicieli innych narodowości, byłych obywateli polskich. Dotyczyło to m. in. mieszkańców dystryktu lwowskiego, lecz w bardzo ograniczonym zakresie. Z tej Akcji Pomocy Zimowej całkowicie wykluczono ludność żydowską. Postanowienia wykonawcze do wprowadzenia bonów wartościowych wyraźnie stanowiły: „Znaczkami wartościowymi nie wolno płacić w sklepach żydowskich”. [1941: Postanowienia wykonawcze dotyczące wydania i rozliczenia znaczków wartościowych na środki żywności, odzież i opał na rzecz Akcji Pomocy Zimowej Narodu Niemieckiego w GG, Kraków].

Zasady udzielania temu przedsięwzięciu podano do wiadomości na druku

„Postanowieniu wykonawczym” z 1941 r. W Akcji Pomocy Zimowej Narodu Niemieckiego wydane mieć były znaczki wartościowe o kilku nominałach. Były to odcinki 1, 2, 5, 10 i 20 zł. Wszystkie miały być oznaczone numerami bieżącymi. Spełniały więc funkcję de facto pieniądza zastępczego.

Wykonane miały być na papierze z wodnym znakiem i zaopatrzone w pieczęć odnośnej placówki Pomocy Zimowej, która dysponowała tymi znaczkami wartościowymi. Wydanie ich dotyczyło tylko jednej serii. Zastrzegano sobie także wydanie dodatkowo znaczka wartościowego o nominale 5 zł. Emisja miała być wykonana na dzień 30 stycznia, określanego jako „Pobór Narodowy” (Nationale Erhenburg).

W jakim celu służyć miały te bony wartościowe WHW w Generalnym Gubernatorstwie. Uprawniały one mianowicie do zapłaty następujących dóbr: środki żywności, odzież, opał, światło oraz gaz. Zakazem objęto wydawanie za te bony wartościowe innych towarów. Szczególnie zabronione było wydawanie różnicy w gotówce. Zapobiec chciano w ten sposób wymieniania znaczków wartościowych na obiegowy pieniądz, na czym traciłby Bank Emisyjny w Krakowie.

Pierwotnie zamierzano wydać tylko jedną emisję w okresie od 1 października 1941 r. do 31 marca 1942 r. miały być wykorzystywane we wszystkich sklepach jako środek płatniczy. Co więcej musiały być podpisane własnoręcznie przez obdarowanego z podaniem miejsca zamieszkania. Całkowicie zabronione było korzystanie w celu zapłaty za towary w sklepach należących do ludności żydowskiej. Dotyczyło to w oczywisty sposób sklepów znajdujących się w gettach.

Osobnym zagadnieniem było rozliczenie owych znaczków wartościowych. Właściciele sklepów otrzymane bony mieli poświadczyć na stronie odwrotnej znaczków poprzez ich własnoręczne podpisanie, opatrzenie pieczęcią firmową wraz ze wyszczególnieniem wydanego rodzaju towaru.

Wszelkie nadużycia znaczków wartościowych podlegały sankcji karnej i ścigane były z urzędu. Były też inne restrykcje. Jeśli bony wartościowe złożone były po terminie (31 marca) lub były bez podpisu obdarowanego, a także pozbawione pieczęci firmowej placówki WHW danego dystryktu nie mogły być w żaden sposób respektowane i przyjmowane przez sklepy jako zapłata za towar.

Wypłaty za znaczki wartościowe miała być wykonywana na bieżąco. Tak więc od momentu emisji do dnia 30 kwietnia danego roku. W przypadku I emisji był to dzień 30 kwietnia 1942 r. Wypłata następowała we wszystkich kasach publicznych oraz prywatnych. Można było tego dokonać także w Komunalnych Kasach Oszczędności na terenie całego Generalnego Gubernatorstwa. Nie było w tym wypadku jakiejś szczególnej rejonizacji.

Kolejnym obostrzeniem był całkowity zakaz przyjmowania przez kasy i banki tych bonów wartościowych po 30 kwietnia b. r. Nie przyjmowano więc bonów od sklepów żywnościowych, handlujących odzieżą oraz węglem, a także zakładów gazowniczych i elektrycznych. Nie wolno było kasom za wymianę pobierać żadnych opłat manipulacyjnych.

W przypadku rozliczenia większej ilości bonów wartościowych, powyżej 100 należało wiązać je w paczki po 100 sztuk. Dotyczyło to oczywiście takich samych nominałów.

Rozliczenie kas nastąpić miało do 15 maja 1942 r. Kasy odprowadzały zrealizowane bonny za pośrednictwem swej centrali, Pełnomocnikowi dla WHW w Generalnym Gubernatorstwie w Krakowie przy ul. Reichsstrasse 46. Zaś Bank Emisyjny jako datę ostatecznego rozliczenia miał określony na 31 maja 1942 r. Chodziło oczywiście o I emisję znaczków wartościowych. Zasady takie utrzymane były w następnej emisji w 1943 r. [2008: J. Koziczyński, Banknoty polskie. Kolekcja Lucow, T. IV 1939 – 1945, Warszawa, s. 243].

W przypadku emisji akcji pomocowej z 1943/1944 r. (tzw. wydanie specjalne – Sonderausgabe) rozpoczynała się ona 30 stycznia 1944 i trwała do 31 marca tegoż roku.

Z Generalnego Gubernatorstwa znane są trzy emisje znaczków wartościowych. 1 obejmowała zimę 1941/1942 i, 2 związane zimą 1943/1944 r. Emisje miały nominały od 1 poprzez 2, 5, 10 i 20 zł. Tylko 3 emisja (specjalna) znana jest z jednej wartości 20 zł.

Znaczki wartościowe WHW, drukowane były na papierze zabezpieczonym wodnym znakiem, posiadały bieżącą numerację. Posiadały pieczęć placówki Pomocy Zimowej. W 1943 r. Akcja Pomocy Zimowej Narodowi Niemieckiemu obchodziła 10 lat swojej działalności.

Emisja 2 zł. była barwy szarozielonej z giloszowaniem jasnoniebieskim, 5 i 10 zł. jasno zielonej z giloszowaniem jasnoburaczkowym na 5 zł. i jasnobrązowym na 10 zł. Bon o wartości 20 zł. także był jasnozielony z giloszowaniem ciemnobrunatnym. Dotyczy to emisji z 1943/1944. W wykonaniu graficznym nawiązują one do emisji WHW dla Rzeszy z 1942/1943 r. Widać, że projekty graficzne bonów wykonał ten sam grafik.

Osobliwie wygląda emisja specjalna z 30 stycznia 1944 r. w grafice nawiązuje do militarystyki poprzez umieszczeniem żołnierza w rynsztunku opartego o miecz. W tle zaś umieszczono postać oracza. Kolorystyka zielona z niebieskim i jasnożółtym giloszowaniem. Na wszystkich emisjach umieszczono oczywiście godło III Rzeszy – tzw. niemiecką „gapę”.

Obok emisji złotych WHW na terenie Generalnego Gubernatorstwa wprowadzono do obiegu także „znaczkę” o nominałach 10 (gr.?). Drukowane na zwykłym papierze, z numeracją i oznakowaniem serii, facsimile podpisu oraz skrótem emitenta: WHW. Nie znamy jednak jego przeznaczenia.

Wydano także „znaczek” o wartości 20 gr, emisji 1941/1942 r. z konturem mapy Generalnego Gubernatorstwa. Emitent WHW określił ten „bon” jako: bon darowizny - „Spendenmarke”.

Koniec okupacji niemieckiej na ziemiach polskich oznaczał też koniec quasi państwa: Generalnego Gubernatorstwa. Był to też koniec działalności Niemieckiej Pomocy Zimowej oraz obiegu znaczków wartościowych jako zastępczego środka płatniczego.

Роман Пирожишин
ORCID: 0000-0001-5696-7358

ШТАТНИЙ РОЗПИС, ОСОБОВИЙ СКЛАД, НАЦІОНАЛЬНІСТЬ ТА РІВЕНЬ ОСВІТИ КЕРІВНОГО СКЛАДУ ТА СЕКРЕТАРІАТУ УПРАВЛІННЯ НКДБ-МДБ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ У 1944–1946 РР.

STAFFING ESTABLISHMENT, PERSONNEL, NATIONALITY AND LEVEL OF EDUCATION OF THE SENIOR MANAGEMENT AND THE SECRETARIAT OF THE NKGB-MSS TERNOPIIL REGIONAL DEPARTMENT IN 1944-1946

Після того, як 15 квітня 1944 р. радянська армія витіснила німецьку з міста Тернопіль почалося відновлення органів радянської влади, як у місті так і в області, в тому числі відновлювались і структури НКДБ. 15 травня 1944 р. з'являються перші штатні розписи.

Згідно зі штатним розписом від 15 травня керівний склад Тернопільського управління НКДБ налічував три посади: начальника управління, заступника начальника управління та заступника начальника управління з кадрових питань. Всі посади були зайняті. За національністю переважали українці, їх було двоє, та ще один росіянин. У двох працівників була середня освіта, а в одного нижча [1, арк. 1].

Секретаріат налічував шість можливих посад: начальника секретаріату, старшого оперуповноваженого, оперуповноваженого, начальника-діловода, старшого діловода та стенографістки-машиністки. Половина з цих посад були вільними: начальника-діловода, старшого діловода та начальника секретаріату. За національністю всі працівники були росіянами. В одного працівника освіта була середньою, в ще одного нижче середньої, а ще один мав нижчу освіту [1, арк. 1-1 зв.].

1 листопада 1944 р. було видано штатний розпис згідно якого керівний склад Тернопільського управління НКДБ налічував три посади: начальника управління, заступника начальника управління та заступника начальника управління з кадрових питань, як і в попередньому штатному розписі. Всі посади були зайняті. За національністю переважали росіяни, їх було двоє, та

.....
один українець. З освітою двоє працівників мали середню освіту, дані про одного з них були засекречені [2, арк 1].

Секретаріат, як і в попередньому розписі, налічував шість посад: начальника секретаріату, старшого оперуповноваженого, оперуповноваженого, начальника-діловода, старшого діловода та стенографістки-машиністки. Згідно штатного розпису від 1 листопада, було вільно дві посади: начальника секретаріату та начальника діловода. Всі працівники секретаріату були росіянами, аналогічна ситуація спостерігалася і в попередньому штатному розписі. Один із працівників мав середню освіту, один мав закінчені сім класів школи, а ще двоє мали закінчено шість класів школи [2, арк 2].

1 лютого 1945 р. вступив в силу новий штатний розпис, згідно з яким керівний склад Тернопільського управління НКДБ налічував шість посад: начальника управління, двох заступників начальника управління, заступника начальника управління з кадрових питань, помічника начальника управління та секретаря партбюро, що на три посади більше, ніж у двох попередніх штатних розписах. Дві посади були вільні, а саме: заступника начальника управління та помічника начальника управління. За національністю двоє з них були українцями, а двоє росіянами. Один з працівників мав вищу освіту, двоє з них середню, а ще один не закінчену вищу [3, арк. 2].

Секретаріат, як і в попередніх двох штатних розписах, налічував шість посад: начальника секретаріату, старшого оперуповноваженого, оперуповноваженого, начальника-діловода, старшого діловода та стенографістки-машиністки. Дві з них не були зайняті: начальника-діловода та старшого діловода. Всі працівники за національністю були росіянами, як і в двох попередніх розписах. Один з працівників мав середню освіту, ще один незакінчену середню, ще в одного була освіта нижче середньої, а ще один закінчив лише шість класів школи [3, арк. 2 зв.].

15 листопада 1946 р. вступив в дію новий штатний розпис, згідно з яким керівний склад Тернопільського управління МДБ складався з п'яти можливих посад: начальника управління, двох заступників начальника управління, заступника начальника управління з кадрових питань, помічника начальника управління. Порівняно зі штатним розписом від 1 лютого 1945 р., була відсутня посада секретаря партбюро. Зайнятою не була лише посада заступника начальника. Всі працівники за національністю були українцями. Троє працівників мали середню освіту, один з них мав освіту нижчу середньої [4, арк. 2-3].

Секретаріат налічував сім можливих посад: начальника секретаріату, заступника начальника, старшого оперуповноваженого, оперуповноваженого, помічника оперуповноваженого, начальника-діловода та стенографістки-машиністки. Всі посади зайняті не були, вільною залишилась вакансія заступника начальника. У порівнянні з попереднім штатним розписом кількість посад збільшилася на одну, з'явилися посади: заступника начальника та помічника оперуповноваженого. Зникла посада старшого діловода. За

національною приналежністю переважали росіяни – їх було троє, двоє українців та ще один чуваш. Один з працівників мав вищу освіту, ще один середню, четверо інших мали освіту нижчу середньої [4, арк. 3-4].

Отже, штатний розпис та особовий склад нам відображають глобальні процеси, що відбувались в СРСР. Так, у 1944 р. чітко спостерігається кадровий голод, це пов'язано з тим, що війна ще тривала в цей період. Особливо голод відчувався у секретаріаті. З 1945 р. ми спостерігаємо розширення керівного складу Тернопільського управління НКДБ до п'яти посад, дві з яких зайняті не були. У 1945 р. також гостро відчувалась недостача кадрів, їх не вистарчало як в секретаріаті, так і в керівному складі. З 1946 р. кадрова недостача починає йти на спад, у секретаріаті та керівному складі лише по одній вільній посаді. Важливим фактором у кадровій політиці було походження, переважали росіяни, особливо це помітно у секретаріаті в 1944–1945 рр. Якщо призначали українців, то вони були зі східних областей УРСР.

Джерела

1. Штатное расписание личного состава Управление НКГБ в Тернопольской обл. 1944 г. ГДА СБУ в Тернопільській обл. (Галузевий державний архів СБУ в Тернопільській обл.). Ф. 8. Оп. 1. Т 1. С. 1. 28 арк.
2. Штатное расписание личного состава Управление НКГБ в Тернопольской обл. 1944 г. ГДА СБУ в Тернопільській обл. (Галузевий державний архів СБУ в Тернопільській обл.). Ф. 8. Оп. 1. Т 2. С. 1. 94 арк.
3. Штатное расписание личного состава Управление НКГБ в Тернопольской обл. 1945 г. ГДА СБУ в Тернопільській обл. (Галузевий державний архів СБУ в Тернопільській обл.). Ф. 8. Оп. 1. Т 1. С. 1. 44 арк.
4. Штатное расписание личного состава Управление НКГБ в Тернопольской обл. 1946 г. ГДА СБУ в Тернопільській обл. (Галузевий державний архів СБУ в Тернопільській обл.). Ф. 8. Оп. 1. Т 2. С. 1. 91 арк.

Ганна Градинар
ORCID: 0000-0002-4431-5974

ПРОВЕДЕННЯ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ НА ТЕРИТОРІЇ ПІВДНЯ ОДЕЩИНИ (1944 – 1948 РР.)

CONDUCTING VIOLENT COLLECTIVIZATION ON THE TERRITORY OF THE SOUTH OF ODESSA (1944–1948)

В умовах становлення незалежної Української держави і початку процесу її входження, як рівноправного партнера, до європейського і світового співтовариства, важливого значення набувають питання історичного минулого

України. Без справедливої оцінки минулого дуже важко побудувати майбутнє.

У 1940 р. Бессарабія була приєднана до складу СРСР. Комуністична влада прагнула запровадити на території українського Подунав'я радянську систему, використовуючи для цього вже накопичений «досвід» у вигляді арештів, депортацій, розкуркулення.

Перші спроби впровадження колективізації розпочалися ще у 1940–1941 рр., після приєднання території Бессарабії та Північної Буковини до складу СРСР.

Розпочався процес колективізації в краї зі створення державних сільськогосподарських підприємств – радгоспів. До червня 1941 р. в Придунав'ї діяло 12 радгоспів, які мали стати взірцем організації колективних господарств. Наприклад, «Арцизький» (с. Теплиця, Арцизький район), «Шампань України» (с. Надеждівка, Арцизький район), «Лиманський» (с. Молога, Лиманський район).

У серпні 1944 р. Подунав'я знову опинилися у складі СРСР. У складних умовах відбувалася відбудова сільського господарства.

Ставлення селян до колективізації було різним. Це залежало від рівня соціально-економічного розвитку, історичних традицій села та пропаганди, яку проводили партійні функціонери в краї. Окрема частина селян позитивно зустріла як радянську владу, так і колективізацію. В основному це були малоземельні й безземельні селяни-бідняки, які мріяли отримати хоча б клаптик власної землі.

Однак треба визнати, що до колгоспів добровільно вступали лише бідняки. Середні ж прошарки селянства вагалися у прийнятті такого рішення. Заможні селяни, взагалі, чинили опір колективізації, тому що влада вимагала передачі до колгоспу худоби, майна, виноградників, городин, реманенту для обробітку землі. Людина не бажала втрачати статус господаря, а після вступу до колективного господарства вона фактично перетворювалася на раба комуністичної країни. Але траплялися випадки вступу до колгоспів заможних селян, які боялися розкуркулення. Так, в колгоспі «Прогрес» Арцизького району була прийнята в колгосп Дімовчі Степанида Миколаївна, що мала 28 га землі [5, арк. 31].

На початку четвертої п'ятирічки (1946–1950 рр.) в індивідуальних господарствах краю знаходилося 86% всієї орної землі регіону. Так, 21 726 безземельних та малоземельних господарств володіли 67 472 га [11, арк. 65]. В середньому на одне господарство приходилось 3,1 га землі. Решта вільної землі знаходилася у державному фонді.

В перші післявоєнні роки особливих успіхів в процесі колективізації не спостерігалось. Наприклад, в Саратському районі до кінця 1946 р., а в Бородинському районі до середини 1947 р. не існувало жодного колгоспу. Це пояснювалося, насамперед, тим, що селяни залишалися прихильниками традиційних форм господарювання.

Станом на 13 серпня 1945 р. на півдні Одещини було створено 38 колгоспів, які об'єднували 2 121 селянське господарство із земельною площею

17,6 тис. га, в тому числі 14,7 тис. га орної землі [2, с. 325].

Вже 5 травня 1946 р. в Ізмаїльській області нараховувалося 69 колгоспів, до яких входило 4 188 селянських господарств із земельною площею 27,6 тис. га або 4,5 % від землекористування у селянському секторі. До кінця 1946 р. в регіоні було створено ще 31 колгосп [6, арк. 34].

Таким чином, кількість колгоспів на кінець 1946 р., порівняно з 1945 р., зросла на 172 %, за кількістю господарств – на 193 %, а за земельною площею – на 183 %.

За даними статистичного управління Ізмаїльської області на 1 січня 1946 р. в Ізмаїльській області нараховувалося: 108 455 одноосібних господарств, що мали 734 271 га землі; колгоспів – 54, господарств у них – 2 690 га; земельний фонд колгоспів складав 28 830 га [4, арк. 47].

Станом на 5 грудня 1946 р. в регіоні вже діяло 244 колгоспи, до яких входило 19 965 селянських господарств, із загальною земельною площею 159 305 га [7, арк. 26].

Однак, попри значні організаторські, адміністративні зусилля, процес колективізації сільського господарства Українського Подунав'я проходив з великими труднощами. На початку 1948 р. в регіоні було колективізовано лише незначну частину селянських господарств – 56,7% одноосібних господарств об'єдналися у колгоспи.

Постановами та наказами, радянська влада стимулювала насильницьку та повномасштабну колективізацію за будь-яку ціну, фактично санкціонуючи беззаконня та репресії. Державно-партійні органи розпочали процес розкуркулення та масові депортації заможного селянства. Для здійснення намірів до Подунав'я зі східних областей України та РРФСР були відправлені працівники НКВС, НКДБ, партійні функціонери та державні чиновники [1, с. 67]. Такі дії були направлені на те, щоб з більшою силою притиснути місцеве населення краю, заганняючи селян у новостворені колгоспи [2, с. 56].

У 1944–1948 рр. посилювався тиск з боку каральних органів на селян-одноосібників. Їх було обкладено величезними податками. Зокрема, впроваджено в дію закон від 21 серпня 1938 р. «Про державний податок на коней одноосібних господарств», який становив 400 карбованців за одного коня, за кожного наступного 700 крб. [3, с. 145]; постанови ЦВК і Раднаркому СРСР від 23 січня 1934 р. «Про збір на потреби житлового і культурно-побутового будівництва в містах і сільських місцевостях»; постанови РНК СРСР від 11 вересня 1937 р. «Про самоподаткування сільського населення»; закон від 1 вересня 1939 р «Про сільськогосподарський податок»; спільну постанову ЦВК і РНК СРСР від 4 червня 1937 р. «Про заборону здачі в оренду земель сільськогосподарського призначення» [3, с. 146], ліквідовувалися розташовані в громадських полях колгоспів хутірські присадибні ділянки колгоспників.

Початок відновлення сільського господарства в Подунав'ї збігся з голодом 1946–1947 рр. До тяжкої ситуації в сільському господарстві додався дуже

.....
несприятливий клімат. За таких умов створювати нові колгоспи стало значно важко.

Таким чином, втілення в життя планів відбудови зруйнованого в період Другої світової війни народного господарства УРСР відбувалося за випробуваними у передвоєнні роки методами індустріалізації. Незважаючи на слабку матеріально-технічну базу у сільськогосподарському секторі, жахливі наслідки голоду 1946–1947 рр., сільське господарство Українського Подунав'я за першу післявоєнну п'ятирічку (1946–1950 рр.) досягло довоєнного рівня виробництва.

Процес концентрації земельних ресурсів, розкуркулення та перетворення величезної частки заможних селян на колгоспників не мав історичної альтернативи. Колективізація забезпечила СРСР стрімкий розвиток, проте суворі методи його досягнення, нехтування життям мільйонів людей, врешті, соціально-економічна незрілість до цих змін визначили його страшну ціну і доволі сумнівні результати, що вочевидь проявилися кілька десятиріч потому.

Джерела і література

1. Баран В.К. Україна: новітня історія (1945-1991 рр.). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. 670 с.
2. Бачинский А.Д. Советский Придунайский край (1940-1945 рр.) Одесса: Маяк, 1968. 408 с.
3. Збірник законів СРСР і указів Президій Верховної Ради СРСР 1938 – червень 1944 р. М., видання «Відомостей Верховної Ради СРСР», 1944. 350 с.
4. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі – КУ ІА). Ф. Р-424 Статистичне управління Ізмаїльської області, м. Ізмаїл, оп. 1. спр. 875 Довідки про чисельність населення по містах та районах області за 1946 року порівняно з 1940 і 1945 рр., 358 арк.
5. КУ ІА Ф. Р-441 Ізмаїльське обласне управління сільського господарства, м. Ізмаїл, оп. 1. спр. 16 Накази, директивні вказівки Міністерства землеробства УРСР і постанови Ізмаїльського облвиконкому за 1946 рік. Доповідна записка Голові Ради Міністрів УРСР про колгоспне будівництві в області на 26 серпня 1946 р., 185 арк.
6. КУ ІА Ф. Р-441 Ізмаїльське обласне управління сільського господарства, м. Ізмаїл, оп. 1. спр. 17 Плани, довідки і листування з районними відділами сільського господарства про кредитування колгоспів області і використання кредитів за 1945-1947 рр. Довідка про хід колективізації селянських господарств станом на 5 травня 1946 р. і відомості про кількість колгоспів, в них господарств, працездатних і орної землі, 131 арк.
7. КУ ІА Ф. Р-441 Ізмаїльське обласне управління сільського господарства, м. Ізмаїл, оп. 1. спр. 18 Довідка, відомості про економічний стан колгоспів області за станом на 5 грудня 1946 р. Про хід колективізації по Тузловському району, про соціальний склад колгоспників по колгоспах в розрізі районів. Протоколи загальних зборів колгоспників за твердженням виробничих планів і прибутково-видаткових кошторисів, 79 арк.

8. КУ ІА. Ф. Р-470. Виконавчий комітет Ізмаїльського Обласної ради депутатів трудящих. Спр. 4. Довідка про відновлення і розвиток народного господарства за 1944-1947 рр. 138 арк.

9. Лебеденко О. Українське Подунав'я: минуле та сучасне / О. Лебеденко, А. К. Тичина. – Одеса: Астропринт, 2002. – 208 с.

10. Українська суспільно-політична думка у 20 столітті: Документи і матеріали: У 3-х т. – Сучасність, 1983. – Т. 1. – 510 с.

11. Центральний державний архів громадських об'єднань. Ф.1. Центральний комітет КП (б) України. Оп. 46. Спр. 356. Постанови ЦК КП (б). Записки, довідки, відомості організаційно-партійної роботи по відновленню сільського господарства, просвітницьких закладів Ізмаїльської області. 105 арк.

Олег Бабенко

ORCID: 0000-0001-6590-0032

РЕЗУЛЬТАТИ АРХІВНИХ СТУДІЙ КОМПЛЕКСУ ДОКУМЕНТІВ ПРО БУДІВНИЦТВО КРЕМЕНЧУЦЬКОЇ ГЕС

RESULTS OF ARCHIVAL STUDIES OF A SET OF DOCUMENTS ON THE CONSTRUCTION OF THE KREMENCHUK HPP

Закономірним є процес посилення інтересу пересічних громадян до історії свого роду і народу, малої батьківщини, її місця в історії України. У зв'язку з цим не зайве нагадати про роль архівних джерел у аматорських й професійних дослідженнях широкого кола тих, хто цікавиться рідною минувиною. Тим більше, що існує низка архівних джерел, які, переважно, до останнього часу знаходяться поза увагою професійних істориків, краєзнавців, а тим більше дослідників-аматорів. Останні часто використовують наративні джерела, які можуть дати лише фрагментарні відомості про предмет (тему) зацікавленості, або непозбавлені ідеологічних кліше публікації радянського часу. Прикладом з'ясування об'єктивної історії конкретного об'єкта чи локальної території, тиражовані відомості про які через різного роду чинники суб'єктивного характеру (переважно використання ідеологем минулої епохи) відповідають чи лише частково відповідають історичним реаліям, є архівні студії відомих джерел про спорудження Кременчуцької ГЕС, що досі були поза науковим обігом.

Документальними джерелами інформації про будівництво Кременчуцької ГЕС є фонди Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), м. Київ, Центрального державного архіву вищих органів влади України (ЦДАВОВУ), м. Київ, Центрального державного науково-технічного архіву України (ЦДНТАУ), м. Харків, Державного архіву Кіровоградської області (ДАКО), м. Кропивницький, Державного архіву Черкаської області,

Державного архіву Полтавської області, а також колекції та фонди музейних установ, особливо тих сучасних адміністративно-територіальних одиниць України, населені пункти яких безпосередньо знаходилися у зоні масштабної новобудови. На підставі результатів опрацювання архівних документів названих архівних установ України, що стосується вказаної тематики, можна стверджувати, що найбільший масив документів про спорудження КремГЕС зберігається у Державному архіві Кіровоградської області [9].

Попри величезну кількість наявних різного роду архівних матеріалів історіографія питання зведення Кременчуцької ГЕС на Дніпрі станом на 2013 рік була обмеженою, про що вже йшлося [7].

Упродовж 2013–2019 років на підставі комплексу документів Державного архіву Кіровоградської області [18], інших документальних та супутніх наративних джерел досліджено історію будівництва Кременчуцької ГЕС, результатом чого стало видання трьох книг (монографічного та науково-популярного характеру) [1; 2; 3], ряду статей [5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12], у т.ч. в іноземних виданнях, інших публікацій [13; 14; 15; 16; 17; 18], а також за підсумками участі у різного роду і статусу наукових конференціях [4], на підставі чого можна зробити певні висновки про її місце і роль не лише в історії центральноукраїнського регіону, а й розвитку промислового потенціалу України.

Кременчуцька гідроелектростанція була створена як найпотужніший елемент каскаду ГЕС на р. Дніпро в умовах жорсткої економії бюджетних коштів, зумовлених завданнями держави з відбудови народного господарства України після II Світової війни та розбудови промислового потенціалу в СРСР. Керівників радянської індустрії приваблювала насамперед дешева гідроелектроенергія, а також прагнення отримати механізм регулювання стоку р. Дніпро для оптимізації роботи Дніпровської ГЕС (у рамках нереалізованого у повній мірі проекту «Велике Дніпро») [13].

З метою економії коштів та прискорення побудови місцем розташування станції стала гранітна основа мису біля села Табурище, за 12 км від міста Кременчука.

Урядом проігноровано загрози трансформаційних змін соціально-економічного характеру в регіоні.

До чаші водосховища потрапило місто Новогеоргіївськ, 186 інших населених пунктів трьох областей України – до зони затоплення чи підтоплення. Їхніх жителів переселено в сусідні села, а також в «Нове місто» і «Нове село», що так і не стали зразковими комуністичними, через ряд проблем, зумовлених невдалим місцем розташування, низькою якістю споруджуваного житла та об'єктів соціокультурної інфраструктури.

Біля міст Черкаси та Чигирин зведено захисні дамби, що призвело до значних додаткових витрат.

Разом з населеними пунктами (комунальна інфраструктура, об'єкти соціального й культурного призначення, житловий фонд) у зоні затоплення опинилися численні промислові підприємства, промартілі, великі масиви

.....
сілськогосподарських (орні землі, пасовища) та лісових угідь, корисні копалини надр (промислові родовища бурого вугілля, граніту тощо), майнові комплекси (тваринницькі ферми, зернохословища, майстерні, млини і т. п), кладовища і церкви, міні-електростанції, шосейні і залізні дороги, лінії дротового зв'язку тощо [8].

Якість робіт з підготовки (очищення) чаші водосховища до затоплення була недостатньою [6].

Спроба економії при будівництві ГЕС призвела лише до бюджетних перевитрат, що її перекреслювали. Інші види втрат практично не бралися до уваги [17].

До категорії переселенців потрапляли 80281 мешканців Черкаської, 35352 – Полтавської, 15439 – Кіровоградської областей.

Виникли проблеми з перенесенням будівель, побудовою нових, виплатою компенсацій (через занижену оцінку майна переселенців), забезпеченням житлом переселенців похилого віку та інвалідів. При гіршій якості робіт з облаштування побуту місцевих мешканців також відбулася перевитрата фінансів як і на будівництві станції.

Певну кількість селянських сімей переселено із сіл, що потрапили у зони затоплення в межах Кіровоградщини, до Херсонської та Миколаївської областей.

Прорахунки проектувальників, штурмівщина, постійний брак у роботі, нестача будівельних матеріалів і розкрадання наявних, зростання фінансових затрат, дефіцит робочих рук, насамперед кваліфікованих, відсутність спеціальної техніки, часті відмови робітників працювати і жорстке реагування на це КДБ визначали характер і темпи будівництва [11].

Роботи велися в умовах повсякденної побутової необлаштованості будівельників: відсутність житла, магазинів, їдалень; незабезпеченість спецодягом і міцним взуттям, грубість керівництва, несправедливий спосіб оцінки виконаних робіт [11]. Більшість проблем була подолана, проте це також призвело до зростання вартості будівництва [12].

Технологічні інновації прискорили будівництво, але призвели до його здорожчання.

Перетворення Придніпровського ландшафту зумовило ряд екологічних проблем, що мають тенденцію до поглиблення.

Завдано непоправної шкоди історико-культурній спадщині в зоні затоплення, втрачено цінні археологічні артефакти, історичні об'єкти і місця [10].

Таким чином, гонитва за дешевою електроенергією занадто дорого обійшлася Україні та її центральноукраїнським регіонам, оскільки будівництво велось з мотивів політичної доцільності, незважаючи на прямі й опосередковані матеріальні збитки та моральні страждання сотень тисяч людей, і сприяло швидкому кар'єрному зростанню окремих представників нової постсталінської генерації радянської технократії та партократії.

Висновок: за результатами вивчення комплексу архівних документів

отримано нові наукові знання – історію будівництва Кременчуцького гідровузла – одного з найграндіозніших будівельних проєктів в історії України ХХ століття.

Література

1. Бабенко О. Будівництво Кременчуцького гідровузла (за документами Державного архіву Кіровоградської області) / О.Бабенко. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2016. – 210 с.
2. Бабенко О. Нове наше море... Сторінками історії будівництва Кременчуцької ГЕС. / Олег Бабенко, Іван Петренко. – Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2016. – 380 с. – (Серія «Архівні документи свідчать»).
3. Бабенко О. Промислове прогресорство в Україні 1950-1960 років: будівництво Кременчуцької гідроелектричної станції / Олег Бабенко. – Кропивницький: Центрально-Українське видавництво, 2018. – 210 с.
4. Студії з історії Центральної України. Випуск I: Державний архів Кіровоградської області у міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях (2013–2019): Збірник статей та матеріалів. [Кол. авт.: Оксана Бабенко, Олег Бабенко, Роман Базака та ін.] / Упоряд.: Оксана Бабенко, Олег Бабенко, Тетяна Гончарова, Вадим Колечкін, Василь Орлик / – Кропивницький: Центрально-Українське видавництво, 2020. – 374 с.
5. Бабенко О. Проблеми електрифікації Єлисаветградщин – Зінов'євщини – Кіровоградщини в першій половині ХХ ст. // Наукові записки. Серія: історичні науки. – Випуск 22. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім.В.Винниченка, 2015. – С. 42–46.
6. Бабенко О. Доля пам'ятників радянським воїнам та кладовищ, що потрапляли у зону затоплення водосховищем Кременчуцької ГЕС (За матеріалами Державного архіву Кіровоградської області) // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Історичні науки. – 2016. – № 2 (42). – С. 7–13.
7. Бабенко О. Будівництво Кременчуцької ГЕС у радянській науковій і науково-популярній літературі 1960-1989-х рр. // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Історичні науки. – 2017. – № 1 (43). – С. 107–115.
8. Бабенко О. Строительство Кременчугской ГЭС как пример советского промышленного строительства в Украине //Scientific magazine «Authority and Society (History, Theory, Practice)» – Научный журнал «Власть и ОБЩЕСТВО (История, Теория, Практика)». – 2017. – № 2 (42). (Тбілісі, Грузія) – С. 75–86.
9. Бабенко О. Джерела з історії будівництва Кременчуцької ГЕС // Архіви України. – 2017. – № 5-6. – С. 199–206.
10. Бабенко О. Археологічні дослідження в чаші Кременчуцького водосховища // Наукові записки. Серія: історичні науки. – Випуск 23. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2018. – С. 70–76. ISSN 2518-1068 (Print).
11. Бабенко О. Особливості формування й діяльності колективу

.....
будівельників та працівників Кременчуцької ГЕС (Oleg Babenko. Specific Features of Formation and Activities of the Body of Builders and Personnel of the Kremenchuk Hydraulic Power Station). / Олег Бабенко // Spheres of Culture. Branch of Ukrainian Studies of Maria Curie-Sklodovska University in Lublin. Volume XVII, 2018/ – P. 369–378.

12. Кременчуцька гідроелектрична станція – найбільший промисловий об'єкт Кіровоградської області: історія створення // Наукові записки. Серія: Історичні науки (Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка). – Випуск 25 (2019). – С. 322–333.

13. Бабенко О. Ідея «Великого Дніпра» і спорудження Кременчуцької ГЕС (За матеріалами Державного архіву Кіровоградської області // Теорія і практика державного управління. Збірник науково-практичних статей. – Кропивницький: ДНЗ «Центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ та організацій Кіровоградської обласної державної адміністрації», 2017. – С. 128–138.

14. Бабенко О. До питання історії будівництва Кременчуцької ГЕС. // Краєзнавчий вісник Кіровоградщини. Вип. X. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2013. – С. 54–64.

15. Бабенко О. Кременчуцькій ГЕС – 55 / О. О. Бабенко, І.Д. Петренко // Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України. Випуск I. Присвячений 75-річчю утворення Кіровоградської області. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2014. – С. 168–174.

16. Бабенко О. Діяльність районних оціночних комісій з визначення суми компенсацій переселенцям із зони затоплення Кременчуцького водосховища. // Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України. Випуск IV. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2015. – С. 294–302.

17. Бабенко О. Проблеми промислового «прогресорства» // Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України. Випуск V. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2016. – С. 136–143.

18. Бабенко О. Фонди Державного архіву Кіровоградської області як джерело вивчення історії будівництва Кременчуцької ГЕС // Історико-культурна спадщина: збереження, доступ, використання: збірка наукових праць / Відп. ред. Тюрменко І. – К. – Тернопіль: «Бескиди». – С. 14–17.

Олексій Шевчук
ORCID: 0000-0002-2449-6894

**ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОШОВОЇ РЕФОРМИ 1996 Р. В
УКРАЇНІ**

ON THE ISSUE OF LEGISLATIVE SUPPORT OF THE MONETARY REFORM OF 1996 IN UKRAINE

Однією із важливих складових державного механізму, як відомо, є система, «яка має єдину бюджетну, грошову, банківську системи, державну власність, котрі становлять її організаційно-економічну основу» [4, с. 87]. В Україні, після здобуття незалежності та виходу із СРСР сформувалася власна грошова система, одним із ключових моментів становлення якої безперечно є грошова реформа 1996 р. Серед усього комплексу джерел, чи не найціннішим, для дослідників є документальні джерела, які висвітлюють різні аспекти даної грошової реформи, перш за все, законодавчі та підзаконні акти [3], якими регулювалися усі етапи реформування грошового обігу в Україні в 1996 р.

Конституційні основи грошової реформи були закладені в Конституції України, прийнятій 28 червня 1996 р. на 5-й сесії Верховної Ради України 20-го скликання. Імперативну (категоричну) норму щодо грошового обігу в Україні, законодавець прописав у ст. 99 Конституції України, указавши, що «Грошовою одиницею України є гривня. Забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави – Національного банку України» [1]. Для розуміння цієї статті Конституції, як і інших законодавчих актів, досить вагомими є офіційні видання, є науково-практичні коментарі, підготовлені фахівцями. Так, зокрема, фахові коментарі ст. 99 Конституції України підкреслюють, що «Конституція встановлює єдиний платіжний засіб в Україні гривню, що дорівнює 100 копійкам. Офіційне співвідношення між гривнею, золотом, або іншими дорогоцінними металами в Україні не встановлено. На території України заборонено випуск і обіг інших грошових одиниць як засобу платежу. Виключне право введення в обіг (емісія) гривні й розмінної монети, організації їх обігу та вилучення з обігу в Україні належить Національному Банку» [2]. Проте на момент прийняття Конституції України в державі в грошовому обігу перебували тимчасові засоби грошового обігу – купони багаторазового використання (купоно-карбованець або карбованець), тому в Конституції, зокрема в ст.11 Розділу XV «Перехідні положення», законодавець указав, що «Частина перша статті 99 цієї Конституції вводиться в дію після введення національної грошової одиниці – гривні» [1]. Таким чином була створена конституційна основа для проведення грошової реформи в Україні та введення єдиного законного засобу платежу, національної валюти – гривні.

Наступним законодавчим актом, важливим для дослідження грошової реформи 1996 р. в Україні, є Указ Президента України Л. Кучми «Про грошову реформу в Україні» від 25 серпня 1996 р. Відповідно до даного указу, з 2 вересня 1996 р., в Україні проводилася грошова реформа, зокрема вводилася до обігу, «визначеної Конституцією та іншим законодавством України національної валюти України, якою є гривня та її сота частина – копійка» [5].

Джерела та література

1. Конституція України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.05.2020).
2. Конституція України. Науково-практичний коментар. Харків, Право, 2012, 1128 с. URL: <https://textbook.com.ua/pravo/1474610935/s-6?page=35> (дата звернення: 12.05.2020).
3. Орлик С. В. Правові джерела з історії податкової політики уряду Російської імперії в роки Першої світової війни. *Соціум. Документ. Комунікація*, (7), 2019, 160-182. URL: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2019-7-160-182>.
4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: *Підручник* / Пер. з рос. Харків: Консум, 2001. С.87. 656 с.
5. Указ Президента України «Про грошову реформу в Україні» від 25 серпня 1996 р. «Голос України», 1996, 28 серп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/762/96> (дата звернення: 12.05.2020).

Олександр Лукашевич
ORCID: 0000-0002-1469-8070

ІСТОРИЗАЦІЯ ПИСЕМНОГО ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА ЯК УМОВА ОБҐРУНТУВАННЯ ІСТОРИЧНОГО ВИСНОВКУ

HISTORIZATION OF THE WRITTEN HISTORICAL SOURCE AS A CONDITION FOR SUBSTANTIATION OF HISTORICAL CONCLUSION

«Повороти» в історичній науці кінця ХХст. відкрили перед нею не лише нові перспективи, а й поставили складні питання щодо історичного факту, джерела, істини, ролі історика в історичному пізнанні. Долаючи опозицію джерело – історик, було сформульовано ідею «конструювання» писемного джерела істориком [1, С. 114]. Крайнощі обох підходів (позитивістського та «лінгвістичного») примусили істориків шукати компромісні рішення, так звану «середню платформу». Ми ж пропонуємо звернути увагу на ту обставину, що джерело й історик пов'язані між собою і включені, в онтологічному й епістемологічному аспектах, в об'єктивний соціокультурний процес, який виявляється в суб'єктивній формі. У ньому вони «звершуються», тобто зазнають змін на етапах своєї «життєдіяльності». Оскільки суб'єкт і об'єкт пізнання нестабільний, виникає питання про конкретність істини в історії. Це означає: для розуміння джерельної інформації необхідно встановити момент перетину «історій» джерела та історика в конкретному часовому просторі.

.....
Іншими словами, слід застосувати принцип подвійної історизації в джерелознавстві. Так створюється контекст діалогового пізнавального процесу не лише в його структурно-функціональному вимірі, а й в генетичному. Виникає можливість нейтралізувати модернізацію змісту джерела та підпорядкування йому історика. Вважаємо, обґрунтування історичного висновку має перспективу тоді, коли воно спирається не тільки на джерело, але й на систему «вироблення» знань, які містять, крім нього, теоретико-методологічні установки, принципи історика, експертні оцінки наукової спільноти. Саме системне відношення: джерело – актуальне історичне знання структурується шляхом застосування принципу подвійної історизації.

У своїх міркуваннях про принцип подвійної історизації в джерелознавстві ми виходимо з розуміння історичного писемного джерела як наслідку й спадкування суб'єкт-об'єктної взаємодії соціокультурного і природно-кліматичних процесів, що розвиваються у просторі та часі [2, с. 43].

Запропонована інтерпретація поняття знімає протиставлення джерела історикові, указуючи на їх залученість в загальний соціокультурний процес у його онтологічному і епістемологічному аспектах. Відзначена властива їм мінливість, обумовлена не лише зміною соціальних функцій джерел, але й пізнавальною активністю історика [3, С. 41–42]. Саме ці «метаморфози» примушують порушити питання про конкретність істини в джерелознавстві, оскільки предмет, що вивчається, і його дослідник не можуть отримати єдину, остаточну, оцінку: вони історичні. Отже, прагнучі до істинного знання про джерельну інформацію, необхідно визначити точку перетину «історій» історика і джерела. Для цього важливо на початку дослідження конкретизувати в обмеженому просторі й часі їхні характеристики, зв'язки, опосередкування, інакше кажучи, виробити подвійну історизацію.

Висновок. У зміст поняття «писемне джерело» як наслідок суб'єкт-об'єктних стосунків входить уявлення про нього як єдності способів його препарування істориком і джерельної матеріальної основи, носія зафіксованої різними способами і засобами інформації. Цей взаємозв'язок розкриває механізм перетворення історичної пам'ятки в джерело, а значить, визначає напрям його вивчення, є умовою адекватної інтерпретації інформації, здобутої з джерела, потенційно достовірною, оскільки вона сформувалася в об'єктивному соціальному процесі суб'єктивними умовами його учасників. І тут питання про те, якій реальності належить писемне джерело (тій, де воно виникло, або реальності історика), витісняється проблемою його зустрічі з дослідником на певному етапі їх «життєдіяльності». У цьому акті, ланці пізнавального процесу, увесь шлях зміни джерела освоюється істориком з позицій свого культурного горизонту, що сформувався на той час. Обидві «історії» знаходяться в актуальному стані, не зливаючись в єдине ціле: в іншому випадку, було б неможливе історичне пізнання, що припускає зворотній зв'язок.

У ситуації діалогу прояснюється той кут зору, під яким історик розглядає джерело, яка грань «життя» джерела йому відкривається. Усе це сприяє

нейтралізації спроб модернізації минулого і підпорядкування історика джерелу. Таким нам видається ще один наслідок застосування принципу подвійної історизації в історичному пізнанні.

Література

1. Дройзен И. Г., Энциклопедия и методология истории. В: Дройзен, И. Г. Историка. Лекции об энциклопедии и методологии истории. Санкт-Петербург: Владимир Даль; Фонд «Университет». – 2004. – 582с.
2. Лукашевич А. А. Феномен цифрового наследия как предпосылка переосмысления понятия «исторический источник». *Клио*. № , 10 (106). Санкт-Петербург, 2015. С. 41–45.
3. Фуко М. Археология знания / Пер. с фр. М. Б. Раковой, А. Ю. Серебрянниковой; вступ. ст. А. С. Колесникова. Санкт-Петербург: ИЦ «Гуманитарная Академия»; Университетская книга. 2004. 416 с.

Сергій Римар
ORCID: 0000-0001-7102-3443

ОСНОВНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПРЕДМЕТНІ ОБМЕЖЕННЯ ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ

MAIN METHODOLOGICAL PROBLEMS AND SUBJECT LIMITATIONS OF THE HISTORY OF EVERYDAY LIFE

Упродовж декількох десятиліть історія повсякденності вважається новим і доволі перспективним напрямом наукового осмислення минулого. Проблематика людської буденності стала предметом дослідження істориків в різних країнах, проте іноді в західних наукових виданнях зустрічається розуміння історії повсякдення як суто німецької форми мікроісторії, і навіть сама назва цієї галузі подається німецькою мовою без перекладу як «Alltagsgeschichte». Така географічна локалізація не є випадковістю, оскільки історія повсякденності отримала статус окремої історичної галузі в кризових умовах, що склалися у сфері гуманітарного знання Німеччини в 60–80 роках ХХ ст. Ці кризові процеси були зумовлені цілою низкою причин. Однією з таких причин стало те, що післявоєнне покоління німецьких інтелектуалів досить гостро переживало трагічні наслідки Другої світової війни і

нацистського тоталітарного режиму. Німецькі історики нової генерації також не стояли осторонь процесу критичного осмислення трагічних подій середини минулого століття. Оскільки історики старої школи за часів гітлерівської диктатури часто були політично заангажовані, а їхні дослідження спрямовувалися на ідеологічне обґрунтування режиму, то завданням нової німецької історіографії стало не лише очищення від цих нашарувань, але й докорінна зміна наукової парадигми. Стара історична наука, теоретико-методологічні принципи якої ґрунтувалися на ідеях класичних філософських систем ХІХ ст., являла собою скоріше політичну історію, змістом якої було описання державно-політичних процесів, воєн, заколотів та дипломатичних інтриг минулого. Історики нового покоління, відкинувши методологічні підходи старої школи, зробили важливий крок до подолання кризи і залучили до історичного осмислення минулого міждисциплінарний підхід. Представники різних історичних напрямів стали використовувати у своїх дослідженнях методи і принципи соціології, психології, лінгвістики, антропології, етнографії тощо.

З самого початку свого розвитку історія повсякденності зазнавала гострої критики з боку представників інших напрямів. Приводом для такого критичного ставлення було передусім те, що характерною для історії повсякденності стала ліва політична орієнтація її представників, які перебували під впливом неомарксистських течій, таких як Франкфуртська школа та фрейд-марксизм. Ліва політична заангажованість фундаторів історії повсякденності певною мірою визначила її предметну обмеженість. Один з її родоначальників А. Людтке навіть зізнавався у тому, що впродовж певного часу зміст історії повсякденності складала реконструкція протистояння та спротиву пересічних людей нацистському режиму.

Методологічну основу досліджень історії повсякденності склали ідеї феноменології Е. Гуссерля та А. Шюца. Згідно з цими ідеями, «картина життєвого світу людини» складається з прагнень, фантазій, сумнівів, спогадів про минуле та уявлень про майбутнє. Такий підхід до конструювання реальності доречний у некласичних філософських системах.

В історичній науці осмислення минулого має ґрунтуватися на об'єктивних і достовірних фактах.

Література

1. Любутин К.Н., Кондрашов П.Н. Диалектика повседневности: методологический подход. Екатеринбург, 2007. С. 217.
2. Людтке А. Что такое история повседневности? Ее достижения и перспективы в Германии. *Социальная история. Ежегодник.* 1998/1999. М., 1999. С. 78–80.
3. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. / Пер. з фр. Григорій Філіпчук. К. : Основи, 1997.
4. Бродель Ф. Структуры повседневности: Возможное и невозможное //

Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV – XVIII вв. в 3-х т. М., 1986. Т.1. 621 с.

5. А. Шюц. Структура повседневного мышления. Социологические исследования. 1988, № 2.

6. Любутин К.Н., Кондрашов П.Н. Диалектика повседневности: методологический подход. Екатеринбург, 2007. С. 217.

Сергій Кулешов
ORCID: 0000-0003-1950-9651

ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО ЯК НАУКОВА ДИСЦИПЛІНА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ЯКІ ШЛЯХИ РОЗВИТКУ?

DOCUMENTATION SCIENCE AS A SCIENTIFIC DISCIPLINE IN MODERN UKRAINE: WHAT ARE THE WAYS OF DEVELOPMENT?

Нині документознавство як наукова дисципліна переживає скрутні часи, її позбавили статусу наукової дисципліни у переліку наукових спеціальностей, скоротилася присвячених їй науковим проблемам кількість наукових форумів, а відповідно і публікацій, ліквідовано вишівську документознавчу навчальну спеціальність. Безперечно, що така участь спіткала не тільки документознавство; в результаті укрупнення наукових спеціальностей навіть генетично пов'язане з ним архівознавство урізане до рівня «архівної справи» і разом з інформаційною та бібліотечною справою утворює блок інформаційних дисциплін. У цьому ми фактично повернулися до радянського переліку наукових спеціальностей. Але якщо в СРСР документознавство та

архівознавство розглядали як окремі і взаємопов'язані дисципліни і не підлягав сумнівам їх зв'язок з історичною наукою, то тепер вони внесені у комплексну галузь знань «культура».

Усі ці процеси пов'язані з формуванням двох версій документознавства в Україні – «документологічної» та класичної (що ґрунтується на ідеях 1960-1970-х років відомого радянського архівознавця К. Г. Мітяєва). У 1990-і роки, коли в Україні не було офіційно утверджено науковий статус документознавства, документологічна версія була прогресивною. Однак, після офіційного затвердження наукової спеціальності «документознавство, архівознавство» у межах історичної науки (2001 р.), прихильники документології почали боротьбу за офіційний відрив цих наук від спеціальних галузей історичної науки, яка завершилася внесенням їх до сукупності дисциплін у межах наукової спеціальності «Соціальні комунікації» (2008 р.).

Поширення в українських вишах поглядів документологів у межах існуючої спеціальності «інформаційна, бібліотечна, архівна справа» призводить до панування бібліотекознавства над архівознавством, зменшення його частки годин у викладанні (порівняно з бібліотекознавством, його читання набагато складніше та й фахівців доволі менше), звідси фактичне нівелювання або зникнення документознавчих курсів. Найдоцільнішою формою викладання у вишах документознавства у межах спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» було б розмежування його між навчальними дисциплінами «Бібліотекознавство» та «Архівознавство». У бібліотекознавстві можна було б розглядати основи документології, а в другому – засади класичного документознавства і діловодства, що власне повертало до початкового етапу існування документознавства, яке було пропедевтичною дисципліною до навчального курсу архівної справи. Оскільки архівна справа генетично пов'язана з класичним («мітяєвським») документознавством.

Безперечно, вилучення документознавства з переліку наукових дисциплін не зняло практичних потреб в дослідженнях з нормативно-правового та методичного забезпечення організації сфери архівної справи та діловодства. Зазначені дослідження в сучасних умовах впровадження функціонування електронного документообігу та електронних архівів потребує узгодження у межах цих напрямів та перегляду організації традиційних діловодних та архівних процесів. З іншого боку, існує нагальна потреба гармонізації зазначених процесів з нормами міжнародних стандартів із керування документаційними процесами.

Інна Демуз
ORCID: 0000-0002-5936-2386

АГРАРНА БІОГРАФІКА ЯК ОДИН ІЗ КЛЮЧОВИХ НАПРЯМІВ

**ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ НААН**

***AGRICULTURAL BIOGRAPHY STUDIES AS ONE OF THE KEY AREAS OF
RESEARCHES OF NATIONAL SCIENTIFIC
AGRICULTURAL LIBRARY OF NAAS***

Новий сплеск розвитку біографіки й біографістики та вибудовування біографій учених різних наукових сфер, у тому числі аграрної, що спостерігається з початку 2000-х рр., пов'язують з переосмисленням попередніх історичних знань, зміщенням дослідницьких акцентів з «історії еліт» до персоналій «другого плану», поворотом до історичної антропології, мікрорівневих досліджень, зверненням до міждисциплінарних методик у вивченні біографічної інформації. Вагомий внесок у розвиток історико-наукознавчих біографічних досліджень у галузі аграрних наук здійснено співробітниками сектору наукової бібліографії та біографістики – підрозділом Інституту історії аграрної науки, освіти і техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України (ННСГБ НААН). Так, ґрунтовну працю у цьому напрямку засвідчують узагальнюючі публікації Т. Дерлеменко [1-3], С. Коваленко [4], В. Соколова [8]. Наразі наукові портрети учених-аграріїв та галузеві бібліографічні й біобібліографічні покажчики видаються ННСГБ НААН у 13-ти ексклюзивних серіях (у період 1998-2018 рр. підготовлено 306 покажчиків та видруковано 360 наукових видань [4, с. 120]); поряд із цим, крім серійних видань, публікуються окремі наукові праці співробітників, видаються матеріали наукових конференцій, проведених бібліотекою, формуються «Календар знаменних і пам'ятних дат в історії сільськогосподарської дослідної справи» та міжвідомчий тематичний збірник наукових праць «Історія науки і біографістика». Дані видання фіксують ґрунтовне вивчення діяльності видатних учених-аграріїв та діячів сільського господарства як окремих напрям історико-наукознавчих досліджень у галузі аграрних наук.

Поряд із цим варто констатувати, що велика кількість наукових робіт конкретно-історичного характеру (біографії учених, – біографіка) співіснує зі слабкою теоретичною рефлексією про їх основи (чим, власне, й покликана займатися біографістика). Це засвідчують самі працівники сектору наукової бібліографії та біографістики, визнаючи, що «впродовж тривалого часу увагу дослідників привертають переважно життєписи» [4, с. 122]. Життєписи вчених вважаємо найпростішим варіантом біографічного дослідження (класичної/традиційної біографії), які, зазвичай, інтерпретують як сукупність фактів життя людини, викладених переважно в хронологічній послідовності. У кращому випадку, створюються наукові біографії учених-аграріїв, рідше – інтелектуальні біографії.

Звернемося до окремих аспектів вживання і трактування наукової

термінології, її змістового наповнення, адже від автора-біографа завжди чекають «лексичної чіткості» та розуміння співвідношення термінів з відповідними традиціями. Зокрема, В. Попик потрактує «**біографіку**» (до речі, згідно з українською історіографічною традицією, оскільки, наприклад, російська наповнює даний термін дещо іншим змістом) як усю багатовимірну сферу літературної й дослідницької біографічної творчості, а також сукупність видань біографічного жанру, у тому числі публіцистичну та науково-популярну біографії, видавничо-інформаційну практику; як сферу наукової та літературної творчості, видавничо-інформаційної роботи, частину вітчизняної гуманітарної культури; а «**біографістику**» – як науку про біографічні дослідження, її теорію, методологію та практику; як спеціальну історичну дисципліну й галузь історичної науки, предметною областю якої виступає біографічне знання як історично сформований феномен; як теоретичне та методичне підґрунтя наукових біографічних студій, а у широкому розумінні – як дисципліну, покликану вивчати й узагальнювати досвід біографічної творчості як явища культури та суспільного життя, що за своїм змістом виходить далеко за межі науково-дослідницької діяльності [5, с. 127, 129].

Наразі розвитку набуває т. зв. **галузева біографіка**. Зокрема, В. Попик за сферами людської діяльності та професійною належністю виділяє *політичну, наукову* (діячів науки), *мистецьку, медичну, сільськогосподарську (аграрну), військову, морську біографіку* [5, с. 134, 135]. Теоретико-методологічні аспекти педагогічної біографістики активно розробляються І. Розман [6; 7]. Вважаємо можливим обґрунтування теоретико-методологічних засад аграрної біографістики, оскільки досвід напрацювань у сфері аграрної біографіки, в першу чергу Національною науковою сільськогосподарською бібліотекою НААН, дуже великий.

Отож, потрактуємо **аграрну біографіку** як сукупність усієї палітри наукових портретів учених-аграріїв, галузевих бібліографічних та біобібліографічних довідкових видань (біографічних словників, довідників, біографічних сегментів універсальних, галузевих і регіональних енциклопедій), формування електронних ресурсів біографічної інформації, присвячених персоналіям аграрної галузі. Констатуємо потужний розвиток аграрної біографіки, проте аналітико-критична робота біографів, пов'язана з пошуками оптимального методологічного інструментарію саме в розрізі моделювання біографій учених-аграріїв, наразі є, на нашу думку, недостатньою, тому перспективною.

Джерела та література

1. Дерлеменко Т. Ф., Анікіна О. П. Внесок Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки у створення національної сільськогосподарської бібліографії та біографістики. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2010. № 3. С. 53–60.
2. Дерлеменко Т. Ф. Національна аграрна біографістика: стан та проблеми

.....
подальшого розвитку. *Наукові сільськогосподарські бібліотеки в ХХІ столітті* : тези доп. наук.-практ. конф. / УААН, Центр. наук. с.-г. б-ка. Київ, 2002. С. 31–33.

3. Дерлеменко Т. Ф. Проблеми створення аграрної біографістики як складової частини галузевого інформаційного ресурсу та історії аграрної науки. *Актуальні проблеми аграрної науки та освіти України: регіональний аспект* : (матеріали II наук.-практ. семінару) / УААН, Центр. наук. с.-г. б-ка, Від-ня регіон. центрів наук. забезпечення АПВ [та ін.]. Київ, 2003. С. 21–24.

4. Коваленко С. Д. Науково-бібліографічна діяльність Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України: здобутки та перспективи. *Науково-педагогічні студії*. 2018. Вип. 2. С. 119–126.

5. Попик В. І. Biography – біографіка – біографістика – біобібліографія: понятійний арсенал історико-біографічних досліджень. *Український історичний журнал*. 2015. № 3. С. 122–136.

6. Розман І. І. Загальнотеоретичні поняття педагогічної біографістики. *Науковий журнал «ЛОГОС. Мистецтво наукової думки»*. 2018. № 1, грудень. С. 111–112.

7. Розман І. І. Міждисциплінарність педагогічної біографістики у вимірі наукового дискурсу. *Педагогічний альманах*. 2017. Вип. 36. С. 284–290.

8. Соколов В. Розвиток української біографістики та стан біобібліографічних та історико-біографічних досліджень у Державній науковій сільськогосподарській бібліотеці. *Вісник Книжкової палати*. 2012. № 10. С. 14–17.

Ірина Бородай

ORCID: 0000-0001-6639-9200

СУЧАСНІ СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОТЕЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ

THE MODERN WORLD TRENDS OF INFORMATIONAL-LIBRARY SUPPORT AS A FACTOR OF SOCIO-CULTURAL SPHERE DEVELOPMENT

Інформаційне забезпечення користувачів є одним із найвагоміших сегментів діяльності бібліотек як соціальних інститутів. Сучасний стан розвитку суспільства характеризується інтенсифікацією глобалізаційних процесів і суттєвим зростанням ролі інформаційно-комунікаційних технологій.

Можливість вільного поширення знань в інформаційному просторі створює передумови для зміни концептуальної парадигми системи документальних комунікацій. Розробка нової парадигми інформаційно-бібліотечного забезпечення ґрунтується на феномені відкритого контенту, під яким розуміють інтелектуальні продукти, представлені в Інтернеті.

Створення електронних бібліотек започатковано в 1971 р. і пов'язується із реалізацією проекту «Гутенберг» (автор М. Харт, США), що нині охоплює кілька тисяч електронних книг, серед яких відомі художні і публіцистичні твори, наукові видання. Національна дослідницька програма США «Digital Libraries Initiative», розпочата у вересні 1994 р., стала основною складовою Національної інформаційної інфраструктури (National Information Infrastructure), кінцева мета якої – забезпечити кожному пересічному американцеві доступ до необхідної інформації.

Бібліотеки в США розглядаються як основні ланки системи інформаційного забезпечення різних верств суспільства. На сьогодні там функціонує 16 549 публічних бібліотек. Серед бібліотечних працівників США 68% мають ступінь магістра АБА; користувачами публічних бібліотек є 63% дорослого населення; 98,9% бібліотек надають безкоштовний доступ до Інтернету. Для публічних бібліотек є пріоритетною освітня місія: допомога в написанні курсових, дипломних робіт, рефератів, у виконанні домашніх завдань студентською молоддю, в оволодінні новітніми технологіями; втілення принципів безперервного навчання. Публічні бібліотеки надають місцевим громадам інформацію щодо бізнесу, урядового та місцевого самоврядування, інших тематичних запитів. Бібліотеки США – доступні для різних вікових категорій та представників усіх расових і етнічних груп, різних релігійних конфесій і політичних поглядів. Номенклатура бібліотечних послуг є різноманітною і включає: самостійне оформлення документів, доставку книг додому, можливість повернути їх у неробочий час та ін. Такі інноваційні форми інформаційного забезпечення та популяризації книг, як «коучинг», «фрімаркет», «сторітелінг», «бук трейлер», також вперше з'явилися в США з метою розширити коло користувачів [4].

Відмінною рисою найбільшої бібліотеки світу, – Бібліотеки Конгресу США, є її тісний зв'язок із законодавцями країни. Вона є центром, де готуються урядові та офіційні видання. У її структурі функціонують: відділ дослідницької служби Конгресу, бюро охорони авторських прав США, юридична бібліотека Конгресу, відділ національної та міжнародної пропаганди та ін. Бібліотекою ретельно вивчається вплив новітніх інформаційних технологій на бібліотечні процеси. Регулярно проводиться опитування користувачів щодо поліпшення якості бібліотечного обслуговування, створюються нові проекти, цікаві для громад і бізнес-структур. Значна увага приділяється вивченню можливостей користування фондами інвалідами та людьми з обмеженими можливостями. В онлайн режимі доступні виставки бібліотеки, окремі друківані видання та фотографії, історичні фільми та політичні промови. Бібліотека недавно

запустила додаток, який забезпечує користувачам доступ до Congressional Record. Значну допомогу надає Рада ім. Джеймса Медісона – консультативний орган при бібліотеці з представників приватного сектора, створений в 1990 р. для сприяння проведенню виставок, спеціальних публікацій, кінофільмів, які інформують про фонди [3].

Американські студентські бібліотеки позиціонують себе як сучасні інформаційно-консультаційні центри, що допомагають студентам не лише в дослідницькій роботі та навчанні, а й ознайомленні з університетськими містечками і студентським життям. Надають допомогу у заповненні онлайн-форм для людей, які шукають роботу тощо. Саме завдяки впровадженню в роботу бібліотек подібних послуг та нових сервісів, вони не втрачають своєї популярності. Заслуговує на окреме вивчення система бібліотечно-інформаційного обслуговування Єльського університету (США). В бібліотеці діє сервіс «Ваш персональний бібліотекар» з метою отримання студентом максимальної допомоги. Кожному студенту призначається персональний бібліотекар, який інформує його про нові надходження, відповідає на запитання, допомагає знайти необхідні ресурси. Функціонують спеціалізовані програми: «Персональний бібліотекар для медичних студентів», «Персональний бібліотекар для юридичних студентів» тощо.

Бібліотеки США, наслідуючи приклад університетів, відкривають творчі лабораторії «мейкерспейс» як інтерактивні навчальні сегменти для спільних занять людей різного віку з метою вивчення нових предметів, творчості та винахідництва. Отримав поширення досвід проведення безплатних майстер-класів, де можна оволодіти навичками програмування, комп'ютерної анімації та цифрового виробництва. Такі проекти привносять нове в життя бібліотек і зміцнюють їх роль як неформальних навчальних центрів у місцевих громадах [4].

Сучасні європейські бібліотеки репрезентують багатомільйонні колекції документів на традиційних і електронних носіях; забезпечують максимальний комфорт для роботи користувачів; надають можливість доступу до повнотекстових електронних баз даних та мережі Інтернет, копіювання документів і трансформування їх в електронному вигляді; гарантують стабільність і високий професійний рівень кадрового потенціалу; зручний для користувачів режим роботи. Належна увага приділяється обслуговуванню користувачів із обмеженими можливостями. В європейських бібліотеках функціонує віддалена довідкова служба, а також комерційний сервіс для копіювання документів, що зберігаються в бібліотеці в різних форматах та на багатьох видах носіїв. Майже всі центральні європейські бібліотеки є історичними пам'ятками культури та мистецтва. Набирає поширення досвід трансформації бібліотек у місця зустрічей, платформ для навчання, натхнення та дозвілля тощо. Сучасні європейські бібліотеки приваблюють громадян не тільки багатими зібраннями літератури, а й можливістю використання аудіо-продукції. Завдяки виставковій та музейній діяльності, залученню відомих письменників і діячів культури на масові заходи, бібліотеки стали улюбленим

.....
місцем зустрічей та спілкування людей різного віку. Зокрема, Публічна бібліотека міста Кельн (Німеччина) розробила стратегію перетворення бібліотеки-книгосховища на міжкультурне місце зустрічей. Співробітники проводять навчання користувачів сучасним медіа, організовують інформаційні заходи та виставки. Все частіше німецькі бібліотеки виконують функцію центрів безперервної освіти, у зв'язку з цим посилюється пропаганда читання та інформаційна підтримка навчальних процесів. До нового спрямування в освітньому процесі Німеччини застосовується термін «бібліотечна педагогіка» за аналогією з такими поняттями, як музейна і театральна педагогіка. Виходячи з вимог сучасності, бібліотеки забезпечують доступність освітніх послуг для різних вікових груп читачів, передбачають прищеплення користувачам інформаційних навичок, надання підтримки іммігрантам у вивченні німецької мови. У деяких німецьких бібліотеках друковані книжки відсутні, але читачі відвідують їх задля спілкування, обміну думками, враженнями. Набуває популярності проект «Зв'язок поколінь», у межах якого школярі та студенти навчають Інтернет-технологіям людей похилого віку. Крім того, молодь час від часу проводить майстер-класи з бібліотекарями стосовно впровадження новітніх технологій у роботу бібліотеки.

Бібліотеки Швеції зосереджують свої зусилля на розвитку бібліотечної системи, підтримці вищої освіти, стимуляції інноваційних форм і методів роботи. Пропонують своїм користувачам 92–93% інформації через Інтернет і тільки 7–8% на паперових носіях. Серед популярних заходів – «Бібліотечні дні», акції типу «Я люблю бібліотеку», «Друзі бібліотеки». Активно впроваджуються у практику їх роботи відеоеклекторії, електронні виставки, інтерактивні форми – поліфонічні мозаїки нової літератури, періодичних видань, фанклуби, бліц-інтерв'ю тощо [1].

Книгозбірні Данії активно впроваджують інноваційні проекти з розширення номенклатури сервісних послуг користувачів. Зокрема, проект «Трансформаційна лабораторія» змінив саме уявлення про бібліотеку. Для її розробки і впровадження активно залучаються читачі бібліотеки, яким дають можливість самореалізовуватися. Спільними творчими зусиллями вже впроваджено імпровізований сквер, музичну студію, літературне кафе. Щоб привернути увагу користувачів, створюють інформаційні галерею, де на дисплеях надають постійно оновлювану інформацію. Значна увага приділяється соціологічним дослідженням для виявлення інформаційних запитів користувачів.

Публічні бібліотеки Данії є сучасними соціокультурними центрами міських громад. Функціонують безкоштовний єдиний електронний читацький квиток, автомати самообслуговування, що проводять автоматичну реєстрацію при поверненні чи видачі документа, зчитують його код і код читацького квитка, автоматична стрічка-конвеєр, що сортує повернені книги за галузями знань, сервісні центри «Сітізен-сервіс», де можна отримати відповідь на будь-яке запитання стосовно життя міста, отримати паспорт, права водія [2].

Серед країн близького зарубіжжя є показовим досвід Республіки Білорусь та Російської Федерації з інформаційно-бібліотечного обслуговування користувачів. В бібліотеках Білорусі в останнє десятиріччя впроваджені такі інноваційні послуги: електронна доставка документів; організація віртуальних довідкових служб; розсилка інформації з використанням «функції оповіщення» (електронна пошта, RSS-стрічка); пряме підключення наукових установ до зарубіжних інформаційних ресурсів; запуск проекту віртуального читального залу. Державна установа «Білоруська сільськогосподарська бібліотека ім. І.С. Лупіновича» Національної академії наук Білорусі пропонує нетрадиційні сервіси з перевірки текстових електронних документів на наявність запозичень з використанням системи «Антиплагіат»; доступ до енциклопедичного мультимедійного ресурсу видавництва Horticulture Compendium CABI Publishing (Великобританія); доступ до повних текстів дисертацій електронної бібліотеки Російської державної бібліотеки; персональне онлайн-інформування про нові надходження документів з питань розвитку агропромислового комплексу тощо. На сайті Центральної наукової бібліотеки Національної академії наук Білорусі з 2012 р. розміщена база даних «Національна академія наук в засобах масової інформації», що включає публікації в газетах, журналах, Інтернет-ресурси.

Одна із найбільших наукових бібліотек Російської Федерації, Державна публічна науково-технічна бібліотека, функціонує як центр міжбібліотечного абонементу і електронної доставки документів, виконуючи замовлення на літературу з проблем науки і техніки і, частково, сільського господарства, медицини і економіки. Приймаються замовлення на вітчизняну і зарубіжну науково-технічну літературу як у традиційному режимі (видача оригіналів, мікрокопій), так і в електронному. Функціонує віртуальна довідкова служба. Бібліотека Академії наук Російської Федерації надає такі інформаційні послуги, як пошук і відбір інформації з використанням ресурсів глобальних мереж; надання довідкової інформації щодо роботи в Інтернеті; пошук інформації по базам даних на різних видах носіїв; електронні розсилки; виконання бібліографічних і фактографічних довідок широкої тематики і різної складності пошуку; підготовка тематичних списків літератури та ін. Надаються індивідуальні і групові консультації по основам навігації в мережі і використання пошукових систем Інтернет, навчання роботі з програмами Netscape, Explorer та ін.

Заслуговує на увагу вивчення передових тенденцій інформаційно-бібліотечного забезпечення азійських країн. Так, при Національній бібліотеці в Пекіні (Китай) у 1991 р. створено потужну інформаційно-пошукову систему, що дозволяє перебудувати організацію найбільш трудомістких процесів комплектування, каталогізації і книговидачі. Бібліотека виконує функції китайського інформаційного центру ISDS (International Serials Data System). Автоматизована бібліотечна інформаційна система включає підсистеми: пошуку інформації, обслуговування китайськими виданнями, випуску

бібліографічних показників і забезпечення зберігання рідкісних і цінних видань. Вона об'єднує автоматизовані системи найбільших бібліотек країни, допомагає популяризувати їх книжкові фонди не лише китайською, а й англійською, японською, російською та іншими мовами. Національна парламентська бібліотека Японії з 2001 р. проводить міждисциплінарні дослідження з вивчення основних національних політичних проблем, що потребують розроблення міжпредметного підходу. Це включає обмін думками з експертами і дослідження як всередині, так і за межами Японії, а також аналіз інформації з друкованих джерел і електронних ресурсів. Протягом останніх років практикується проведення «Міжнародного політичного семінару», для участі в якому та обговорення питань запрошуються іноземні фахівці.

Таким чином, аналіз сучасних світових тенденцій інформаційного забезпечення різних категорій користувачів засвідчив, що серед першочергових завдань бібліотек зарубіжжя розроблення та вдосконалення пошукових інформаційних стратегій, розширення номенклатури сервісних послуг в умовах відкритого контенту, створення власних електронних продуктів, вирішення проблем оцифрування документних ресурсів тощо. Структурні зміни та інноваційні процеси, що набувають перманентного характеру, дозволяють сучасним бібліотекам значно розширити та урізноманітнити спектр інформаційно-бібліотечних послуг для задоволення потреб користувачів. Значення пріоритетного напрямку роботи набуває створення комплексної системи послуг нового рівня, що ґрунтуються на врахуванні інформаційних потреб користувачів. В умовах глобальної інформатизації суспільства бібліотеки трансформуються із книгосховищ в потужні інформаційні центри, використовують друковані видання та активно формують електронні ресурси, розбудовують власну пошукову стратегію інформаційного забезпечення користувачів.

Література

1. Пашкова В. Бібліотечна справа у Швеції: перше десятиріччя XXI століття. *Бібліотечний форум України*. 2011. № 3. С. 27–30.
2. Петрина Н. Сучасне і майбутнє бібліотек Королівства Данії. *Бібліотечний форум України*. 2008. № 1. С. 44–47.
3. Семесько В. Бібліотека Конгресу США: зарубіжний досвід. *Вісник Книжкової палати*. 2015. № 1. С. 17–19.
4. Філіпова Л., Олійник О. Еволюційний шлях розвитку і інформатизації бібліотек США. *Бібліотечний форум України*. 2012. № 3. С. 35–40.

Людмила Глебова
ORCID: 0000-0001-8865-7442

БІБЛІОТЕЧНИЙ ФОНД, БІБЛІОТЕЧНИЙ РЕСУРС, ІНФОРМАЦІЙНИЙ
РЕСУРС: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

LIBRARY FUND, LIBRARY RESOURCE, INFORMATION RESOURCE:
CORRELATION OF CONCEPTS

Нині спостерігаємо потужні трансформації як у діяльності інформаційних установ зокрема, так і у напрямку формування терміносистеми інформаційної галузі. Такі перетворення, природно, не оминули і терміносистему бібліотечно-інформаційної галузі. До терміноелементів, що потребують уточнення їх змістового наповнення, відносимо поняття *бібліотечний фонд*, *інформаційний ресурс*, *бібліотечний ресурс*. Певну інформацію з означеної теми знаходимо у Законах України («Про бібліотеки та бібліотечну справу» [1], «Про національну програму інформатизації» [2] тощо) та у роботах Ю. Столярова, М.Ларькова, Г. Щербиніної та інших. Незважаючи на зацікавленість наукової спільноти, спостерігаємо певні відмінності у визначенні обсягу названих термінів.

У Законі України «Про бібліотеки та бібліотечну справу» представлено визначення понять *бібліотечний фонд* та *бібліотечний ресурс*. «Бібліотечний фонд – упорядковане зібрання документів, що зберігається в бібліотеці» [1]. За цим Законом зміст терміноелемента «бібліотечні ресурси» складають такі компоненти: «бібліотечні фонди документів на різних носіях інформації, бази даних, мережні інформаційні ресурси, довідково-пошуковий апарат, матеріально-технічні засоби опрацювання, зберігання та передачі інформації» [1]. Проте на практиці наразі все частіше у значенні, синонімічному до поняття *бібліотечні ресурси*, використовується терміноелемент *інформаційний (інформаційні) ресурс (ресурси)*. Визначення названого поняття (*інформаційні ресурси*) у Законі України «Про бібліотеки та бібліотечну справу» не знаходимо.

Натомість дослідниця Г.Щербиніна, розглядаючи таку підсистему системи «Бібліотека», як «Інформаційні ресурси», до складу останніх включає «документний фонд на твердих носіях інформації, придбані та передплачені мережеві ресурси, ресурси власної генерації на різних носіях інформації й залучені корпоративні ресурси» [6, с. 85]. Згідно з усім вищезазначеним, поняття *інформаційний ресурс* включає до свого обсягу поняття *бібліотечний фонд*.

Фактично, обсяги значення понять *інформаційні ресурси бібліотеки* (за Г.Щербиніною) та поняття *бібліотечні ресурси* (за Законом України «Про бібліотеки та бібліотечну справу») взаємно пересікаються, хоча зазначимо, що у складі другого з них Законом не названа, наприклад, обліково-звітна документація тощо. Поняття *бібліотечні ресурси* ще додатково має такий компонент, як «матеріально-технічні засоби опрацювання, зберігання та передачі інформації», проте не включає інших гіпотетично можливих складових. Наприклад, дослідниця Г. Щербиніна, слідом за Ю.Столяровим, окрім інформаційних ресурсів та матеріально-технічної бази, до складу системи бібліотеки включає також персонал та користувачів інформації. Прикметно, що

.....
названі складові інші дослідники почасти трактують як такі, що їх включає у широкому значення поняття інформаційні ресурси. Наприклад, М. Ларьков переконаний, що «в широкому значенні в поняття «інформаційні ресурси» включають (окрім документів) також: персонал; організаційні структури; матеріальні об'єкти, створені у результаті діяльності людей; науковий інструментарій [4, С. 326 – 327].

«У межах такого широкого тлумачення інформаційних ресурсів власне документні ресурси розглядаються лише як одна із їх складових частин. Більш вузьке розуміння інформаційних ресурсів дозволяє фактично ставити знак рівності між документними та інформаційними ресурсами», – зазначає М. Ларьков [4, С. 327].

Проте дослідник Ю.Столяров вважає, що точнішим варто вважати термін документний ресурс [5, с. 18]. «Документний ресурс – це єдність потоку і масиву документів, що відображають процеси і результати всіх сфер цілеспрямованої діяльності людини. Він є інформаційний за своєю суттю, але документним за фізичним втіленням» [5, с. 32]. Хоча поряд із цим науковець визнає також правомірність вживання із певними застереженнями поняття інформаційні ресурси [5, с. 20].

Принагідно зазначимо, що у Законі України «Про національну програму інформатизації» зафіксовано значення поняття «інформаційний ресурс» фактично тотожне значенню поняття «документний ресурс» (за Ю. Столяровим). «Інформаційний ресурс – сукупність документів у інформаційних системах (бібліотеках, архівах, банках даних тощо)» [2].

У ряді досліджень спостерігаємо також, так би мовити, певне обмеження обсягу поняття інформаційний ресурс бібліотеки. Оскільки діяльність даних інформаційних установ насамперед націлена на використання читачами можливостей ресурсно-інформаційного потенціалу бібліотек, то, вивчаючи склад інформаційного ресурсу, дослідники розглядають лише ту його частину, яка представляє інтерес безпосередньо для споживача інформації [3].

Таким чином, розвиток новітніх інформаційних технологій та потреби сучасного інформаційного суспільства (суспільства знань) зумовили трансформацію ключових понять бібліотечної сфери, як-от: бібліотечний фонд, бібліотечний ресурс, інформаційний ресурс, документний ресурс та ін. Тому, із наведеними вище застереженнями, правомірним вважаємо використання таких терміноелементів як синонімічних.

У Законі України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» представлено визначення поняття бібліотечні ресурси. Очевидно, що дане поняття претендує на те, щоб уважатися еквівалентом понять документний ресурс та інформаційний ресурс. Проте зазначимо, що у його складі законом не названа обліково-звітна документація тощо. Хоча названо довідково-пошуковий апарат, матеріально-технічні засоби опрацювання, зберігання та передачі інформації, останнє ж репрезентує елементи, наявні у межах широкого тлумачення поняття інформаційного ресурсу.

Література

1. Закон України. Про бібліотеки і бібліотечну справу. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 12.05.2020).
2. Закон України. Про національну програму інформатизації. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-вр> (дата звернення 12.05.2020).
3. Барабаш В.А., Глебова Л.В. Інформаційний ресурс бібліотеки університету як фактор формування ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців // Соціум. Документ. Комунікація: збірник наукових статей. Вип. 4. Серія «Історичні науки». Переяслав-Хмельницький, 2017. С.159 – 175.
4. Ларьков Н.С. Документоведение: учебное пособие. М: АСТ Восток-Запад, 2006. 427 с.
5. Столяров Ю. Н. Документный ресурс. М.: Либерия, 2001. 150 с.
6. Щербинина Г.С. Информационные ресурсы в системе «Библиотека» // Библиотеки вузов Урала. 2008. № 9. URL: <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/20039/1/bvu09-2008-16.pdf> (дата звернення 12.05.2020).

Олена Ісайкіна
ORCID: 0000-0001-6370-7546

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СПІЧРАЙТЕРСТВА

HISTORICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF SPEECH WRITING

Сьогодні поняття «спічрайтинг» відоме кожній успішній людині. Проте, незважаючи на давню історію, важливою складовою сучасного світу, і особливо політичного життя, спічрайтинг став відносно недавно. Причиною посиленого інтересу до цього процесу стало формування нового комунікаційного середовища, за якого важелями управління суспільством стають інформаційні потоки.

Спічрайтинг – це підготовка і написання текстів для усних виступів перед аудиторією, мистецтво складання тексту промови [5].

Спічрайтерство бере початок із Стародавньої Греції [5]. У той час професія спічрайтера виконувала дві функції і мала дві назви. З одного боку, це були «лотографи», завданням яких було написання текстів промов для підсудних. У зв'язку з відсутністю адвокатів, така промова була єдиним засобом самостійно захистити себе у суді. Лотографи не тільки писали текст, а й підбирали слова, темп виголошення, будову тексту, інтонацію під кожного окремого оратора таким чином, щоб присяжні йому повірили і виправдали [1].

Інша група спічрайтерів, які писали промови в стародавні часи отримала назву «писарі промов». Їх завданням було написання текстів для заможних

людей, які щедро оплачували працю писарів [3].

Проте навіть стародавні часи вимагали ефективної політики. Особливого значення в політичних дискусіях набули комунікативні навички та мистецтво публічного виступу. На запит часу відгукнулися софісти – спічрайтери, іміджмейкери і репетитори Стародавньої Греції, які навчали інтелектуальним і ораторським технікам політиків, через приватні уроки, навчальні курси та публічні лекції, які служили рекламою їхнього бізнесу [2, с. 181].

З часом спічрайтинг набув особливого розвитку в західних країнах. За допомогою спічрайтерів досить вдало писалась історія та створювався порядок великої політики.

Американський журнал *Vital Speeches of the Day*, в якому публікуються статті з ораторського мистецтва, оприлюднив перелік 25 промов, які найбільше вплинули на долю людства. Цей рейтинг було складено на підставі аналізу більше 17 тис. виступів, виголошених з 1934 року. У першу трійку промов, які потрясли світ, увійшли такі: промова президента США Франкліна Рузвельта (Franklin D. Roosevelt), в якій оголошувалося про вступ США у Другу світову війну (1941 рік); промова президента США Джорджа Буша-молодшого (George W. Bush) про атаку терористів на Нью-Йорк і Вашингтон, після чого почалася глобальна війна з тероризмом, а також вторгнення в Афганістан та Ірак (2001 рік); промова Адольфа Гітлера, виголошена перед Рейхстагом, в якій він заявив про намір Німеччини силою вирішити питання з Польщею – фактично це було оголошення Другої світової війни (1939 рік) [4, с. 141].

Практика залучення спічрайтерів до підготовки промов стала традиційною для американських президентів, хоча багато хто з них володів неабиякими здібностями у сфері публічних виступів.

Українські президенти теж мають штатних спічрайтерів. Так, тексти для виступів Леоніда Кучми писали різні творчі групи. У різний час їх очолювали глави адміністрації президента Дмитро Табачник і Володимир Литвин, помічник і близький друг глави держави Олександр Разумков, радник Анатолій Гальчинський і журналіст Володимир Рубан. У 2001–2002 роках фрагменти для промов Кучми писав політолог Володимир Фесенко [6].

Серед фахівців, які готували тексти промов для Віктора Ющенка, можна назвати Данила Лубківського, Юрія Лисенка та Юрія Рубана.

Дослідження медіапростору з питань підготовки публічних виступів Віктора Януковича свідчить, що тексти виступів, зазвичай, готували штатні працівники, а вивірjala – його радник Ганна Герман.

Петро Порошенко вступив у президенство зі значним попереднім політичним досвідом, умів добре орієнтуватися в суспільних процесах, вільно володів ораторськими навичками. Не зважаючи на це, він тісно співпрацював зі спічрайтерами і довіряв координувати їх роботу, за свого президенства, політехнологу Олегу Медведєву, який раніше працював з В. Ющенком й Ю. Тимошенко. Утім, п'ятий президент часто особисто брав участь у складанні промов і виступів [6].

Володимир Зеленський також звертається за допомогою до консультантів. У медіапросторі можна зустріти інформацію, що шостому Президенту допомагають готувати тексти промов та безпосередньо готують його до зустрічі з громадськістю друзі з «Квартал 95». Одним із провідних авторів промов президента є Сергій Шефір [6].

Загалом, сучасний спічрайтинг особливою популярністю користується у двох сферах: бізнес і політика. Завдання спічрайтера сьогодні, не лише передати думку оратора, а, передусім, викликати у слухачів максимальну зацікавленість.

Історично доведено, що політик, бізнесмен чи будь-яка інша публічна людина, обов'язково залишаються в пам'яті аудиторії завдяки вдалому жарту, яскравому порівнянню чи оригінальному визначенню. Натомість, продукуючи «звичайні» фрази, розраховувати на симпатію аудиторії не варто.

У той же час, мало хто насправді здогадується, чиєму авторству належать вдалі метафори, різноманітні популярні вислови, жарти, оскільки спічрайтери завжди залишаються «в тіні» спікера.

Література

1. З історії професії. URL: <https://speechwritersofrussia.ua/70> (дата звернення: 27.04.2020).

2. Ісайкіна О.Д. Спічрайтинг як базова технологія політичного піару. *Соціум. Документ. Комунікація*. Вип. 2, 2012. С. 181.

3. Історія виникнення спічрайтингу. URL: <http://speechwriters.ua> (дата звернення: 26.04.2020).

4. Литвин А. В. Історичний аналіз застосування спічрайтингових технологій у політичних комунікаціях США та Росії. *Обрії друкарства*, № 1 (3). 2014. С. 141.

5. Спічрайтер. Історія спічрайтингу. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 30.04.2020).

6. Хто складає промови для українських президентів? EtCetera. URL: <https://uk.etcetera.media/derzhavniysufler-hto-skladaye-promovi-dlyaukrayinskih-prezidentiv.html> (дата звернення: 30.04.2020).

Микола Тупчієнко
ORCID: 0000-0001-9704-2239

ДОКУМЕНТАЦІЙНА СКЛАДОВА АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

DOCUMENTARY COMPONENT OF ARCHAEOLOGICAL RESEARCH

Однією з найважливіших ознак сучасності є потреба в максимальному документуванні діяльності людей практично у всіх сферах соціального, професійного, культурного та навіть особистого життя. Чи не найретельнішого документування вимагають наукові дослідження, оскільки це допомагає простежити шлях наукового пошуку, уникати помилок попередніх досліджень, акумулювати зусилля кількох дослідників чи інституцій у вирішенні певної наукової проблеми. Археологія не є винятком з цього правила. Більше того, специфіка археологічних польових досліджень – розкопок, передбачає здебільшого фактичне руйнування археологічного об'єкта. У результаті розкопок археологічний об'єкт трансформується із матеріальної форми буття в інформаційну. Останнє власне і забезпечує детальне документування усіх етапів і процесів археологічного дослідження, робить кардинально відмінними археологічні розкопки від скарбощукацтва. Саме документування процесу дослідження робить його самоцінним, виносить його на перше місце по значущості навіть порівняно із виявленими під час досліджень артефактами. Більше того, у процесі складання документаційної інформації археологічних досліджень відбувається реалізація археології як джерелознавчої науки, яка забезпечує перетворення археологічного джерела в історичне шляхом вербалізації інформації про археологічний об'єкт.

Як не дивно, але документаційній складовій археологічних досліджень практично не приділялися наукові праці. Окремим питанням ведення польової документації відводилося місце в радянських посібниках по польовій археології (Авдусин (1991)), сучасних російських посібниках (Блаватский (1998), Н. С. Каменецкий, Б. Н. Маршак, Я. А. Шер (1998)). Серед українських розробок варто згадати «Методические рекомендации по исследованию курганных памятников» 1986 р., укладачами яких стали М. О. Чмихов, Ю. О. Шилов та П. Л. Корнієнко. Автори і, в першу чергу, П. Корнієнко приділяють значну увагу уніфікації вимог до оформлення польових креслень, їх максимальної графічної інформаційної повноти, уніфікації умовних позначень на основі прийнятих в картографії.

Основними видами археологічних досліджень є такі: 1) розвідки (включно з інвентаризацією та експертизою земельних ділянок, що відводяться під господарську діяльність), метою яких є виявлення та облік об'єктів археології; 2) археологічні розкопки (охоронні та планові), метою яких є повне дослідження археологічного об'єкта. Кожен із цих видів досліджень вимагає свого документаційного супроводу, який має не лише спільні, а й відмінні риси та складові. Зупинимося на документаційній складовій саме археологічних розкопок як найбільш руйнівної для об'єкта форми дослідження. Зосередимося лише на питаннях власне документаційного супроводу наукового дослідження і опустимо такі питання, як кадрова та фінансова складова роботи археологічної експедиції.

Будь-які археологічні дослідження включають три основні етапи, які передбачають документаційний супровід: 1) організаційно-дозвільний;

2) польовий; 3) звітний.

Перший етап – польовий, передбачає отримання дозвільних документів на проведення археологічних досліджень – відкритого листа (4 форми), що надається польовим комітетом ІА НАНУ та дозволу Міністерства культури. Передумовою отримання цих документів є лист-заявка від установи на ім'я директора Інституту археології, в якій працює дослідник (форма довільна). У випадку, якщо дослідник вперше має отримати Відкритий Лист, до листа-заявки додаються рекомендації трьох археологів із досвідом самостійних археологічних досліджень. Форми відкритих листів усталені й передбачають такі елементи: форма листа, ПІБ дослідника, фото, напрямок робіт, тип об'єкта, адреса, терміни виконання робіт, використання спеціальної техніки (металошукальної, геофізичної тощо), підпис директора ІА НАНУ та печатка. Форма дозволу Міністерства культури також усталена і певною мірою дублює інформацію Відкритого Листа. Відмінними є реквізити самого Міністерства та його очільника. Передбачається обов'язкова реєстрація дозвільних документів у місцевих органах влади.

Другий етап – власне польові розкопки, передбачають формування цілого комплексу документів, які включають такі групи: 1) картографічні (мапи, плани, схеми); 2) графічні (польові креслення та замальовки); 3) фотографічні матеріали та відеозаписи; 4) текстові (польовий щоденник, книга обліку знахідок, книга обліку антропологічного матеріалу, журнал обліку фото- та відеоматеріалу).

Картографічні матеріали передбачають використання вже існуючих мап різних років видання та масштабів. Водночас складання планів і схем розташування об'єктів археології або їх елементів передбачає авторське їх виконання з урахування масштабу зображення.

Графічні документи – польові креслення та замальовки виконуються на міліметровому папері у відповідному масштабуванні з паралельним або подальшим відбілюванням на кальці.

Традиційно ведення польового щоденника велося від руки, простим олівцем з викладанням інформації відповідно до календарного плану. Сучасність вимагає внесення змін технічного характеру, які передбачають використання шарикових ручок, аудіо- та/або відеозаписів ведення щоденника. А це означає включення до польової документації фото-відео- та електронних документів.

Фотофіксація протягом ХХ ст. відбувалася на негативах чорно-білих плівках та відтворювалася у чорно-білій фотокартці, оскільки кольорова фотокартка була низької якості, втрачала та викривляла кольори. Хоча у робочому варіанті допускалося використання миттєвих фотокарток полароїда, які долучалися до щоденника. Відбувалася фотофіксація і на кольоровій слайдній плівці, яка дозволяла використовувати відзняту інформацію у наукових публікаціях та лекціях. Але паралельно обов'язковою була фотофіксація на чорно-білому негативі. Сучасні цифрові фотоапарати та телефони з фотоапаратами знімають цю проблему, переводячи фотофіксацію у

цифрову форму.

Щодо журналу фіксації знахідок, то він представляв собою «амбарний журнал», адаптований до зазначених потреб. Його таблиця включає графи, аналогічні музейній книзі надходжень, тобто: назва, матеріал, місцезнаходження, кількість, опис форми, стан збереженості. Знову ж таки в умовах комп'ютеризації допускається ведення журналу у цифровій формі на базі Excel.

Рукописний характер носить також журнал фотофіксації. В умовах використання чорно-білих негативів в журналі фіксувалися назва об'єкта, № кадру, дата та час фотофіксації, ракурс за сторонами світу, експозиція. З переходом до цифрової технології на фотознімку автоматично фіксується дата та час фотозйомки, тому потреба в їх окремому виділенні відпадає, так само, як і дані експозиції.

Окремо ведуться також журнали збору остеологічного матеріалу (антропологічного та палеонтологічного), який фіксується в таблицях за комплексами і з зазначенням, розкопу (кургану), квадрату (поховання), шару (культурної приналежності), частин скелету тощо.

Врешті третій етап – звітний, передбачає підготовку комплексного документа – звіту за результатами археологічних розкопок. Власне підготовлений належним чином звіт і дозволяє археологічне джерело розглядати і використовувати як історичне, оскільки інформація про археологічний об'єкт у ньому остаточно вербалізується. Археологічний звіт включає титул, зміст, текстову частину, таблиці, мапи, фотокартки, малюнки, плани. На відміну від щоденника, вся текстова, графічна та фотоінформація подається по комплексах. До звіту додаються також результати антропологічних та остеологічних досліджень, а також акти приймання-передачі виявлених під час досліджень археологічних матеріалів до фондів музейної установи або фондів Інституту археології НАНУ. Паперовий варіант обов'язково дублюється у цифровій формі на СД – диску. Після рецензування звіт (з його цифровою копією) разом з польовою документацією передається до архіву Інституту Археології, до фондів обласного краєзнавчого музею або іншої музейної установи, що була пов'язана територіально з місцем проведення розкопок.

Таким чином, документаційна складова археологічних досліджень покликана забезпечити трансформацію археологічного об'єкта з матеріальної в інформаційну площину, з археологічного джерела в історичне. Документи, що формуються у процесі археологічних досліджень є комплексними і різноплановими. Вони включають текстові документи (рукописні і друковані, уніфіковані і довільні), таблиці, графічні і картографічні зображення, фотодокументи та фоно- і відео записи. Останні два десятиліття все повніше відбувається цифрування археологічної інформації під час розкопок та підготовки звіту. Археологи у своїх дослідженнях послуговуються досягненнями різних наук, у тому числі й картографії, металографії, геофізики, спектрографії тощо, залучаючи їх символи та знаки для кодування інформації, але специфічного археологічного документа з притаманним лише археології

способом кодування інформації створено не було.

Джерела та література

1. Авдусин Д. А. Полевая археология СССР. М., 1991. 123 с.
2. Археология и методы исторических реконструкций. К.: Наук. думка, 2005. 156 с.
3. Блаватский В. Д. Методика полевых археологических исследований. М., 1998. 259 с.
4. Каменецкий Н. С., Маршак Б. Н. А. Методика полевых исследований. М., 1998. 169 с.
5. Чмыхов М. А., Шилов Ю. А. та Корниенко П. Л. *Методические рекомендации по исследованию курганных памятников* (для студентов исторического факультета). К., КГУ, 1986 р. 80 с.

Тетяна Гончарова
ORCID: 0000-0001-8062-2560

ВИСТАВКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

EXHIBITION ACTIVITIES OF THE STATE ARCHIVES OF KIROVOGRAD REGION

Поряд із збереженням документів Національного архівного фонду України одним з головних завдань державних архівних установ, зокрема, Державного архіву Кіровоградської області є популяризація роботи з різноманітними історичними документами, що зберігає архів. Подібна популяризація дозволяє залучати до самостійного вивчення документів фахівців та ентузіастів, а також громадян, які шукають певну інформацію, що має для них конкретну цінність.

Однією з основних форм використання та популяризації архівних матеріалів у Державному архіві Кіровоградської області є виставкова діяльність. Виставки, над якими постійно працює архів, сприяють поширенню інформації про склад і зміст документів Національного архівного фонду України.

Виставкова діяльність архівних установ відбувається у відповідності з нормативними документами, затвердженими на рівні всеукраїнського законодавства зокрема наказу Міністерства юстиції України від 01 вересня 2014 року № 1445/5 «Про затвердження Порядку підготовки архівними установами документів Національного архівного фонду до експонування на виставках та в інших інформаційних заходах» [1].

Методичним забезпеченням виставкової діяльності займаються провідні українські фахівці з історії та архівної справи, зокрема Г. В. Папакін,

А. Г. Папакін, Г. В. Боряк та інші [3; 5].

Основним змістом презентацій виставок, проведення оглядових екскурсій, зустрічей з громадськістю, конференцій тощо є демонстрація відібраних архівних документів. Найчастіше підбір документів здійснюється відповідно до окремої, обраної упорядником експозиції, теми. Зазвичай, виставки присвячують знаменним датам у житті країни, ювілеям видатних діячів історії, науки і культури [5, с. 3].

Створення експозиції виконується у декілька етапів. Перший етап підготовки виставки являє собою вивчення архівних джерел та літератури із запланованої теми.

Наступний етап полягає у складанні тематико-експозиційного плану, виявлення документів та написання пояснюючих текстів [5, с. 4].

В експозиціях постійних, стаціонарних та пересувних виставок використовується, зазвичай, фото- або скановані копії документів. Причиною є те, що експонати таких виставок мають перебувати тривалий час у приміщенні, що не охороняється. При цьому вони розміщуються на стендах, що є легко досяжними для сторонньої публіки [5, с. 5–7].

Лише на тимчасових виставках є можливість показати оригінали документів і друкованих видань. При цьому обов'язкові заходи щодо забезпечення належних умов їхнього зберігання та охорони. Також демонстрація оригінальних експонатів вимагає ретельного дотримання процедури передачі їх на зберігання та повернення до архіву з відповідним документальним оформленням [5, с. 9–11].

Велике значення для всебічного розкриття тематики розділу має відбір документів та їхнє групування. На виставковому обладнанні експонати розташовують послідовно згідно з розділами плану. Всередині розділу документи групуються тематично, а в межах теми – за хронологією. Як свідчить досвід підготовки документальних виставок, включення до експозиції карт і схем дає можливість більш компактно, дохідливо і наочно відобразити ті чи інші події, урізноманітнити оформлення виставки [5, с. 14].

Презентабельність виставки залежить не лише від змісту та зовнішнього вигляду представлених на ній документів, матеріалів та інших експонатів, а й від якості художнього оформлення, застосування освітлення, відповідного фону та інших специфічних засобів оформлення.

Важливою складовою успішної виставкової діяльності архіву є висвітлення її у засобах масової інформації. При цьому використовується весь спектр ЗМІ: друкованих, електронних, радіо- та телеэфірів. З цією метою за тиждень до відкриття експозиції до ЗМІ надсилається прес – реліз із зазначенням назви виставки, часу та місця її презентації, короткою характеристикою представлених документів. Також на веб-сайті Державного архіву Кіровоградської області розміщується анонс про подію [3, с. 13].

На презентації стаціонарних виставок Державний архів Кіровоградської області запрошує представників органів державної влади та місцевого

самоврядування, громадськості, науковців, краєзнавців, учнівську та студентську молодь, ЗМІ. Після проведення заходу фотографічний матеріал та коротка інформація про презентацію виставки архівних документів надсилаються до ЗМІ та розміщуються на Інтернет – ресурсах. На веб-сайті Державного архіву Кіровоградської області обов'язково публікується інформація про проведений захід.

Особливо ефективними є виставки, на базі яких проводяться наукові та культурні заходи (наукові конференції, засідання «круглих столів» тощо). Це дає змогу продемонструвати виставковий матеріал як широкому загалу, так і спеціалістам, що беруть участь у конференції [4, с. 51].

Великої популярності останнім часом набули виставки он-лайн, що розміщуються на офіційному веб-сайті Державного архіву Кіровоградської області у рубриці «Документальні виставки on-line». Ця рубрика складається з розділів: «Добірки документів та матеріалів», «Виставки on-line», «Інформаційні стенди», «Віртуальні фотоальбоми», в яких зафіксовані на електронних носіях спеціально підібрані групи документів певної тематики, які представлені в зручній для глядацького сприйняття формі. Адже при підготовці виставок архівних документів є певні вимоги: актуальність, компактність, змістовність та доступність [2].

Починаючи з 2010 року, Державний архів Кіровоградської області проводить роботу з підготовки віртуальних альбомів, в яких розміщуються скановані електронні копії архівних документів та фотографій, що демонструвалися на тематичних виставках.

До експозиційного плану або переліку документів віртуальної експозиції обов'язково додається коротка історична довідка про подію, яку ілюструють документи виставки, що публікується як складовий елемент експозиції. Кожен документ он-лайн-виставки публікується з анотацією, що містить назву документа, його дату та пошукові дані [6].

При підготовці віртуальних виставок з виявлених документів працівники архіву виготовляють цифрові копії, і з необхідними поясненнями розташовують на веб-сайті Державного архіву Кіровоградської області.

На віртуальних виставках демонструються найбільш цінні, цікаві і яскраві архівні документи [6]. Електронні виставки сприяють наближенню діяльності Державного архіву Кіровоградської області до сучасних потреб громадянського суспільства.

На офіційному веб-сайті Державного архіву Кіровоградської області функціонують тематичні рубрики «Пам'ятні та знаменні дати Другої світової війни 1939-1945 років», «Архівна юдаїка та Голокост Центральноукраїнського регіону», «Видатні особистості нашого краю», «Кіровоградська область: сторінки історії у документах», «До 95-річчя Державного архіву Кіровоградської області», які налічують 442 документа.

Протягом 2019 року на веб-сайті Державного архіву Кіровоградської області було розміщено 20 on-line виставок (у т.ч. 10 електронних добірок в рубрику

«Видатні особистості нашого краю», 2 віртуальних фотоальбоми та 1 інформаційний стенд), які представили в мережі Internet 305 архівних документів.

Загалом на веб-сайті архіву діє 99 виставок (у т.ч. 26 добірок), 3 інформаційні стенди, 3 віртуальні фотоальбоми та 5 тематичних рубрик, які презентують 1829 архівних документів [2].

Он-лайн виставки є надзвичайно ефективною формою використання архівних документів у зв'язку з широкою аудиторією відвідувачів, які можуть стати користувачами архівної інформації незалежно від фізичних можливостей, стану здоров'я і відстані від архівної установи, що зберігає репрезентовані матеріали [4, с. 51–52].

Створені Державним архівом Кіровоградської області виставки архівних документів і матеріалів надають унікальну можливість ознайомитися з історичними першоджерелами, як широкому загалу громадян та спеціалістам. Адже кожна людина повинна знати минуле рідного краю, де вона народилась, живе, і звідки її коріння.

Архівні документи, представлені в експозиціях, висвітлюють історичні події, які відбувалися протягом багатьох століть на теренах нашого краю, інформують про видатних земляків тощо. Адже знання історії – це складова частина відновлення історичної пам'яті. Ці знання, зрештою, є необхідними для того, щоб успішно будувати власну державу.

Джерела та література

1. Про затвердження Порядку підготовки архівними установами документів Національного архівного фонду до експонування на виставках та в інших інформаційних заходах. Верховна рада України. Законодавство України. Електронний ресурс, режим доступу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1072-14>.

2. Державний архів Кіровоградської області. Офіційний сайт. Електронний ресурс, режим доступу: <http://dakiro.kr-admin.gov.ua/exhibition.php>.

3. Боряк Г.В. Пріоритетні проекти та перспективні напрями діяльності архівних установ в інформаційній сфері: (з доп. на підсумковій колегії Держкомархіву України, лютий 2007 р.) / Г. В. Боряк // Сумський історико-архівний журнал. – 2007. – № 2/3. – С. 7–15.

4. Боряк Г.В., Папакін Г.В. Архіви України і виклики сучасного суспільства: штрихи до колективного портрету користувача архівної інформації // Архіви України. – 2003. – № 1–3. – С. 48–52.

5. Організація та проведення документальної виставки. Пам'ятка / Укладач А. Г. Папакін. – К., 2012. – 16 с.

6. Папакін Г.В. Новітня доба археографії: специфіка електронної публікації джерел в Україні // Український археографічний щорічник : К., 2016. – Вип. 19/20.

Вадим Колечкін
ORCID: 0000-0002-3415-9840

**ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ У
ВСЕУКРАЇНСЬКИХ ТА МІЖНАРОДНИХ НАУКОВИХ
КОНФЕРЕНЦІЯХ**

**THE STATE ARCHIVES OF KIROVOGRAD REGION AS A PARTICIPANT
IN INTERNATIONAL AND ALL-UKRAINIAN SCIENTIFIC
CONFERENCES**

Державний архів Кіровоградської області є установою, в якій зберігається значна кількість оригінальних історичних документів. Фонди архіву є основою для виконання установою своїх важливих суспільних функцій, зокрема щодо збереження інформації, актуальної для фізичних та юридичних осіб, у т.ч. – державних органів різного рівня, а також доцільного використання цієї інформації для задоволення різноманітних потреб суспільства. Межі використання цієї інформації фактично визначаються суспільними інтересами.

Значний обсяг подібної інформації має цінність більше історичну, ніж прагматичну, використовується не дуже часто і актуальний, насамперед, для дослідників (істориків, краєзнавців тощо).

Незважаючи на значні зусилля, що витрачаються державою на заходи із зберігання документів Національного архівного фонду та їхню популяризацію, не лише широкі кола громадськості, а й дослідницька спільнота залишається не дуже обізнаною зі змістом документів, що знаходяться в архівних сховищах.

У той же час розповсюдженням є явище, коли деякі особи, що широко вважають себе істориками, поширюють один від одного численні помилкові твердження на основі надуманих відомостей про ті чи інші історичні події, особи тощо. Так, наприклад, в українській історичній літературі повторюється теза про те, що антигетьманський переворот 1918 року у Єлисаветграді було здійснено 23 листопада 1918 року, у той час як місцева преса того часу (примірники її номерів зберігаються у Державному архіві Кіровоградської області) та архівні джерела чітко вказують, що сотник Михайло Вербицький роззброїв та заарештував командування місцевого гарнізону 20 листопада 1918 року. Точний виклад подій, який ґрунтується на неспростовній джерельній базі, подають саме співробітники архіву [2; 3].

Подібні тенденції спонукають колектив Державного архіву Кіровоградської області до широкої участі у популяризації архівних джерел шляхом розповсюдження та обговорення історичної інформації на місцевих (сам архів щороку є організатором та співорганізатором ряду таких конференцій), всеукраїнських і, за можливістю, міжнародних наукових конференціях з питань історії та краєзнавства. Особиста участь співробітників

*Тези доповідей I міжнародної наукової конференції «Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти»,
13 травня 2020 р*

архіву як очна, так і заочна чи дистанційна дозволяє архівній установі фахово подавати достовірну інформацію із суперечливих чи недостатньо висвітлених питань історії Центральноукраїнського регіону. Адже саме фахівці архіву найкраще знають, принаймні у яких фондах можна знайти інформацію з відповідного питання.

У зазначених конференціях брали участь співробітники Державного архіву Кіровоградської області різних років Віктор Білоус, Роман Базака, Вадим Колечкін, Іван Петренко та ін., а також заступник директора – головний зберігач фондів архіву Лілія Маренець та директор архіву Олег Бабенко. Зауважимо, що такого роду наукова робота не належить до прямих посадових обов'язків зазначених осіб, а є відповіддю самовідданих своїй роботі й покликанню архівістів-професіоналів сьогочасним суспільним запитам, викликам і тенденціям.

Передусім основою для доповідей співробітників архіву на конференціях є саме документи і матеріали Державного архіву Кіровоградської області, зокрема фонди радянських та партійних державних установ, громадських організацій, органів місцевого самоврядування, а також правоохоронних та каральних органів. Тематика доповідей – «проблеми висвітлення: історії освітнього руху у Єлисавет(град)і; Голодомору й голодів на Кіровоградщині, різних аспектів перебігу масових політичних репресій; історії Другої світової війни на наших теренах; істинної картини будівництва Кременчуцької гідроелектричної станції та викликаних ним трансформаційних процесів у суспільному та соціально-економічному житті області тощо» [1, с. 14].

Наводимо лише дещо з переліку всеукраїнських наукових конференцій, у яких брали участь співробітники Державного архіву Кіровоградської області протягом 2013–2019 рр.:

- «Воєнна історія України. Галичина та Закарпаття», м. Ужгород, 5–6 червня 2014 р.;
- «Архіви – наука – суспільство: шляхи взаємодії», м. Київ, 21–22 травня 2015 р.;
- «Архівна наука і освіта в незалежній Україні», 24 листопада 2015 р.;
- «Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах», м. Дніпропетровськ, 29–30 квітня 2016 р.;
- «Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики», м. Дніпро, 29–30 червня 2016 р.;
- «Актуальні проблеми розвитку освіти і науки в умовах глобалізації», м. Дніпро, 28–29 жовтня 2016 р.;
- «Сімнадцять джерелознавчі читання», присвячена 150-річчю з дня народження Михайла Грушевського, м. Київ, 16 листопада 2016 р.;
- «Освіта і наука в умовах глобальних трансформацій», м. Дніпро, 24–25 листопада 2017 р.;
- «Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах», м. Дніпро, 30–31 березня 2018 р.;

*Тези доповідей I міжнародної наукової конференції «Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти»,
13 травня 2020 р*

- «Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики», м. Дніпро, 25–26 травня 2018 р.;
  - «Освіта і наука в умовах глобальних трансформацій», м. Дніпро, 26–27 жовтня 2018 р.
  - «Микола Васильович Левитський (1859–1936) – державний і громадський діяч, всеукраїнський артільний батько», м. Київ, 18 квітня 2019 р.;
  - «Черкащина в контексті історії України», присвячена 30-річчю утворення Черкаської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, м. Черкаси, 21 листопада 2019 р.
- Також співробітники архіву брали участь у багатьох міжнародних конференціях та симпозіумах, присвячених різноплановим питанням європейської історії, зокрема таких:
- «Гуманітарні та соціальні науки в Європі: досягнення та перспективи», Відень, 18 грудня 2013 р.;
  - «Наукова дискусія: Питання філології, мистецтвознавства й культурології» (Березень, 2014);
  - «Історико-культурна спадщина: збереження, доступ, використання», м. Київ, 7–9 квітня 2015 р.;
  - «Архів. Історія. Сучасність», м. Одеса, 3–4 вересня 2015 р.;
  - «Бібліотеки, архіви, музеї: інтеграція до світового наукового та історико-культурного простору», м. Харків, 12 жовтня 2016 р.;
  - «International Trends in Science and Technology» Warsaw, Poland, 2017, October 17;
  - «Історико-культурна спадщина: збереження, доступ, використання», м. Київ, 23–24 листопада 2017 р.;
  - «Штучні голоди в Україні ХХ століття», м. Київ, 16 травня 2018 року;
  - First International Conference of European Academy of Science, Oktober 30–31, 2018, Bonn, Germany;
  - «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин», м. Кропивницький, 8 листопада 2018 р.;
  - «Освіта і наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку», м. Дніпро, 29–30 березня 2019 р.;
  - 6th International Conference, Holocaust Museums and Memorials in the 21st Century: Challenges and Opportunities, May 21–22, 2019. Riga, Latvia;
  - «Соціально-гуманітарні дослідження та інноваційна освітня діяльність», м. Дніпро, 24–25 травня 2019 р.;
  - «Безпека в сучасному світі», м. Дніпро, 27–28 вересня 2019 р.;
  - «Актуальні питання права та соціально-економічних відносин», присвячена 20-річчю Кіровоградського інституту розвитку людини, м. Кропивницький, 8 листопада 2018 р. та ін.

У всіх випадках оприлюднених на конференціях доробок співробітників

Державного архіву Кіровоградської області був достойним завдяки використанню інформації, що є найбільш аутентичною з багатьох питань української історії, а також українського аспекту європейської та світової історії.

Оскільки вказаний науковий доробок співробітників архіву «розпорошений по різних, як правило, малотиражних, а значить і маловідомих, що губляться у потоці подібних збірниках матеріалів наукових конференцій» [1, с. 14], аби він став значущим і працював на створення інтегрованої праці з достовірної історії території нинішньої Кіровоградської області укладено відповідний збірник статей і матеріалів, який став пілотним випуском нового серійного видання, започаткованого Державним архівом Кіровоградської області, «Студії з історії Центральної України» [1]. У ньому – праці, присвячені проблемам висвітлення: історії освітнього руху у Єлисавет(град)і; Голодомору й голодів на Кіровоградщині, різних аспектів перебігу масових політичних репресій; історії Другої світової війни на наших теренах; істинної картини будівництва Кременчуцької гідроелектричної станції та викликаних ним трансформаційних процесів у суспільному та соціально-економічному житті області тощо [1, с. 14].

Державний архів Кіровоградської області планує продовжити участь у міжнародних і всеукраїнських наукових заходах силами колективу своїх співробітників, вимушено переймаючи на себе певні функції відповідних офіційних наукових установ та закладів вищої освіти в краї, які мають у своєму штаті відповідних працівників (дослідників), у т.ч. з науковими ступенями і званнями. Добрий зачин цієї роботи архів має і на 2020 рік, організувавши у I кварталі участь своїх співробітників у дох конференціях [4; 5; 6; 7; 9].

Таким чином, можна стверджувати, що Державний архів Кіровоградської області як структурний підрозділ обласної державної адміністрації, на який покладено виконання функцій держави в галузі архівної справи і діловодства в області, також є потужним центром наукового осмислення історії краю.

Джерела та література

1. Студії з історії Центральної України. Випуск I. Державний архів Кіровоградської області у міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях (2013 – 2019). *Збірник статей та матеріалів*. [Кол. авт.: Оксана Бабенко, Олег Бабенко, Роман Базака та ін.] / Упоряд.: Оксана Бабенко, Олег Бабенко, Тетяна Гончарова, Вадим Колечкін, Василь Орлик / м. Кропивницький: Центрально-Українське видавництво, 2020. – 394 с.

2. Бабенко Олег. Короткий огляд подій 1919 року у Єлисаветградському повіті / О. Бабенко, В. Колечкін. *Наукові записки*. Серія: Історичні науки. – Випуск 25. Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2019. С. 255–264.

3. Бабенко Олег. Єлисавет(град) під владою Директорії УНР (листопад 1918 – лютий 1919 року). Історичний архів. *Наукові студії: збірник наукових праць* / Ред. кол.: П. С. Сохань (гол. ред.), М. О. Багмет, А. І. Колісніченко, Ю. В. Котляр, Є. Г. Сінкевич (заст. гол. ред.), П. М. Тригуб, І. Ю. Сінкевич (відп. секр.). Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України;

Чорноморський державний університет ім. П. Могили; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – Вип. 20. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2019. С. 7–16.

4. Бабенко О.О. Розмінування Кіровограда у січні 1944 року / Бабенко О.О., Медвідь М.М. // Освіта і наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку. *Матеріали II Міжнародної наукової конференції. 27–28 березня 2020 р., м. Дніпро. Частина II.* / Наук. ред. О.Ю.Висоцький. Дніпро: СПД «Охотнік», 2020. – С. 157–158.

5. Бабенко О.О. Будівництво Кременчуцького гідровузла у документах Дежравного архіву Полтавської області / Бабенко О.О. // Освіта і наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку. *Матеріали II Міжнародної наукової конференції. 27–28 березня 2020 р., м. Дніпро. Частина II.* / Наук. ред. О.Ю.Висоцький. Дніпро: СПД «Охотнік», 2020. С. 100–101.

6. Колечкін В.П. Танкове озброєння 5-ї гвардійської танкової армії у Кіровоградській наступальній операції / Колечкін В.П. // Освіта і наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку. *Матеріали II Міжнародної наукової конференції. 27–28 березня 2020 р., м. Дніпро. Частина II.* / Наук. ред. О.Ю.Висоцький. Дніпро: СПД «Охотнік», 2020. С. 102–103.

7. Бабенко О.А., Белоус В.Б. Человек в измерениях войны (судьба "изменника" сквозь призму документов) / Бабенко О.А., Белоус В.Б. // Освіта і наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку. *Матеріали II Міжнародної наукової конференції. 27-28 березня 2020 р., м.Дніпро. Частина II.* / Наук. ред. О.Ю.Висоцький. – Дніпро: СПД «Охотнік», 2020. – С. 107–108

8. Вадим Колечкін. Вивчення історії Другої світової війни У Державному архіві Кіровоградської області. / Вадим Колечкін // Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах. *Матеріали всеукраїнської наукової конференції. 29-30 квітня 2016 р., м. Дніпропетровськ. Частина II.* / Наук. ред. О.Ю.Висоцький. Дніпропетровськ: Роял Принт, 2016. С. 78–80.

9. Медвідь М.М. Мінування Кіровограда німецькими окупантами при відступі у січні 1944 року / Медвідь М.М., Бабенко О.О. // Зброяря: історія розвитку озброєння та військової техніки: *Збірник тез доповідей науково-практичної конференції 27 лютого 2020 р.* Львів: НАСВ, 2020. С. 96–98.

Лілія Маренець
ORCID: 0000-0002-3021-497X

ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПРО РОЗВИТОК ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ КРАЮ

DOCUMENTS OF THE STATE ARCHIVES OF KIROVOGRAD REGION ON THE DEVELOPMENT OF TECHNICAL EDUCATION IN THE REGION

Призначення архівних установ – збереження документів та матеріалів, які містять пам'ять про попередні епохи. Але просте накопичення матеріалів не може вдовольняти історика-дослідника. Однією з важливих проблем історії є виявлення ліній успадкованості народу, суспільних та державних інституцій. Відомо, що важливим критерієм життєздатності історичного явища є тривалість у часі, традиційність, як показник закономірного характеру його появи та успішності існування.

Перспективною для історичного дослідження може слугувати тема розвитку навчального процесу з різноманітною спеціалізацією в нашому краї, оскільки, зокрема, технічна освіта базується на значному підґрунті [4].

Можливість прослідкувати витоки технічної освіти Кіровоградщини надають саме архівні документи.

Прикладом успадкованості традицій освіти для мешканців Єлисаветграда-Зінов'євська-Кірово-Кіровограда завжди була лінія технічних навчальних закладів, започаткована Єлисаветградським земським реальним училищем, відкритим у 1870 р. за клопотанням повітового земського зібрання перед міністром народної освіти Російської імперії І. Д. Деляновим. Від цього славетного навчального закладу ведуть свій родовід два кіровоградські навчальні заклади – Центральноукраїнський національний технічний університет (у недавньому минулому – Кіровоградський інститут сільськогосподарського машинобудування) та Кіровоградський машинобудівельний коледж Центральноукраїнського національного технічного університету (нещодавно – Кіровоградський машинобудівельний технікум).

Між викладачами обох навчальних закладів існує негласне суперництво з приводу того, який з навчальних закладів є прямим спадкоємцем традицій земського училища.

У фондах Державного архіву Кіровоградської області зберігається

.....
достатньо матеріалів для вивчення історії усіх навчальних закладів Кіровоградщини. У даному випадку документи земського училища зберігаються у фонді Ф. 60, який налічує 321 справу. Серед документів, що зберігаються у фонді:

- листування засновників та адміністрації училища з різними інстанціями Російської імперії;

- документи, що стосуються внутрішнього життя навчального закладу, адміністративної, навчально-педагогічної та наукової діяльності колективу; фінансові документи;

- листування з поліцією про участь учнів та викладачів у революційній діяльності;

- документи батьківської ради та особисті документи учнів.

Документи фонду дозволяють відслідкувати більшість аспектів життя і діяльності училища від дати його заснування до моменту його закриття.

Після встановлення більшовицької влади на території України, у тому числі й у місті Єлисаветграді, Єлисаветградське земське реальне училище у 1919 році, відповідно до «Положення про єдину трудову школу РСФРР» від 30 вересня 1918 року, ліквідується. Разом з тим представники педагогічного колективу, які залишилися у місті, невдовзі були знову залучені до справи викладання дисциплін в оновлених навчальних закладах міста.

З 1921 року у приміщенні колишнього реального училища розмішувалися професійно-технічна школа, вечірні робітничі курси, згодом – індустріальний інститут та технікум сільськогосподарського машинобудування. За документами цих навчальних закладів можна відслідкувати також продовження педагогічної діяльності багатьох колишніх викладачів реального училища.

Головні документи, що стосуються цього періоду, містять фонди Кіровоградського національного технічного університету (Ф. Р-823, 4684 справ за 1929-2007 роки), технікуму Кіровоградського інституту сільськогосподарського машинобудування Міністерства науки та освіти України (Ф. Р-1803, 1206 справ за 1923-1997 роки), Зінов'євського вечірнього робітничого університету Наркомату важкої промисловості УСРР (Ф. Р-1801, 44 справи за 1927–1934 роки).

Документи фондів містять докладну інформацію про внутрішнє життя, навчальний процес, склад педагогічного та учнівського колективу, перейменування навчальних закладів у 1920-1930-х та 1940-2000-х років.

Також у фондах збережені розпорядження міністерств та управлінь освіти СРСР та УРСР, які можуть слугувати чудовою ілюстрацією політики вищого партійного та радянського керівництва в галузі освіти. Слід зазначити, що відношення до навчання нової технічної еліти у радянського керівництва було досить серйозне.

Для елисаветградської освіти важким випробуванням стали роки НЕПу. Система освіти фінансувалася недостатньо, і тому місцеве керівництво намагалося всіляко економити на установах, які не можна було безпосередньо

перевести на господарчий розрахунок.

Так, Єлисаветградський (згодом – Зінов'євський) вечірній робітничий технікум повністю фінансувався державою, але за це довелося платити скороченим курсом навчання. Окрім того, замість звичних 5-ти місячних семестрів навчальний сезон був розподілений на 3 триместри по 80–85 навчальних днів, аби не відривати студентів від виробництва. З 1923 року технікум отримував державний кредит, а також спромігся взяти в оренду один із старих елисаветградських заводів.

Саме цей навчальний заклад з 1927 року розташувався у будівлі колишнього реального училища. Окрім того, в документах серед членів педагогічного колективу технікуму згадуються декілька викладачів колишнього училища, зокрема Павло Ільяшевич, який розпочав педагогічну кар'єру у 1907 році у Єлисаветградському земському реальному училищі і викладав як у технікумі, так і в Зінов'євському вечірньому робітничому інституті сільськогосподарського машинобудування, що був створений на базі технікуму. Таким чином, вже у 1920-х роках розірваний революцією історичний зв'язок почав відновлюватися революційною ж владою.

З фондів, що зберігаються в Державному архіві Кіровоградської області, окреслюється така картина подальшого розвитку лінії успадкованості Єлисаветградського земського реального училища:

у 1929 році у м. Зінов'євську був створений вечірній робітничий інститут сільськогосподарського машинобудування. Інститут розташувався у приміщенні колишнього земського реального училища. Інститут готував інженерів-спеціалістів з метало- та деревообробки для сільськогосподарського машинобудування. Загалом інститут встиг підготувати 350 фахівців. Проте 26 лютого 1933 року Народний комісаріат важкої промисловості СРСР видав наказ про його ліквідацію;

у 1930 році наказом Наркомату освіти УСРР в місті було створено Зінов'євський технікум сільськогосподарського машинобудування. Спочатку технікум розміщувався разом з робітничим інститутом сільськогосподарського машинобудування в приміщенні колишнього реального училища. З 1931 року по 1932 рік було відкрито вечірнє відділення технікуму, також проводилися заняття на курсах підвищення кваліфікації працівників заводу «Червона Зірка». У 1933 році до технікуму були переведені студенти робітничого інституту, що закривався згідно з наказом Наркомважпрому. Технікум пережив індустріалізацію, війну, повоєнну відбудову;

у 1956 році в Кіровограді було відкрито філію Харківського політехнічного інституту ім. Леніна, який з перших днів свого існування розміщувався у приміщенні Кіровоградського технікуму сільськогосподарського машинобудування. Проте у 1967 році філіал був перетворений у Кіровоградський інститут сільськогосподарського машинобудування.

Таким чином, можна говорити про те, що продовжувачами традицій

Єлисаветградського земського реального училища є декілька кіровоградських начальних закладів. І це тільки підтверджує наявність успадкованості у діяльності освітніх установ нашого краю. Фактично в архівних документах Державного архіву Кіровоградської області зафіксовані майже всі аспекти цього процесу – від продовження лінії педагогічної діяльності до використання будівель навчальних установ дореволюційної доби.

Джерела та література

1. Державний архів Кіровоградської області (ДАКО), м. Кропивницький, Ф. Р-823 «Кіровоградський національний технічний університет Міністерства освіти і науки України».
2. ДАКО, Ф. Р-1803 «Технікум Кіровоградського інституту сільськогосподарського машинобудування Міністерства науки та освіти України».
3. ДАКО, Ф. Р-1801 «Зінов'євський вечірній робітничий університет системи Наркомату важкої промисловості».
4. Технічна освіта на Кіровоградщині: історичний нарис / За ред. В. М. Орлика. Кіровоград: «Імекс-ЛТД», 2009. 240 с.

Вікторія Коваль
ORCID: 0000-0002-1829-7311

ДІЯЛЬНІСТЬ ЕКСПЕРТНО-ПЕРЕВІРНОЇ КОМІСІЇ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

ACTIVITIES OF THE EXPERTISE AND VERIFICATION COMMISSION OF THE STATE ARCHIVES OF KIROVOGRAD REGION

Одним з основних завдань місцевих державних архівних установ України є управління архівною справою і діловодством на відповідній території, формування Національного архівного фонду у зоні своєї комплектації.

Особливу роль у цьому процесі відіграють експертно-перевірні комісії.

Експертно-перевірна комісія (далі – ЕПК) державного архіву області проводить розгляд методичних та практичних питань, пов'язаних з експертизою цінності документів, внесенням їх до Національного архівного фонду або вилученням документів з нього, здійсненням організаційно-методичного керівництва діяльністю експертних комісій архівних відділів районних державних адміністрацій, міських рад, а також експертних комісій державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, об'єднань громадян [1].

Питаннями проблематики організації роботи ЕПК державного архіву області займалися і фахівці Державної архівної служби України, які

.....
підготували «Методичні рекомендації з організації роботи та ведення облікових документів експертно-перевірної комісії державного архіву» [2, арк. 3–10], практичний посібник «Діловодство» [3, арк. 251–259], науково-практичний посібник «Експертиза цінності управлінських документів» [4, арк. 117–121], і фахівці Державного архіву Луганської області, які впровадили відповідний посібник з метою надання допомоги підприємствам, установам і організаціям, а також архівним відділам райдержадміністрацій, міських рад щодо правильного оформлення супровідних документів, що надаються разом з довідковим апаратом на розгляд ЕПК Держархіву області [5, арк. 8–11], фахівці Державного архіву Житомирської області, підготували порядок подання документів для розгляду на засіданні ЕПК архіву [6, арк. 3–6].

В Державному архіві Кіровоградської області (далі – Держархів області) створено ЕПК, яка є постійно діючим органом і у своїй діяльності керується законодавчими і нормативно-правовими актами та Положенням, затвердженим відповідним наказом директора архіву.

ЕПК Держархіву області, у межах визначених повноважень, також займається проведенням методичної роботи у галузі документознавства, впровадженням передового досвіду держархівів областей з організації роботи ЕПК в практику своєї діяльності.

Так, членами ЕПК підготовлено методичні рекомендації, схвалені на засіданні науково-методичної ради архіву: «Організація експертизи цінності документів в установі та оформлення її результатів», «Порядок передачі документів районних та міськрайонних судів до архівних відділів районних державних адміністрацій та міських рад», «Примірна номенклатура справ архівного відділу райдержадміністрації. Методичні рекомендації з її застосування» тощо.

ЕПК працює відповідно до річного плану роботи, що охоплює організаційні заходи, діяльність щодо розгляду нормативних документів установ, підприємств, організацій, що перебувають у зоні комплектування Держархіву області (архівних відділів районних державних адміністрацій, міських рад), звітує про результати своєї діяльності на засіданнях колегії Держархіву області.

Склад ЕПК затверджується наказом директора Держархіву області.

З метою науково-методичного та організаційного забезпечення експертизи цінності документів, перевірки результатів експертизи цінності документів, проведеної експертними комісіями, щорічно проводяться 12 засідань ЕПК, на яких розглядаються описи справ постійного строку зберігання, з кадрових питань (особового складу), погоджуються номенклатури справ та інструкції з діловодства, положення про архів та експертні комісії; заслуховуються питання стану архівної справи та діловодства в архівних підрозділах підприємств, установ та організацій.

Членами ЕПК проводяться наради-семінари з працівниками діловодних, експертних та архівних служб організацій усіх форм власності міста Кропивницького з питань роботи з документами у діловодстві та в архівних

.....
підрозділах, проведення експертизи цінності документів, освоєння сучасних вимог до документування управлінської діяльності. За період 2015–2019 років проведено 10 таких семінарів.

Члени ЕПК періодично беруть участь у тематичних короткострокових семінарах для слухачів Регіонального центру підвищення кваліфікації Кіровоградської області.

Так, у рамках проведення Центром тематичного постійно діючого семінару для посадових осіб органів місцевого самоврядування, на базі Держархіву області у 2019 році відбувся семінар на тему «Документообіг у міських, селищних, сільських радах об'єднаних територіальних громад».

На базі Центру також проведено триденний тематичний короткостроковий семінар для начальників загальних відділів, начальників (завідувачів) архівних відділів райдержадміністрацій та міськвиконкомів, об'єднаних територіальних громад «Шляхи взаємодії та співпраці органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з питань архівної справи та діловодства».

До компетенції ЕПК Держархіву області також належить розгляд описів справ документів особового походження (фондів заслужених і видатних людей області), на фоно-, відео-, фотодокументи, описів архівних колекцій.

ЕПК розглядає у межах своїх повноважень питання щодо визначення та уточнення джерел формування Національного архівного фонду (далі – НАФ): вивчає склад документів новостворених установ, підприємств і організацій з метою включення до списку юридичних осіб – джерел формування НАФ, які передають документи до Державного архіву Кіровоградської області; схвалення та подання на затвердження директору архіву актів грошової оцінки документів НАФ, що зберігаються у Держархіві області.

За письмовим зверненням установ – джерел формування, визначає терміни зберігання документів, що утворюються в результаті їхньої діяльності, не внесених до Переліку типових документів, що створюються під час діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування, інших установ, підприємств та організацій, із зазначенням строків зберігання документів. До списків юридичних осіб – джерел формування НАФ, що перебувають у зоні комплектування Держархіву області, архівних відділів райдержадміністрацій та міських рад, схвалених ЕПК Держархіву області і затверджених директором архіву, включено 978 установ.

Завдяки планомірній роботі ЕПК Держархіву області, рівень науково-технічного опрацювання документів юридичних осіб зріс у 2019 році у порівнянні з 2015 роком: на 5,9 % для документів постійного терміну зберігання, і становить 77,2 % від загальної кількості справ, що зберігаються в архівних підрозділах установ; на 7,8% – для документів з кадрових питань (особового складу) і становить 80,6% відповідно.

98,5% юридичних осіб – джерел комплектування архівних установ області мають погоджені ЕПК Держархіву області номенклатури справ.

В архівних підрозділах установ обласного рівня – джерел формування

НАФ Держархіву області, понад встановлені строки зберігаються лише 675 од. зб., що, за твердженням Державної архівної служби України, є одним з найкращих показників по Україні. Це стало можливим завдяки тому, що документи установ обласного рівня упорядковуються відділом експертизи цінності документів та надання платних архівних послуг Держархіву області.

Якість науково-технічного опрацювання документів, проведеного відділом, перевіряється членами ЕПК, про що складаються відповідні довідки.

Джерела та література

1. Верховна Рада України. Законодавство України [Електронний ресурс] : [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Київ: ВРУ, 1994-2020. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1063-13> (дата звернення 07.05.2020) – Назва з екрана.

2. Методичні рекомендації з організації роботи та ведення облікових документів експертно-перевірної комісії державного архіву/Держ. архів. служба України; авт. колектив: Марина Кузнецова, Ольга Чупис. Київ, 2019. 22 с.

3. Діловодство: Практичний посібник / С.В.Сельченкова. Київ:Інканабула, 2009, 480 с.

4. Експертиза цінності управлінських документів: науково-методичний посібник / С.В. Сельченкова, К.Т. Селіверстова ; Укрдержархів, УНДІАСД. –К.; Рівне, 2011. – 170 с.

5. Методичні рекомендації щодо складання та подання документів установ, підприємств, організацій різних форм власності на розгляд Експертно-перевірної комісії (ЕПК) Державного архіву Луганської області/Державний архів Луганської області; упоряд.: Овчаренко Світлана, Вергасова Ельвіра. – Сєвєродонецьк, 2019. – 50 с.

6. Державний архів Житомирської області. Нормативно-правова база. Методичні рекомендації для розгляду ЕПК ДАЖО [Електронний ресурс] : [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Житомир: ДАЖО, 2015-2020. – Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/1Nu-q4h8GXflbUDkwmKBq9wP3n1rT1iYW/view> (дата звернення 07.05.2020). – Назва з екрана.

Олександр Молчанський
ORCID: 0000-0003-0595-2097

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ОБЛАСТІ

LEGAL ASPECTS OF THE FUNCTIONING OF THE STATE ARCHIVES OF THE REGION

Архівознавство належить до «історичної наукової дисципліни, що вивчає

теорію і методикку роботи з архівними документами та організації питання архівної справи...» [1; с. 37]. Проте власне питання організації архівної справи все ж знаходиться у юридичній площині.

Фундамент системи архівних установ України складають державні архіви, зокрема і державні архіви областей, які, як відомо, збирають, ідентифікують, описують, класифікують і зберігають документи, здійснюють реставрацію їх і організовують користування ними на території відповідної області [21].

Правовою базою діяльності державних архівів є Закон України "Про Національний архівний фонд та архівні установи", закони "Про інформацію", "Про державну таємницю", "Про авторське право та суміжні права", "Про бібліотеки і бібліотечну справу", "Про охорону та використання пам'яток історії та культури", постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, міжнародні правові акти, в яких бере участь Україна. Всі вони прийняті у різний час і з різної підстави, тому розпорошені в різночасових засобах інформування, що створює незручності при користуванні, й потребують зведення до єдиного збірного галузевого видання.

Відповідно, до вказаних та інших чинних нормативно-правових актів України (так чи інакше стосуються архівної сфери понад 60) – державний архів області – це створена державою установа, призначена для формування Національного архівного фонду, обліку і зберігання його документів та забезпечення використання архівної інформації на відповідній адміністративній території. Фонди державного архіву області складають інформаційну систему – організаційно упорядковану сукупність архівних документів, довідкового апарату, баз і банків даних. Відтак, як інформаційна служба і суб'єкт інформаційних відносин державний архів області бере участь у здійсненні інформаційної діяльності, основними видами якої є одержання, зберігання, використання та поширення архівної інформації.

Основні питання, пов'язані з функціонуванням державних архівів регулює Закон України "Про Національний архівний фонд та архівні установи" [17], що встановлює поняття Національного архівного фонду України як однієї із загальнонаціональних цінностей, фіксує його як об'єкт права, закладає єдині основи системи архівних установ, регулює суспільні відносини, пов'язані з формуванням, обліком, зберіганням і використанням Національного архівного фонду. Проте державні архіви областей є структурними підрозділами обласних державних адміністрацій, які діють на підставі Закону України "Про місцеві державні адміністрації" [16]. Частина посад працівників державного архіву області належить до посад державної служби, яка керується відповідним Законом України [15].

Пріоритетними завданнями державних архівів є реалізація державної політики в галузі архівної справи, координування діяльності державних органів, підприємств, установ, організацій з питань архівної справи та діловодства, забезпечення здійснення державної реєстрації, обліку, постійного зберігання,

комплектування, використання документної інформації та науково-методична робота в галузі архівознавства, документознавства та археографії. Ці завдання є актуальними і для державних архівів областей.

З метою забезпечення збереженості документів, цілісності упорядкованих документальних комплексів та доступу до них користувачів державні архіви ведуть комплектування, здійснюють заходи щодо забезпечення фізичної та фізико-хімічної збереженості документів, створюють і вдосконалюють довідковий апарат, забезпечують умови для користування документами, задовольняють інформаційні потреби юридичних та фізичних осіб конституційні права громадян, а також здійснюють самостійне використання архівної інформації в державних та суспільних інтересах. Інформацію про роботу за цими напрямками державних архівів областей можна знайти на їхніх офіційних веб-сайтах, для прикладу – веб-сайт Державного архіву Кіровоградської області [5].

Державні архіви зберігають документи Національного архівного фонду постійно. Частина місцевих державних архівних установ залежно від їхнього статусу (йдеться про архівні відділи чи сектори районних державних адміністрацій, архівні відділи міських рад міст обласного підпорядкування) зберігають документи протягом строків, визначених органом виконавчої влади вищого рівня чи органом самоврядування, що утворив цю місцеву державну архівну установу, з наступним передаванням таких документів до відповідного державного архіву області на постійне зберігання. Важливим в процесі створення й подальшого обігу таких документів є відповідне ДСТУ [6].

Діяльність державних архівів регулюється також підзаконними нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України, Державної архівної служби України (далі – Укрдержархів), інших центральних органів виконавчої влади, місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, виданими в межах їхньої компетенції і відповідно до законодавства [7–14; 18–20].

Основними нормативними документами з організації роботи архіву є положення про архів та його структурні підрозділи, структура й штатний розпис, кошториси доходів і видатків, посадові інструкції працівників.

Статус, завдання, функції державних архівів, порядок їх створення і підпорядкування визначаються спеціальним нормативним документом – положенням. Типові положення про місцеві державні архівні установи затверджує Кабінет Міністрів України [19], інших державних архівів – Укрдержархів чи відповідне відомство разом з Укрдержархів. Положення про архіви (архівні підрозділи) об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій, заснованих на недержавних формах власності, затверджують їхні засновники.

У положенні зафіксовані й права архіву. Зокрема, державний архів області (положення про конкретний державний архів області затверджується розпорядженням голови відповідної обласної державної адміністрації на підставі Типового положення про місцеві державні архівні установи та

Типового положення про структурний підрозділ обласної державної адміністрації) має право одержувати від підрозділів обласної державної адміністрації, органів місцевого самоврядування, установ і організацій інформацію про зберігання і впорядкування документів. У межах своїх повноважень державний архів може давати підприємствам, установам та організаціям обов'язкові для виконання вказівки щодо роботи їхніх архівних підрозділів і ведення діловодства. Одним з важливих прав архіву є право порушувати у встановленому порядку питання про призупинення діяльності архівних установ, які не забезпечують збереженості документів НАФ. До прав державного архіву належить і обмеження доступу до документів та встановлення особливих умов використання інформації, що міститься в них.

Управління державним архівом області (має свою історію [22]) відповідно до чинних нормативно-правових актів України здійснюється обласною державною адміністрацією, директором та іншими керівними працівниками архіву з допомогою організаційно-розпорядчих, економічних, соціальних і виховних методів. Директора державних архівів областей – призначають і звільняють голови облдержадміністрацій за погодженням з Укрдержархівом. Директор персонально відповідає за виконання покладених на архів завдань. Він є керівником державної служби, затверджує виробничі Плани і штатний розпис, положення про структурні підрозділи, функціональні обов'язки співробітників установи, видає накази та контролює їх виконання, призначає і звільняє з посад працівників архіву.

З метою погодженого вирішення питань компетенції державного архіву області в ньому може утворюватися колегія у складі директора, його заступників та інших працівників архіву. До складу колегії можуть входити представників інститутів громадянського суспільства, наукової спільноти.

В державному архіві області мають також діяти науково-методична рада та експертно-перевірні комісії. У Державному архіві Кіровоградської області окрім того створено науково-експертну раду.

Державні архіви є юридичними особами, мають самостійний баланс, рахунки в установах банків, гербову печатку. Вони утримуються за рахунок коштів Державного бюджету України. Гранична чисельність співробітників, фонд оплати праці та видатки на утримання установи затверджують голови відповідних державних адміністрацій.

Варто зазначити, що чинні нормативно-правові акти України, якими визначається і регламентується діяльність архівної сфери України, зокрема й державних архівів областей, подекуди не відповідають реаліям часу і потребують перегляду в установленому порядку. Існує необхідність внесення істотних змін до базового для галузі законодавчого акту та до ряду нормативно-правових актів, у т.ч. у зв'язку з адміністративно-територіальною реформою.

Джерела та ітература

1. Автократов В.Н. Теоретические проблемы отечественного

архівоведення. – М., 2001. – 396 с.

2. Боковикова Ю. В. Удосконалення діяльності державних архівних установ України / Ю. В. Боковикова, О. С. Гнезділо // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/>. – Назва з екрана.

3. Боряк Г. В. Десять років інформатизації архівної справи в Україні: проблеми, здобутки, перспективи // Хрестоматія з архівознавства. – К., 2003. – С. 358–368.

4. Боряк Г. В. Електронні архівні публікації в Інтернеті : проблеми репрезентації інформаційних ресурсів [Текст] / Г. В. Боряк // Архіви України. – 2002. – № 4–6. – С. 141–169.

5. Державний архів Кіровоградської області: Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dakiro.kr-admin.gov.ua/>

6. ДСТУ 2732: 2004. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять: ДСТУ 2732:2004. – Чин. від 2005-07-01 / Розробники : О. Загорецька Л. Драгомірова, Л. Кузнецова, С. Кулешов (кер. розробки), С. Лозова, А. Маньковський, Н. Христова, А. Шурубуря. – К.: Держспоживстандарт України, 2005. – 32 с.

7. Зразкове положення про архів (архівний підрозділ) об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій, заснованих на колективній та приватній формах власності // Основні правила роботи державних архівів України.

8. Положення про умови зберігання архівних документів // Єдиний державний реєстр нормативно-правових актів № 24419/2003 // Офіційний Вісник України. – 2003 – № 7.

9. Положення про порядок зупинення діяльності архівних установ, що незабезпечують збереженість документів Національного архівного фонду або порушують вимоги щодо їх державної реєстрації // Офіційний Вісник України 2000.-№ 33-від 01.09.2000.

10. Порядок ведення державного обліку документів Національного архівного фонду України // Єдиний державний реєстр нормативно-правових актів № 22689/2002 // Офіційний Вісник України. – 2002. – № 26.

11. Порядок доступу до приміщень і на територію державних архівних установ // Єдиний державний реєстр нормативно-правових актів № 18977/2001// Офіційний Вісник України. – 2001. – № 21).

12. Порядок зберігання електронних документів в архівних установах Єдиний державний реєстр нормативно-правових актів № 32638/2005.

13. Порядок надання державними архівними установами допомоги юридичним і фізичним особам, які є власниками документів Національного архівного фонду, у поліпшенні умов зберігання, реставрації, консервації, створенні страхового фонду і фонду користування документами // Єдиний державний реєстр нормативно-правових актів № 22502/2002 // Офіційний Вісник України. – 2002. – № 22.

14. Порядок утворення та діяльності експертних комісій з визначення цінності документів. Порядок державної реєстрації документів Національного

архівного фонду. Порядок віднесення документів Національного архівного фонду до унікальних, внесення їх до Державного реєстру національного культурного надбання та зберігання // Єдиний державний реєстр нормативно-правових актів № 23624/2002 // Офіційний Вісник України – 2002. – № 47; Збірник урядових нормативних актів України, – 2003. – №5 – від 06.02.2003 // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 221. – від 27.11.2002.

15. Про державну службу. Закон України // Відомості Верховної Ради України -2016, – № 4 зі змінами.

16. Про місцеві державні адміністрації. Закон України // Відомості Верховної Ради України -2002, – № 120-21 зі змінами.

17. Про Національний архівний фонд та архівні установи. Закон України // Відомості Верховної Ради України -2002, – № 11; Урядовий кур'єр. – 2002. – № 96. – від 29.05.2002; Голос України – 2002. – № 9. – від 16.01.2002 зі змінами.

18. Типове положення про секретний архівний підрозділ державного органу підприємства, установи і організації // Єдиний державний реєстр нормативно-правових актів № 3846/1997 // Офіційний Вісник України. –1997. – № 38; – від 23.09.97.

19. Типове положення про архівний підрозділ органу державної влади органу місцевого самоврядування, державного і комунального підприємства, установи та організації // Єдиний державний реєстр нормативно-правових актів № 23108/2002 // Офіційний Вісник України. – 2002. – № 34.

20. Типове положення про державний архів області, міста Києва і Севастополя // Єдиний державний реєстр нормативно-правових актів № 1355 (Офіційний Вісник України. – 2002. – №4 // Урядовий кур'єр. – 2002. – №206. – від 06.11.2002).

21. Українська архівна енциклопедія. – К., 2008. – 880 с.

22. Шевченко С.І. Центральноукраїнський архів. – Кіровоград: ВО «Акорд», 2013. – 131 с.

Світлана Коваленко
ORCID: 0000-0002-1749-3863

**МЕТОДИКА ВРЕГУЛЮВАННЯ МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ ТА
РЕАЛІЗАЦІЇ СТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ АГРАРНОЇ БІБЛІОГРАФІЇ
НА ДОПОМОГУ ВИСВІТЛЕННЮ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧЕНИХ І
КОЛЕКТИВІВ**

**METHODOLOGY OF REGULATION OF THE MECHANISM OF
FORMATION AND IMPLEMENTATION OF CREATION OF THE
NATIONAL AGRICULTURAL BIBLIOGRAPHY TO HELP COVERAGE OF
SCIENTIFIC ACTIVITY OF SCIENTISTS AND TEAMS**

Понад 75 років тому у Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України розпочалася наукова діяльність зі створення аграрної бібліографії. Тоді у структурі Центральної наукової сільськогосподарської бібліотеки НКЗС УРСР, так вона називалася, відповідно до «Положення про Центральну наукову сільськогосподарську бібліотеку Народного комісаріату земельних справ УРСР» від 8 серпня 1944 р. з'явився науково-бібліографічний відділ [1]. Нині ННСГБ НААН має значні науково-бібліографічні напрацювання та позитивну суспільну оцінку її ролі у проведенні відкритої інформаційно-комунікаційної політики, спрямованої на максимальне задоволення інформаційно-освітніх потреб суспільства щодо отримання цілісної картини бібліографічного сільськогосподарського ресурсу й забезпечення вільного доступу до нього.

Створення національної сільськогосподарської бібліографії є однією з прерогатив діяльності ННСГБ НААН. Цей напрям органічно поєднується з іншими науковими дослідженнями установи і, з одного боку, спрямований на збереження та репрезентацію всього найкращого, що було накопичено десятиліттями у власних фондах, а з іншого – є елементом інновацій запроваджених бібліотекою.

Сучасний сектор наукової бібліографії та біографістики – це науково-дослідний підрозділ, який відповідно до виконання пошукових тематик щороку здійснює низку завдань, а результати діяльності дають нам підстави говорити про те, що через єдиний у світі Інститут історії аграрної науки, освіти та техніки його діяльність репрезентується шляхом видання наукової продукції у 13-ти серіях, затверджених Національною академією аграрних наук України: «Академіки Національної академії аграрних наук України» (1998 р.); «Біобібліографія вчених-аграріїв України» (1998 р.); «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» (2001 р.); «Члени-кореспонденти Національної академії аграрних наук України» (2005 р.); «Академіки та члени-кореспонденти НАН України для сільського господарства» (2013 р.); «Іноземні члени Національної академії аграрних наук України» (2008 р.); «Почесні члени Національної академії аграрних наук України» (2008 р.); «Інформаційно-бібліографічні ресурси агропромислового виробництва України» (2013 р.); «Наукові історико-бібліографічні читання» (2001 р.); «Відомі вчені-природознавці та освітяни України» (2004 р.); «Землепорядна наука» (2005 р.); «Іноземна сільськогосподарська книга у фондах ННСГБ НААН та науково-дослідних установ і вищих навчальних закладів аграрного профілю» (2009 р.); «Біобібліографія діячів науки, освіти, культури України» (2014 р.) [2]. Це монографії, книги, брошури, бібліографічні та біобібліографічні покажчики, науково-допоміжні ретроспективні бібліографічні покажчики, календарі, довідники, матеріали наукових форумів, проведених ННСГБ НААН та збірок змішаного змісту. Вони є результатами наукових досліджень співробітників бібліотеки.

Сьогодні формування інформаційного ринку в Україні, що постійно оновлюється, змушує бібліотеки переглядати зміст, організацію і технологію традиційної бібліотечно-бібліографічної діяльності, одним із основних напрямів якої є підготовка та випуск бібліографічних видань, що узагальнюють найважливіші результати фундаментальних і прикладних досліджень.

Враховуючи багаторічний досвід роботи фахівців ННСГБ НААН із підготовки та видання бібліографічних та біобібліографічних покажчиків в межах власних серій, колективом укладачів (В. А. Вергунов, С. Д. Коваленко, Л. А. Кириленко) було розроблено «Методику врегулювання механізму формування та реалізації створення національної аграрної бібліографії» (2019 р.) [3]. Адже бібліографічні та біобібліографічні покажчики, випущені ННСГБ НААН, представляють своєрідну групу посібників, довідково-інформаційне значення яких окреслене рамками конкретних персоналій із зазначеним хронологічним періодом і є цінним довідковим апаратом для дослідників. Вирішуючи питання щодо підготовки і видання бібліографічних та біобібліографічних покажчиків, застосовується методика формування національної аграрної бібліографії. Засади створення даної наукової продукції розроблено та опрацьовано співробітниками сектору наукової бібліографії та біографістики ННСГБ НААН.

Багаторічні наукові напрацювання сектору визначені основою методики підготовки бібліографічних посібників, що включає головні складові [4]:

- 1) відбір опублікованих і неопублікованих матеріалів;
- 2) визначення хронологічних рамок відбору;
- 3) окреслення джерел відбору матеріалів;
- 4) вибудова структури покажчика;
- 5) наповнення матеріалами основної частини покажчика, що, в залежності від виділених підрозділів, може містити бібліографічні описи видань установи, опублікованих чи неопублікованих праць, праць, присвячених діяльності конкретного вченого чи установи;
- 6) упорядкування довідково-пошукового (науково-довідкового) апарату;
- 7) редагування бібліографічного опису матеріалів;
- 8) оформлення і підготовка покажчика до друку.

Саме на основі цих принципів підготовки бібліографічних посібників у ННСГБ НААН і базується «Методика врегулювання механізму формування та реалізації створення національної аграрної бібліографії», яка містить інформаційно-методичні матеріали з підготовки бібліографічних покажчиків на основі дотримання єдиних організаційно-методичних підходів до формування конкретного випуску кожної серії, заснованої Національною науковою сільськогосподарською бібліотекою Національної академії аграрних наук України (типові оформлення і структура кожного випуску, принципи відбору матеріалів та їх розміщення в розділах і підрозділах книги, створення довідково-пошукового апарату). Поради з організації роботи щодо відбору, групування, бібліографування матеріалів, організації довідково-пошукового

апарату наведені на прикладі Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН. Підготовлені матеріали адресовані бібліотечним фахівцям та працівникам інформаційної сфери.

«Методика...» створена для надання фахівцям, учасникам редакційно-видавничого процесу комплексу теоретичних і практичних знань, необхідних для вибору, підготовки, редагування та оформлення бібліографічних покажчиків з метою покращення якісних характеристик бібліографічних видань. Підготовлені матеріали згруповані у розділах: 1. Загальні питання організації роботи над створенням бібліографічної продукції; 2. Класифікація бібліографічних посібників за видами. Загальні поняття та визначення; 3. Методи створення бібліографічної продукції; 4. Складання довідково-пошукового апарату бібліографічного покажчика; 5. Приклади бібліографічних описів та 6. Методика підготовки бібліографічних покажчиків у Національній науковій сільськогосподарській бібліотеці Національної академії аграрних наук України у власних серіях.

Дана «Методика...» є першою для фахівців галузевої бібліотечної сфери, що накопичує багаторічні напрацювання фахівців ННСГБ НААН із підготовки бібліографічних покажчиків, та цілком може врегульовувати основні процеси формування і реалізації створеної національної аграрної бібліографії.

Запропоновані у «Методиці...» рекомендації не претендують на вичерпність і не вимагають абсолютного наслідування. Їх застосування в кожному конкретному випадку вимагає творчого підходу. Тому варто пам'ятати, що упорядкування бібліографічного посібника – процес творчий, який залежить не тільки від типу, виду, жанру майбутнього видання, специфіки літератури, що бібліографується, а й від індивідуального підходу бібліографа [3, с. 4].

Отже, організаційно-творча, дослідницько-виробнича діяльність фахівців сектору спрямована на організацію підготовки і видання галузевої наукової продукції. Наповнення серій різними видами і типами видань відбувається планово завдяки попиту на подібні наукові публікації. Традиційним стало видання бібліографічних та біобібліографічних покажчиків у вигляді серій, що відображають сукупність неперіодичних книжкових видань, об'єднаних спільною концепцією і призначенням.

Серійний характер видань передбачає дотримання єдиних організаційно-методичних підходів до їх підготовки, що включають типове оформлення, типову структуру кожного випуску, принципи відбору матеріалів та їх розміщення в розділах і підрозділах книги, формування довідково-пошукового апарату.

Науково-методичні засади підготовки бібліографічних і біобібліографічних покажчиків усіх серій базуються на загальній методиці, що розроблена на основі рекомендацій провідних науково-бібліографічних центрів України зі складання та оформлення персональних покажчиків праць учених, державних стандартів.

Нормативні документи, які використовують фахівці сектору у роботі, регламентують складання бібліографічного опису, входять до Системи

.....

стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи: ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання [5]; ГОСТ 7.82-2001. Система стандартів по информации, библиотечному и издательскому делу. Библиографическая запись. Библиографическое описание электронных ресурсов. Общие требования и правила составления [6]; ГОСТ 7.1–2003. Система стандартів по информации, библиотечному и издательскому делу. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления [7]; ДСТУ ГОСТ 7.80:2007. Бібліографічний запис. Заголовок. Загальні вимоги та правила складання [8]; ДСТУ 3582:2013. Інформація та документація. Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень українською мовою. Загальні вимоги та правила (ISO 4:1984, NEQ; ISO 832:1994, NEQ) [9]; ДСТУ 7093:2009. (ГОСТ 7.11–2004, MOD; ISO 832:1994, MOD). Бібліографічний запис. Скорочення слів і словосполук, поданих іноземними європейськими мовами [10]; ГОСТ Р 7.0.12–2011. Библиографическая запись. Сокращение слов и словосочетаний на русском языке. Общие требования и правила [11].

Бібліографічні та біобібліографічні покажчики кожної серії укладаються відповідно до установчого документу – «Положення», затвердженого вченою радою ННСГБ НААН та узгодженого НААН. У 2019 р. здійснено останнє доопрацювання і перезатвердження «Положень...» до всіх серій. Цей документ визначає порядок формування, вимоги щодо оформлення, особливості розповсюдження і фінансування видань серій. ННСГБ НААН розроблено концепції серій та науково-методичні вимоги до укладання біобібліографічних покажчиків, а також здійснюється науково-методичне керівництво підготовкою всіх видань [3, с. 32].

Володіючи значним матеріалом та безцінним досвідом з підготовки покажчиків, маємо надію на покращення цієї роботи за рахунок набуття нового досвіду з використанням інтернет-ресурсів та фахового інтегрованого програмного забезпечення. Це дозволить створювати осучаснені бібліографічні видання, надавати користувачам широке поле джерел інформації, серед яких не тільки друковані, а й електронні видання.

Джерела та література

1. Вергунов В. А. Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН : історія та сучасність. До 100-річчя від дня створення / НААН, ННСГБ. Київ, 2017. 464 с. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» ; кн. 100).

2. Коваленко С. Д. Науково-бібліографічна діяльність Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України : здобутки і перспективи. *Науково-педагогічні студії* : наук. журн. / гол. ред. Л. Д. Березівська, І. М. Шоробура. Київ, 2018. Вип. 2. С. 119–126.

3. Методика врегулювання механізму формування та реалізації створення національної аграрної бібліографії / НААН, ННСГБ ; уклад. В. А. Вергунов,

- С. Д. Коваленко, Л. А. Кириленко ; відп. за вип. С. Д. Коваленко. Київ, 2019. 43 с.
4. Щebetюк Н. Б. Методичні рекомендації щодо підготовки бібліографічних і біобібліографічних покажчиків. *Бюлетень Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки УААН*. 2012. Вип. 1. С. 267–269.
5. ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання. [Введ. 2007-07-01 ; чинний від 2008-04-01]. Київ : Держспоживстандарт України, 2007. 47 с.
6. ГОСТ 7.82-2001 Система стандартів по информации, библиотечному и издательскому делу. Библиографическая запись. Библиографическое описание электронных ресурсов. Общие требования и правила составления. Минск : Межгос. совет по стандартизации, метрологии и сертификации, 2001. 23 с.
7. ГОСТ 7.1–2003 Система стандартів по информации, библиотечному и издательскому делу. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления. [Введен 1.07.2004]. Москва : Стандартинформ, 2010. 48 с.
8. ДСТУ ГОСТ 7.80:2007. Бібліографічний запис. Заголовок. Загальні вимоги та правила складання. [Чинний від 2008-04-01]. Київ : Держспоживстандарт України, 2009. 7 с.
9. ДСТУ ГОСТ 3582:2013. Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень українською мовою : загальні вимоги та правила. [Чинний від 2013-08-22]. Київ : Мінекономрозвитку України, 2014. 15 с.
10. ДСТУ 7093:2009 (ГОСТ 7.11-2004, MOD; ISO 832:1994, MOD). Бібліографічний запис. Скорочення слів і сполук., поданих іноземними європейськими мовами. [Чинний від 2010.04.01].
11. ГОСТ Р 7.0.12-2011. Библиографическая запись. Сокращение слов и словосочетаний на русском языке. Общие требования и правила. [Введен 2012.09.01].

Олена Косян
ORCID: 0000-0002-5456-0121

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ БІБЛІОТЕКИ-ФІЛІЇ № 17 МЦБС МІСТА КРОПИВНИЦЬКОГО

MAIN ACTIVITY DIRECTIONS OF THE LIBRARY-AFFILIATE №17 CCLS (CITY CENTRALIZED LIBRARY SYSTEM) OF THE CITY OF KROPYVNYTSKYI

Бібліотека-філія №17 МЦБС є публічною, культурно-освітньою та інформаційною установою, що обслуговує населення селища Нового Фортечного району міста Кропивницького. Засновником даної бібліотеки-філії

є Міська рада. Структура бібліотеки-філії №17 – абонемент та читальний зал. Місце знаходження бібліотеки: селище Нове, вул. Металургів, 25. У бібліотеці працюють: завідувачка – Салтан Катерина Василівна та бібліотекар – Косян Олена Петрівна.

Головна мета діяльності бібліотеки – популяризація книг серед населення, формування світогляду, допомога в задоволенні особистих інтересів, потреб та запитів користувачів. У сучасних реаліях не потребує доведення факт усе більшого зростання попиту на інформаційні продукти та послуги. У цьому фокусі необхідним бачиться надання допомоги населенню в оволодінні навичками користування інформацією, зафіксованою на різних носіях – як традиційних, так і нетрадиційних. Бібліотекарі філії навчають користувачів цифрової грамотності на основі проекту «Дія. Цифрова освіта». Після проходження курсу користувачі бібліотеки отримують сертифікати. Не зважаючи на той факт, що на час карантину навчання було тимчасово призупинено, планується продовжити його у подальшому. Після проходження курсу користувачі бібліотеки отримують відповідні сертифікати.

Закономірно, що бібліотечне обслуговування – один з найголовніших напрямків роботи бібліотеки-філії №17 МЦБС міста Кропивницького. Тут обслуговують користувачів найрізноманітніших цільових груп: класичних читачів середнього та старшого віку, цифрове покоління, молодь із різних культур та соціальних прошарків. Щоб зацікавити представників кожної з цих категорій, необхідно застосовувати диференційований підхід та новітні форми обслуговування. Для багатьох людей книгозбірня – це не тільки простір для отримання інформації та навчання, а ще й місце для приємного проведення дозвілля, для цікавих зустрічей.

Тому ще одним напрямком роботи сучасної бібліотечної установи є її соціокультурна (культурно-просвітницька) діяльність, до якої зараховуємо і краєзнавчу роботу бібліотек.

В селищі Новому більшість закладів зорієнтовані на розвиток дітей, а дорослі залишаються поза увагою. Тому вагомою складовою роботи бібліотеки з творчими представниками громади селища є жіночий клуб «Світана». Метою клубу є створення такого середовища, де б активні мешканки селища могли проявити свій професійний, підприємницький або ж творчий потенціал. А найбільш вразливій категорії – жінкам пенсійного віку – працівники бібліотеки допомагають адаптуватись в суспільстві, роблячи усе можливе, щоб вони не відчували себе самотніми. Головною тематикою засідань жіночого клубу є життя і діяльність видатних жінок як сучасності, так і минушини. Доповненням до пізнавального спілкування є серія тренінгів. На зібраннях панує тепла, затишна та довірлива атмосфера, обов'язковим є чаювання, яке супроводжується душевними розмовами та цікавими бесідами. Традиційним завершенням таких вечорів є поетична п'ятихвилинка, під час якої всі охочі можуть виплеснути свої позитивні емоції у віршованих рядках. Особливе піднесення відчують світанчанки, коли засідання клубу відвідують улюблені

.....
та шановані поетеси селища Нового – Валентина Саєнко й Таміла Лютенко. Почестним гостем на засіданнях клубу є поет-ром, перекладач Микола Ільїн. Він єдиний, хто переклав на циганську мову твори І. Котляревського, О. Пушкіна, П. Єршова (Рис. 1).

З благословіння Антоніни Корінь, поетеси, Члена Національної спілки письменників в бібліотеці-філії №17 відкрилась літературна студія для початківців «Світанок». Селище Нове надзвичайно багате на талановитих дітей, молодь. Тож працівники бібліотеки разом з членами творчого об'єднання «Парус» радо зустріли перших «промінчиків», які мріють відкрити для себе безмежні обрії поезії, писати власні вірші, збагачувати свій духовний світ. В довірливій атмосфері під час теплому спілкування молоді автори представляють свої перші поетичні спроби, а також виконують творчі завдання, підготовлені бібліотекарями (Рис. 2).

До Дня народження Марка Кропивницького бібліотека-філія №17 провела вуличну акцію «Читаємо Кропивницького». Справжню зацікавленість викликала акція у мешканців селища Нового. Звичайні перехожі зачитували уривки з творів нашого геніального земляка, заодно цікавились у бібліотекарів наявністю в книгозбірні повного зібрання творів визначного письменника і драматурга.

Працівники бібліотеки-філії №17 продовжують працювати над реалізацією проекту «Це життя для тебе». Серед користувачів книгозбірні є особи з інвалідністю, бібліотека повністю реалізує їхні права на загальне обслуговування та забезпечує вільний доступ до інформації. Представники названої вище категорії залучаються до різних форм роботи бібліотеки: для них створено інформдос'є «Можливості обмежені, здібності – безмежні», надана експрес-інформація «Працевлаштування молодих осіб з інвалідністю», вони беруть участь в пізнавально-розважальних заходах різної тематики тощо.

Протягом поточного року працівниками бібліотеки-філії №17 було проведено для різних категорій читачів різноманітні майстер-класи: із декоративного малювання кольоровою глазуррю, ліплення з декоративної глини, із різноманітних видів модного рукоділля (кінусайг, квілінг, декупаж). Під час майстер-класів не лише формуються навички життєвої ручної роботи, ця форма діяльності сприяє позитивній адаптації, розвитку комунікативності, надає можливість отримати моральне задоволення (Рис. 3).

У цьому році серед двадцяти бібліотек МЦБС міста Кропивницького було проведено майстерні флікерів, щоб забезпечити світловідбивними елементами близько 600 дітей міста.

На базі бібліотеки-філії за сприяння Британської ради працювала «Школа агентів змін». Навчання проводила громадський діяч Анюта Лищина. Випускники «Школи агентів змін» отримали сертифікати від Британської ради.

Бібліотека сьогодення дуже відрізняється від бібліотек минулих десятиліть... Бібліотекарі проходять навчання не тільки на базі МЦБС, а також навчаються онлайн на таких платформах, як ВУМ (наприклад, курс «Бібліотека

– відкритий простір» та проєкт «Дія. Цифрова освіта») [1].

У сучасних реаліях особливо перспективним і необхідним напрямком роботи бібліотек є реалізація, підтримка та сприяння співпраці інформаційних установ на міжнародному рівні. Міська централізована бібліотечна система міста Кропивницького стала учасницею проєкту «Твори культуру: бібліотечні інноваційні послуги», що реалізується ВГО Українська бібліотечна асоціація за підтримки Європейського Союзу. Партнерську підтримку проєкту забезпечують: Публічні бібліотеки м. Орхус (Данія) та Білоруська бібліотечна асоціація. Вікторія Поліщук (завідувачка відділом інноваційно-методичної роботи МЦБС міста Кропивницького) разом з іншими учасниками пройдуть навчання за участю датських та українських тренерів. За результатами навчання кожен бібліотекар-учасник розробить у своїй бібліотеці нову інноваційну послугу для розвитку креативних індустрій та презентує її на XI Львівському міжнародному бібліотечному форумі. Основна мета проєкту – навчити бібліотекарів з України та Білорусі створювати інноваційні бібліотечні послуги, які розвиватимуть культурні та творчі індустрії цих країн, з використанням спеціальної методології «Дизайн-мислення для бібліотек». Ця методологія була розроблена Публічною бібліотекою м. Чикаго (США) та Публічними бібліотеками м. Орхуса (Данія) за підтримки Фонду Білла та Мелінди Гейтс [2].

Ілюстрації

Рис.1. На засіданні клубу «Світана»

Рис.2. Літературна студія «Світанок»

Рис.3. Проведення майстер-класів

Література

1. Бібліотека – відкритий публічний простір. URL: <https://vumonline.ua/course/library-open-public-space/> (дата звернення: 15.05.2020).
2. Українська бібліотечна асоціація. URL: <https://ula.org.ua/news/4545-rezultaty-konkursu-za-proiektom-tvory-kulturu-bibliotechni-innovatsiini-posluhy> (дата звернення: 15.05.2020).

Анастасія Немненко
ORCID: 0000-0003-3870-3273

ЕЛЕКТРОННИЙ ДОКУМЕНТООБІГ В УСТАНОВІ

ELECTRONIC DOCUMENT FLOW IN THE ESTABLISHMENT

Питання впровадження електронного документообігу доволі актуальне у наш час і все більше установ організують у себе системи електронного документообігу. Таким чином, працівники установ вже на власному досвіді можуть оцінити переваги впровадження нових технологій роботи з документами.

Електронний документ являє собою зафіксовану на матеріальному носії інформацію у вигляді набору символів, звукозаписи або зображення, призначені для передачі в часі й просторі з використанням засобів електрозв'язку з метою зберігання й суспільного використання. Електронний документ повинен бути представленим у формі, зрозумілій для сприйняття людиною [2, с. 1]. У процесі управління установою інформація приймається, опрацьовується, вирішується рішення щодо неї, підготовлене рішення доводиться до виконавців, дії яких контролюються (Рис. 1).

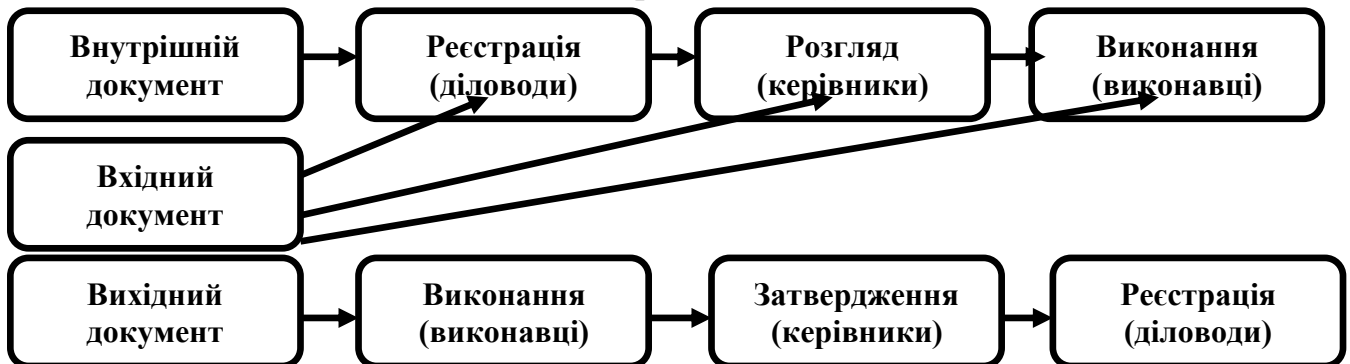

Рис.1. Схема документообігу

Види робіт, виконувані при опрацюванні різних типів документів:

- вхідні документи (що надійшли з інших організацій) – відкриття конвертів; реєстрація; розгляд керівництвом та накладання резолюції; поставлення на контроль; ознайомлення в структурному підрозділі та виконання; слідкування за виконанням документа; складання звітів для керівництва; зняття виконаних документів з контролю;

- вихідні документи (створювані структурними підрозділами для відправки в інші організації) – розробка проекту документа у структурному підрозділі; погодження проекту документа в структурних підрозділах організації; затвердження документа керівництвом; реєстрація документа; відправка;

- внутрішні документи (створювані структурними підрозділами для розсилки по організації) – підготовка проекту внутрішнього документа;

.....
забезпечення погодження документу; затвердження; реєстрація; розсилка по підрозділам; контроль за виконанням документа [1, с. 12 – 13].

Юридична чинність і доказовість надається електронному документу за допомогою так званого електронного підпису. Відповідно до ст. 6 Закону про електронні документи електронний підпис є обов'язковим реквізитом електронного документа, що використовується для ідентифікації автора чи особи, яка підписала документ [2, с. 1]. Накладенням електронного підпису завершується створення електронного документа.

Електронний цифровий підпис – вид електронного підпису, отриманого за результатом криптографічного перетворення набору електронних даних, який додається до цього набору або логічно з ним поєднується і дає змогу підтвердити його цілісність та ідентифікувати підписувача. Електронний цифровий підпис накладається та перевіряється за допомоги складної системи криптографічного кодування (особистого та відкритого ключів), яка проходить попередньо сертифікацію [3, с. 1].

Електронні документи повинні зберігатися на електронних носіях інформації, що дають змогу перевірити їх цілісність на цих носіях. Строк зберігання електронних документів повинен бути не меншим від строку, встановленого законодавством.

Якщо електронні документи зберігати на електронних носіях інформації протягом відповідного строку немає можливості, то суб'єкти електронного документообігу повинні вживати заходів щодо дублювання документів на кількох електронних носіях інформації. Якщо неможливо зберігати на електронних носіях взагалі, то електронні документи повинні зберігатися у вигляді копії документа на папері.

Ефективність управління підприємствами й організаціями не в останню чергу залежить від коректного рішення задач оперативного і якісного формування електронних документів, контролю їхнього виконання, а також продуманої організації їхнього збереження, пошуку і використання. Рішення з контролю виконання документів надає можливість установам функціонувати в єдиному інформаційному просторі. Це забезпечується створенням актуальної центральної бази даних, яка оперативно оновлюється. Кожен документ чи об'єкт вводиться в систему бази даних один раз і після збереження стає доступним всім іншим підсистемам.

Таким чином, організація електронного документообігу в установах сприяє створенню нової культури в ній, зробивши роботу працівників швидкою, зручною, цікавою і значущою. Такий спосіб опрацювання документів дозволяє робітникам установ працювати не тільки над виконанням внутрішніх задач, але й вирішувати більш широкий спектр проблем.

Джерела та література

1. Матвієнко О., Цивін М. Основи організації електронного документообігу: Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2008. 112 с.

2. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України. Вісник Держ. комітету архівів України. 2003. Вип. 2 (14).

3. Про електронний цифровий підпис: Закон України. Вісник Держ. комітету архівів України. 2003. Вип. 2 (14).

Анна Лузанова
ORCID: 0000-0003-1405-3798

НУМІЗМАТИКА НА САЙТІ БРИТАНСЬКОГО МУЗЕЮ

NUMISMATICS ON THE WEBSITE OF THE BRITISH MUSEUM

Проблема використання Web-ресурсів в наукових дослідженнях активно вивчається протягом останніх десятиліть [1–7], а самі Web-ресурси стали важливою частиною джерельної бази нумізматичних досліджень.

Он-лайн музеї в наш час займають важливе місце, особливо в період світових катаклізмів. Завдяки он-лайн музеям науковці мають можливість проводити дослідження, а студенти та просто бажаючі мають можливість поповнювати свої знання навіть не виходячи з дому. Важливо, що на он-лайн сторінці музею є зображення, повна характеристика, детальний опис монет із різних колекцій, завдяки чому можна здійснювати наукові дослідження.

Проаналізуємо веб-сайт Кафедри монет і медалей Британського музею (Department of Coins and Medals of the British Museum) [8].

Офіційний сайт Британського музею містить значний інформаційний потенціал для дослідників історії грошового обігу в усьому світі. Проте найбільш цінним для дослідників нумізматики і боністики на даному сайті є сторінка Кафедри монет і медалей.

Відкриті дані на веб-сайті Кафедри монет і медалей розподілені за наступними функціональними напрямками:

- Доступ до колекції
- Ідентифікація об'єкта
- Історія
- Персонал
- Дослідження
- Просвітницька робота та навчання

На кафедрі монет і медалей знаходиться найкраща нумізматична колекція у світі. Ілюструючи історію карбування монет від її витоків у 7 ст. до н.е. до наших днів, вона містить близько 800 000 предметів з усього світу. Крім монет і медалей, вона також включає:

- Сувенірні предмети, такі як ваги монет, жетони та скарбнички.
- Колекція паперових грошей – від китайських банкнот XIV століття до

євро.

• Всесвітньо відома колекція пам'ятних та мистецьких медалей від італійського Відродження до тих, які виготовляють сучасні художники, що працюють по всьому світу.

Головне меню сайту містить поле для користувальницького пошуку, посилення на веб-сторінки з новинами та на інформацію про сам Британський музей.

Сайт достатньо зручний для користування, має графічний логотип, однотипний дизайн усіх сторінок з переважно білим та чорним кольорами, мова – англійська, можна перекласти на потрібну мову [8].

На Інтернет-сторінці можна знайти інформацію про майже 600 000 об'єктів в колекції. Загалом у базі даних зберігається інформація про понад чотири мільйони предметів у колекції Британського музею.

Щоб переглядати предмети із колекції Монети та медалі в навчальному кабінеті, потрібно заповнити заявку на навчальний кабінет та надіслати її електронною поштою: coins@britishmuseum.org. [8]. Сайт дає можливість ознайомитись із графіком роботи кафедри монет і медалей Британського музею та його структурними підрозділами – спеціалізованими кімнатами.

Отже, проаналізувавши офіційний сайт Британського музею, можна зробити висновок, що він містить значний інформаційний потенціал для дослідників історії грошового обігу в усьому світі, а найбільш цінною для дослідників нумізматики і боністики є сторінка сайту Кафедрі монет і медалей. Завдяки оцифрованій інформації, яка знаходиться на он-лайн сторінці музею, ми маємо можливість зануритися у вивчення нумізматичних колекцій, не виходячи з дому. Онлайн музеї в наш час займають важливе місце, особливо в період світових катаклізмів.

Література

1. Нечитайло В.В. Інформаційний потенціал Інтернет-ресурсів у вивченні проблем грошового обігу України-Гетьманщини. *Соціум. Документ. Комунікація: збірник наукових статей*. Серія «Історичні науки». Вип. 7. Переяслав-Хмельницький, 2019. С. 77–87.

2. Орлик В.М. Топографія знахідок в Україні монет держави Тевтонського ордену в Пруссії та її Лівонського відділення (зведені відомості по областях). *Український нумізматичний щорічник*, Вип.1. 2017, С. 37–74.

3. Орлик В.М. Інформаційний потенціал WEB-ресурсів у нумізматичних дослідженнях (на прикладі монет держав Хрестоносців). Матеріали наукової конференції з міжнародною участю «*Архівознавчі та джерелознавчі галузі знань: проблеми взаємодії на сучасному етапі*». 14 березня 2013 р., м. Київ. Київ, 2013. С. 129–133.

4. Хромова І. Нумізматика в музейних Інтернет-ресурсах України. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики* : Зб. наук. пр. К.: Ін-т історії України НАНУ, 2013. Ч. 21: Електронні інформаційні ресурси. С.

203–207.

5. Швець, О. Використання інформаційних ресурсів у нумізматичних дослідженнях. Тези доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми нумізматички в системі допоміжних історичних дисциплін». 5 – 6 листопада 2015 р. Кіровоград–Київ–Переяслав-Хмельницький, 2015. С. 15–18.

6. Шпортун О. Нумізматичні веб-сайти України. *Studia I Materialy «Forum Numizmatyczne, Pieniadz I Mennice»*. № 1. Białystok, 2016. S. 174–179.

7. Шпортун О. Проблеми використання сайту «Auction.violity.com» в нумізматичних дослідженнях. Збірник праць IV Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми нумізматички в системі допоміжних історичних дисциплін». 22-23 червня 2016 р. Кіровоград–Київ–Переяслав-Хмельницький, 2016. С. 125–127.

8. Department of Coins and Medals. URL: <https://www.britishmuseum.org/our-work/departments/coins-and-medals> (дата звернення: 12.05.2020).

Аліна Мехеда
ORCID: 0000-0001-5660-512X

**ВИКОРИСТАННЯ НОВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ
ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ**

USE OF THE LATEST TECHNOLOGIES IN THE POLISH LANGUAGE

LEARNING STUDENTS OF NON LANGUAGE SPECIALTIES

Протягом багатьох років навчання іноземних мов зводилося до вивчення граматики. Граматико-перекладний метод (відомий викладачам польської мови під назвою Grammar translation method), який базується на традиційних кальках навчання класичних мов (грецької та латинської мови) був популярний ще у XIX – першій половині XX століття. Викладач виконував роль найбільшого авторитету і знавця, робота студентів на занятті полягала у перекладі писаних текстів, а також у поясненні основ використання певних частин речення, а граматика вважалася ключовим умінням. Студенти повинні були просто виконувати поради викладача, а їх успіхи оцінювалися у вигляді письмових тестів. Вже у 80-х роках XX століття методи навчання, у яких граматика була домінуючим елементом, були замінені на комунікативні підходи, у яких роль граматики знівелювалася. Сучасна науково-педагогічна громадськість відстоює твердження про те, що окрім головної мети, якою є правильна і ефективна комунікація, знання граматики у вивченні іноземних мов все ж таки необхідне [1].

Варто зауважити, що разом зі зміною ролі граматики в навчанні польської мови змінилися також особистісні риси студентів. У зв'язку з розвитком Інтернету та новітніх технологій багатьох з них не влаштовує роль пасивного реципієнта знань, які постачає викладач, студенти хочуть брати активну участь в процесі науки. З іншого боку, оточені великою кількістю інформації, студенти інколи мають досить серйозні проблеми з мотивацією та зосередженням уваги протягом тривалого часу. Проблемою на сьогоднішній день є також неспроможність студентів працювати систематично – викладачі не можуть конкурувати з соцмережами, яким студенти часто приділяють неконтрольовану кількість часу. Що викладач може запропонувати сучасному студенту в умовах розвитку новітніх технологій щоб полегшити опанування граматики? Одним з результативних способів може бути використання інформаційно-комунікаційних технологій та Інтернету.

Актуальність проблеми полягає у необхідності пошуку ефективних шляхів використання новітніх комп'ютерних та інтернет-технологій, застосування їх величезного потенціалу у процесі вивчення граматики польської мови.

Сучасна науково-педагогічна громадськість досліджує проблему використання новітніх технологій під час вивчення польської мови в рамках трьох векторів:

- впровадження новітніх технологій повинно бути обміркованим і дуже обережним (М. Бовтенко, А. Войсунський, А. Жичкина, Р. Моцик, О. Петрунько, А. Церковний та ін.);

- використання комп'ютерних та інтернет-технологій продиктоване вимогами сьогодення, їх необхідно використовувати для прискорення і полегшення процесу навчання студентів польської мови (І. Акавець, З. Алієв, Г. Безбавна, С. Зазуляк, І. Костікова, О. Петрова, Н. Попова, Т. Сарана та ін.);

- висвітлення досвіду використання новітніх технологій у процесі навчання польської мови (О. Костюк, Н. Кочетурова, І. Кузьміна, Л. Подопрігорова, І. Ситдикова та ін.) [5].

Найпростішим інструментом для викладання основ граматики польської мови є мультимедіальна презентація. Перевагою використання презентації є можливість лаконічно і ефективно подавати матеріал, презентація зазвичай має приємний вигляд, дозволяє багаторазово використовувати матеріал, зберігаючи або змінюючи його. Варто також зазначити можливість відходу від стандартних презентацій в PowerPoint і використовувати цікаві альтернативи – використовувати в процесі створення презентацій Google dysk, Emaze, PREZI, додатковою функцією яких є можливість розміщення презентацій у так званій хмарі. Хмара надає доступ до раніше створених файлів на різних комп'ютерах без необхідності їх перенесення на додатковий інформаційний носій. Однак, слід пам'ятати, що таке використання інформаційно-комунікативних технологій лише заміщує традиційне написання інформації на дошці висвітленням презентації на екрані, а це, в свою чергу, не здійснює значних якісних змін у процесі викладання. Для того, щоб відійти від традиційної моделі викладання, викладачі доручають створення презентацій студентам. Ефективним є також метод колективного створення презентації, коли студенти одночасно діляться ідеями у чаті і створюють презентацію у хмарі [4, с. 88].

Ознайомлення студентів з новими граматичними структурами так чи інакше пов'язана з виконанням вправ, які вважаються нудними, а це, в свою чергу, пов'язане зі зниженням мотивації. Використання інтерактивних вправ онлайн може бути цікавою альтернативою, що принесе багато користі. Студенти можуть працювати у власному темпі, отримуючи зворотній зв'язок. Викладач має можливість індивідуалізувати навчання, дозволяючи студентам обирати кількість вправ і рівень їх складності. Існує велика кількість якісних інтернет-ресурсів, які містять вже розроблені завдання. Серед таких інтернет-ресурсів на увагу заслуговує *Agenda Web*, який містить багато різноманітних завдань, які класифіковані в залежності від теми і складності. Може бути корисним для роботи зі студентами з різними рівнями знань. Величезну базу вправ, онлайн та з можливістю їх скачування у pdf форматі пропонує інтернет-портал *Szlifuj swój język*. Портал містить матеріали з граматики польської мови, вправи на її вивчення та закріплення, матеріали для вивчення слів, форум та книгарню.

Виконання граматичних вправ у нетрадиційному форматі дозволяють безкоштовні мобільні додатки: **Gramatyka Polska, Practise Polish Grammar**. Викладачі, які прагнуть самостійно створювати завдання для студентів, можуть скористатися платформою LearningApps. Платформа пропонує велику кількість уже створених вправ, а також дозволяє самостійно створювати вправи, використовуючи різноманітні шаблони (quiz, шибениця, знаходження пар, групування елементів, завдання з пропусками та ін.). Завдання можна використовувати як домашнє завдання, але, маючи інтерактивну дошку, можна

використовувати її і під час аудиторних практичних занять. Мінусом роботи з такого типу порталами є складність у контролюванні праці студентів над вправами та їх результатів. В пошуках вирішення цієї проблеми європейські видавництва знайшли вихід, створюючи власні платформи з додатковими вправами, розробленими як додаток до певних підручників з польської мови. Такий крок є дуже вигідним для викладача, тому що дозволяє створення віртуального класу, до якого можна долучити усіх студентів. Після виконання завдань, викладач цілісно бачить ситуацію – час, витрачений студентами на виконання завдань та автоматично пораховані результати. Викладач має можливість значно заощаджувати власний час, звертаючи увагу на складні для студентів моменти. Ще одним позитивним моментом у використанні таких платформ є їх кореляція зі змістом підручника, за яким працює викладач і студенти [3, с. 76].

Самостійно складати і автоматично перевіряти різного виду граматичні завдання викладачеві дозволяють інтернет-програми *Quizizz* та *Kahoot*. Основною різницею між цими програмами є те, що у роботі з *Kahoot* викладач повинен мати мультимедіальний проектор або велику плазмову панель, на якій можна висвітлювати питання, а студенти використовуючи власні пристрої (комп'ютери, планшети або смартфони) дають відповіді. В аплікації *Quizizz* студенти працюють виключно за допомогою власних пристроїв, а викладач на своєму моніторі в реальному часі бачить відповіді студентів. Використовуючи вищеписані програми викладач може створити власну базу матеріалів, класифікувати їх та використовувати на інших заняттях.

Цікавою ідеєю для урізноманітнення практичних занять є використання граматичних завдань у формі онлайн ігор. У цьому випадку використовується гейміфікація, яка полягає у використанні механізмів гри, яка мобілізує до діяльності та робить приємним повторювання і монотонні дії. Програми з граматичними вправами, що базуються на механізмі онлайн-ігор знаходяться у безкоштовному доступі. Набір таких вправ-ігор містить портал *ESL Games+*, розроблений спеціально для викладачів польської мови.

Навчаючи граматики необхідно пам'ятати, що нові граматичні структури повинні впроваджуватися в контексті і краще, якщо викладач використовує велику кількість автентичних матеріалів. У цьому випадку інструментом реалізації вищезгаданого принципу можуть стати фрагменти фільмів. Велику кількість ідей на заняття з використанням фільмів містить блог *Movie Segments to Assess Grammar Goals*. Блог містить низку розроблених завдань для вивчення граматики польської мови які створені на підставі огляду фрагментів фільмів. Кожне завдання супроводжується інформацією про вік та мовний рівень учнів для яких воно створене. Підібрані фільми можна також використовувати для закріплення отриманих знань з граматики.

Популярним серед європейських педагогів є *метод перевернутого навчання*. Традиційна модель подачі нового матеріалу передбачає те, що викладач починає заняття з пояснення нового граматичного матеріалу після

.....
чого студенти виконують граматичні завдання і вправи. У зв'язку з тим, що час, який можна було б присвятити на виконання такого типу вправ дуже обмежений, студенти виконують такі завдання в якості домашньої роботи. Метод перевернутого навчання пропонує альтернативний підхід – подаючи новий граматичний матеріал, викладач спочатку задає студентам домашнє завдання, яке часто полягає у необхідності переглянути коротке навчальне відео де пояснюється новий матеріал. Позитивним є те, що студент може сам обирати місце і час перегляду, а також у разі появи проблем із зрозумінням матеріалу може переглядати навчальне відео декілька разів [2, с. 67].

Дякуючи такому методу, студенти приходять на заняття ознайомлені з новим матеріалом, а заощаджений на поясненні нового матеріалу час викладач може використати на систематизацію і закріплення отриманих знань. Навчальний сервіс *Akademia Khana* пропонує викладачам польської мови велику кількість матеріалів, розроблених з урахуванням методу перевернутого навчання. Такий метод може викликати скептичне відношення серед педагогів, тому що існує ризик невиконання студентами домашнього завдання. Щоб здійснити контроль за виконанням завдання можна до відео додавати інтерактивні питання, таким чином створивши **e-learning** курс. Для реалізації такої мети ефективним інструментом є платформа *Edpuzzle*, яка дозволяє опубліковувати в Інтернеті самостійно створене відео, знайти відповідні відеоматеріали на каналі YouTube. Після вибору відео необхідно натиснути на кнопку Use it, після чого можна приступати до обробки відео та додавання питань. Вгорі з'являється Menu, у якому можна знайти значок «ножиці», який дозволяє скорочувати і всліяко обрізати відео, а також значок «?», який дозволяє додавання інтерактивних питань. Питання дозволяють перевірити розуміння студентами інформації, що була подана у навчальному відео. Можна використовувати питання різного типу. Після закінчення обробки відео, необхідно натиснути на кнопку Finish, після чого e-learning матеріал буде доступний в закладці My content і готовий до багаторазового використання групами студентів. Використання даної платформи буде набагато ефективніше якщо викладач створить на платформі віртуальний клас і запросить туди своїх студентів. Для цього необхідно використати закладку My classes, а потім Create new. Запросити студентів можна натиснувши на кнопку Invite your students, після чого програма згенерує посилання, яке автоматично направить студентів у новостворений віртуальний клас. Маючи віртуальний клас і розроблені відеоматеріали можна за кілька секунд організувати роботу у вибраній групі студентів. Для цього необхідно використати закладку My content, вибрати необхідний навчальний фільм, натиснути кнопку Assign/share і визначити групу студентів якій необхідно задати це завдання. Функція Prevent skipping дозволяє унеможливити моментальний доступ студентів до розробленого матеріалу, а також визначити термін до якого усі відповіді повинні бути вислані. Викладач в умовах реального часу може контролювати стан виконання завдань, а також отримувати усі статистичні дані, що пов'язані з виконанням завдань.

Підсумовуючи, варто зазначити, що використання комп'ютерних та інтернет технологій у процесі навчання студентів граматики польської мови може принести багато користі, урізноманітнити та динамізувати навчальний процес. Урізноманітнення форм та методів навчання, перш за все впливає на підвищення мотивації студентів в навчанні іноземної мови, так як заняття стають цікавими, непередбачуваними та захоплюючими. Правильно підібрані інтернет-портали, програми та інструменти дозволяють викладачеві індивідуалізувати процес навчання, врахувати вікові та розумові здібності кожного студента, що не завжди вдається при використанні традиційних методів навчання. Викладачі та студенти, використовуючи сучасні новітні технології, вдосконалюють свої компетенції, які так необхідні у сучасному світі. Варто також пам'ятати, що для досягнення якісних змін у процесі навчання польської мови студентів не достатньо простої заміни виконання традиційних вправ у підручнику на виконання таких же вправ за допомогою комп'ютера чи телефона. Питання використання новітніх технологій у процесі викладання польської мови потребує подальшої розробки в напрямку виокремлення ефективних методів, інструментів, додатків та інтернет ресурсів.

Література

1. Arnell A., The Use of ICT in the Teaching of Polish Grammar. URL: <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:531320/FULLTEXT01.p>.
2. Gajda J., Media w edukacji. Kraków, 2007. 129 s.
3. Gajek E., Komputery w nauczaniu języków obcych. Wrszawa, 2019. 119 s.
4. Костікова І. І. Вивчення польської мови у ВНЗ засобами Інтернет-ресурсів. Іноземні мови у вищій освіті: лінгвістичні, психолого-педагогічні та методичні перспективи: III Всеукраїнська науково-практична Інтернет-конференція. Харків, 2016. С. 87 – 92.
5. Smart-освіта: ресурси та перспективи: матеріали III Міжнародної науково-методичної конференції (Київ, 7 грудня 2018 р.) : тези доповідей. К., 2018. 252 с.

ШЛЯХИ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННО-ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

WAYS TO USE ELECTRONIC INFORMATION RESOURCES IN THE TRAINING OF FUTURE PROFESSIONALS

Сучасний стан вищої освіти характеризується зростанням вимог до якості підготовки майбутніх фахівців, пошуком нових підходів до організації управління закладом вищої освіти, а також засобів підвищення ефективності навчального процесу. Важливу роль при цьому відіграють електронно-інформаційні ресурси.

Актуальність проблеми використання електронно-інформаційних ресурсів у закладах вищої освіти обумовлюється необхідністю застосування сучасних високотехнологічних і прогресивних підходів до організації системи професійної підготовки майбутнього фахівця в умовах інформатизації суспільства.

У закладах вищої освіти (далі ЗВО) відбувається активне використання електронно-інформаційних ресурсів, насамперед, для організації ефективного документообігу, адже традиційна модель освітнього процесу супроводжується значним масивом документації, опрацювання якої часто призводить до нераціональних витрат часу, порушень послідовності та мобільності інформаційних процесів між структурними підрозділами освітнього закладу, негативно відображається на ефективності управління освітнім процесом в цілому. Все це відіграє ключову роль в організації діяльності ЗВО з метою ефективного здійснення професійної підготовки майбутніх фахівців, надання високоякісних освітніх послуг.

Використання електронних комунікацій в інформаційно-документаційному забезпеченні управління ЗВО має створити умови для переходу від аналізу потреб закладу вищої освіти у документальній інформації до надання вільного вибору необхідних даних з інформаційного масиву і забезпечення оперативного доступу до них.

Основні вимоги до сучасної системи інформаційно-документаційного забезпечення діяльності освітніх закладів можна визначити таким чином: система документації має бути максимально повною і детальною, що дасть можливість комплексно відображати інформацію щодо навчального процесу у ЗВО; мову необхідно вести про створення єдиної моделі документів для груп однорідних завдань з використанням певного зразка; і нарешті – обробку інформації слід здійснювати за допомогою технічних засобів.

Крім того, система електронного діловодства та документообігу ЗВО, що функціонує у мереживому режимі, має бути доступною усім структурним підрозділам установи, а також викладачам, студентам та співробітникам освітнього закладу, які забезпечують освітній процес. Ця система має бути

незмінною протягом одного навчального року, мати зручний розповсюджений формат для відтворення електронними засобами та на паперових носіях.

Активне використання електронно-інформаційних ресурсів у ЗВО надає можливість колективу науково-педагогічних працівників і студентів здійснювати свою діяльність на суттєво новому рівні. Мереживі комп'ютерні технології дозволяють створювати інформаційно-освітнє середовище ЗВО, що стає потужним засобом індивідуального і колективного навчання. Під інфомаційно-освітнім середовищем науковці розуміють «відкриту систему, що акумулює інтелектуальні, культурні, програмно-методичні, організаційні і технічні ресурси» [1, С. 4]

Нині у ЗВО формується інформаційне освітнє середовище, яке включає систему апаратних засобів, програмне забезпечення, фахівців і користувачів, бази даних тощо. Компонентами інформаційного освітнього середовища є: сайти, медіатеки, віртуальні інформаційні дошки, електронні навчальні програми, методичні розробки, ресурси Інтернету та підсистеми, які забезпечують реалізацію функцій документообігу, моніторингу й управління освітою [3].

Важливою складовою інформаційно-освітнього середовища ЗВО є система MOODLE, яка відповідає міжнародним стандартам електронного навчання. На нашу думку, активне використання електронної системи MOODLE в навчальному процесі сприятиме ефективній реалізації навчальних планів і програм, передбачених стандартами освіти. Йдеться, зокрема, про формування професійних компетентностей майбутнього фахівця, проведення діагностики навчального процесу, налагодження контролю знань студентів. Система MOODLE орієнтована, насамперед, на підтримку інтерактивної взаємодії між учасниками освітнього процесу.

У Центральнотукаїнському національному технічному університеті на кафедрі суспільних наук, інформаційної та архівної справи розроблено власне інформаційно-освітнє середовище, найбільш значущим компонентом якого є програмно-методичний комплекс, спрямований на інформатизацію навчальної діяльності закладу освіти.

Розбудова інформаційного простору в ЦНТУ переконує в тому, що цей процес вимагає системного підходу, постійного апаратного, програмного, організаційно-управлінського удосконалення, а також науково-методичного обґрунтування.

Питання оптимізації використання електронно-інформаційних ресурсів стосується також роботи бібліотек закладів вищої освіти, адже вони відіграють важливу роль у здійсненні професійної підготовки майбутніх фахівців, забезпечуючи повною мірою реалізацію зв'язку інформаційної теорії з практикою.

Основним вектором розвитку процесів автоматизації в бібліотеці, на думку фахівців, є формування інформаційного простору, який би дозволив здійснювати широкий доступ до даних і провадити якісне та оперативне

бібліографічно-інформаційне обслуговування [2]. Це передбачає розкриття змісту наявних ресурсів через створення бібліографічних баз даних, каталогів та картотек, за рахунок яких значно скорочується для користувачів шлях до знань.

Одним із видів електронно-інформаційних ресурсів, що активно використовують в освітній діяльності, є електронні бібліотеки. Електронні бібліотеки – це інформаційні системи, які забезпечують формування, зберігання та ефективного використання різноманітних колекцій цифрових ресурсів і надають доступ до них через мережу Інтернет. Крім цифрових матеріалів, об'єктами опрацювання є бази даних, мапи, карти користувача, посилання тощо. З'являються нові можливості для здійснення процесів архівування, створення електронних депозитаріїв у ЗВО, розвитку глобальних відкритих архівів наукових статей.

Популярними нині є й такі види електронно-інформаційних ресурсів бібліотечних установ, як текстові аналоги друкованих видань; нові форми публікацій, що не мають друкованих аналогів (електронні оголошення, матеріали веб-конференцій та ін.); аудіо- та відеоінформація; мультимедійні продукти, що характеризуються постійним оновленням тощо.

Для оптимізації роботи з електронно-інформаційними ресурсами бібліотечні установи взяли курс не лише на використання можливостей глобальних мереж, а й на створення власних інформаційних ресурсів. На базі масивів бібліографічної, реферативної, аналітичної інформації формуються електронні каталоги і картотеки, бібліографічні покажчики та реферативні видання, оцифровується наукова і методична література. У практику бібліотек входить тиражування на компакт-дисках окремих інформаційних продуктів та електронних ресурсів.

Отже, використання електронно-інформаційних ресурсів у професійній підготовці майбутнього фахівця має посилити вплив інформаційних процесів на різноманітні аспекти життєдіяльності закладу вищої освіти та підвищити його конкурентоспроможність щодо створення умов для надання високоякісних освітніх послуг.

Література

1. Захарова И. Г. Формирование информационной образовательной среды высшего учебного заведения: автореф. дис. на соиск. учен. степ. докт. пед. н. Тюмень, 2003. 46 с.
2. Майстрович Т. В. Электронный документ в библиотеке: научно-методическое пособие. Москва: Либерия Бибинформ, 2007. № 4. 144 с.
3. Мокра М. Інформаційно-освітнє середовище в освітній системі США URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/23849/1/28-213-222>.

Вікторія Барабаш
ORCID: 0000-0002-8560-0851

НАУКОВО-ДОСЛІДНА ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

SCIENTIFICALLY-RESEARCH ACTIVITY OF STUDENTS IN THE PROCESS OF FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE

Зростання соціальної мобільності потребує висококваліфікованих спеціалістів різних галузей. Не підлягає сумніву те, що саме науково-дослідна діяльність студентів націлена на виховання відповідального та компетентного фахівця, який має чітко усвідомлювати необхідність бути високим професіоналом і справжнім громадянином, розуміти важливість моральних аспектів професійної діяльності.

Компетентність, як якість людини, що формується завдяки обізнаності, оволодінням знаннями, вміннями, навичками та набуттям певного досвіду тісно пов'язана з науково-дослідною діяльністю майбутніх фахівців.

У Законі про вищу освіту (2014) поняття «компетентність» визначається як «динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти» [2].

Багатоаспектність поняття «професійна компетентність» висвітлена у наукових працях вітчизняних та зарубіжних учених. Визначимо деякі характеристики даного поняття: професійна якість, вміння за потреби актуалізувати набуті знання і досвід (М. Гриньова); характеристика людини, що формується під впливом психічного розвитку, саморозвитку, креативності і самореалізації (О. Богуш); категорія підготовленості, представлена через творчу здатність та всебічну готовність до ефективної професійної діяльності (В. Свистун). Зазначене вище дозволяє розглядати професійну компетентність майбутніх фахівців як комплекс взаємопов'язаних між собою знань, вмінь, практичних навичок та професійних якостей особистості, що формуються у процесі науково-дослідної діяльності.

Науково-дослідна діяльність студентів визначається вищою формою самостійного навчального пізнання, оскільки набуває форм наукового передбачення, адже студент сам ставить мету й шукає шляхи її досягнення, а також сприяє індивідуалізації навчання. Наукова діяльність майбутніх фахівців формує високий професійний рівень, специфічні вміння й навички, вибудовує особливий склад мислення та спілкування.

Сучасні підходи в осмисленні сутності поняття «науково-дослідна

.....
діяльність» представлені у працях Г. Артемчук, В. Курило, М. Кочерган [1], В. Пілюшенко [6], В. Свистун [8], О. Крушельницька [5], М. Князян [4] дають підстави тлумачити її як сукупність процесів одержання, передачі і використання нових наукових знань про об'єкти й процеси у різноманітних сферах суспільства. Науково-дослідна діяльність включає в себе й творчу пошукову роботу, яка має чітко визначені етапи і є одним з оптимальних шляхів засвоєння науково-теоретичних знань, формування дослідницьких та рефлексивних умінь.

Регламентують наукову та науково-технічну діяльність (ННТД) закладу вищої освіти Закон «Про освіту»; Закон про наукову і науково-технічну діяльність; Положення «Про організацію наукової, науково-технічної діяльності у вищих навчальних закладах III та IV рівнів акредитації», а також Положення ЗВО про наукову діяльність.

Успішне виконання студентської науково-дослідної діяльності, як слушно зазначає О. Крушельницька, успішно реалізується за таких умов, як щорічна активна участь студентів у науковій роботі; послідовне ускладнення завдань з метою професійної орієнтації майбутнього фахівця; тісна взаємодія студентів різних курсів; постійний зв'язок наукової роботи студентів із науковою діяльністю кафедри [5].

Науково-дослідна діяльність, реалізована в комплексі зазначених умов, забезпечує не тільки оволодіння методологією і методами наукового дослідження, а й формує науковий світогляд майбутніх фахівців, фундаментальну теоретичну підготовку до подальшої фахової діяльності; дозволяє зробити об'єктом наукової рефлексії студентів соціальні явища, комплексно інтегрувати знання навчальних дисциплін різних циклів у напрямку вироблення індивідуальних стратегій навчання, системно переосмислювати накопичений соціальний досвід крізь призму його практичного застосування, активізувати процес удосконалення дослідницьких умінь і компетентностей майбутніх фахівців.

До найдієвіших форм науково-дослідної роботи студентів відносимо такі, як написання наукових рефератів; підготовка співдоповідей до лекцій та доповідей на семінарські заняття; виконання індивідуальних завдань, що містять елементи проблемного пошуку; підготовка доповідей на студентські науково-практичні конференції; підготовка та захист курсових і освітньо-кваліфікаційних робіт; участь в наукових гуртках, участь у діяльності студентського наукового товариства факультету та університету.

Під час науково-дослідної діяльності майбутні фахівці мають можливість максимально розвивати не тільки професійні якості (наполегливість, цілеспрямованість, відповідальність), а й удосконалювати творчі здібності. Зазначений вид діяльності сприяє підвищенню загального інтелектуального рівня, розвитку творчого мислення та індивідуальних здібностей у вирішенні практичних завдань, допомагає знаходити адекватні рішення в складних неординарних ситуаціях. Працюючи над науковим дослідженням, студент

набуває навички самостійної науково-дослідної роботи, розвиває креативне мислення, ініціативність у процесі залучення до розв'язання актуальних наукових проблем.

Викладачеві у цьому процесі відводиться особлива роль, адже він не просто транслює наукову інформацію, а як компетентний фахівець забезпечує професійну самореалізацію студента.

Отже, науково-дослідна робота майбутніх фахівців як індивідуальна, творча і пошукова діяльність є потужним рушієм формування і розвитку професійної компетентності. В сучасних умовах розгортання академічної доброчесності студенти представляють незаангажований науковий продукт, здатний гідно представити Україну на європейському рівні.

Література

1. Артемчук Г. І., Курило В. М., Кочерган М. П. Методика організації науково-дослідної роботи: *Навч. посібник для студентів та викладачів вищ. навч. закладів*. К. : Форум, 2000. 271 с.
2. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII. *Офіційний вісник України*. 2014. № 63.
3. Закон України Про наукову і науково-технічну діяльність від 26.11.2015. №848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19>.
4. Князян М. О. Самостійно-дослідницька діяльність майбутніх учителів іноземних мов: теорія і практика: монографія. Ізмаїл: Сміл, 2006. 242 с.
5. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень: Навчальний посібник / О. В. Крушельницька. К. : Кондор, 2009. 206 с.
6. Пілюшенко В. Л, Шкрабак І. В., Славенко Е. І. Наукове дослідження: організація, методологія, інформаційне забезпечення: *навчальний посібник*. К. : Лібра, 2004. 344 с.
7. Положення про організацію наукової, науково-технічної діяльності у вищих навчальних закладах III та IV рівнів акредитації. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/RE13071?an=17>.
8. Свистун В. І. Підготовка майбутніх фахівців аграрної галузі до управлінської діяльності: *монографія*. Наук.-метод. Центр аграр. Освіти, 2006. 343 с.
9. Спіцин Є. С. Методика організації науково-дослідної роботи студентів у вищому закладі освіти. К.: Вид. центр КНЛУ, 2003. 120 с.

Марина Ліпатова
ORCID: 0000-0002-6410-1762

НАВЧАННЯ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТІВ-ІНОЗЕМЦІВ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ

TEACHING VOCABULARY IN THE COURSE OF UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE AT THE INITIAL STAGE

Першим ступенем у здобутті вищої освіти для іноземних громадян є оволодіння українською мовою на підготовчому відділенні.

Основними завданнями навчання іноземних студентів на підготовчому відділенні є формування комунікативної компетентності, що дасть їм можливість задовольнити комунікативні потреби у ситуаціях щоденного спілкування, допоможе іноземним громадянам адаптуватися в іншомовному середовищі та підготує до навчання у закладах вищої освіти України. Навчання іноземної мови – це насамперед навчання правильного розуміння і використання лексики. Засвоєння лексики є необхідною передумовою для формування мовної діяльності.

У практичному курсі української мови як іноземної початковий етап відіграє важливу роль, бо на цьому етапі закладається сприйняття мови як системи. Слова в мові існують не ізольовано одне від одного, вони пов'язуються між собою різними відношеннями. Тому лексика – це система лексичних одиниць. Лексичною одиницею може бути слово, стале словосполучення, стала фраза. Слово дає найменування для всіх пізнаних людиною предметів і явищ природи та суспільства, відношень і залежностей, для вираження людиною почуттів. Лексика в системі мовних засобів є одним із найважливіших компонентів мовної діяльності. Це визначає її важливе місце на кожному занятті української мови як іноземної.

Для кожного студента-іноземця важливо засвоїти певний лексичний мінімум – ту можливу кількість слів, яка дасть змогу практично користуватися мовою у повсякденному житті. Обов'язковим аспектом у навчанні іноземної мови є комунікативний.

Завдання оволодіння лексикою – це не тільки запам'ятовування великої кількості лексичних одиниць, але й засвоєння слів у їх системних відношеннях з іншими словами. Робота з лексикою супроводжує оволодіння іншими аспектами мови – фонетикою, граматику і передбачає усвідомлення та засвоєння зв'язків між словами – семантичних, граматичних, синтаксичних. Лексичний мінімум має відповідати цілям і змісту навчання української мови

.....
як іноземної. Центральною ланкою в роботі над засвоєнням лексичного матеріалу є формування лексичних навичок.

Уся лексика мінімуму повинна бути практично засвоєна студентами протягом курсу вивчення мови, забезпечуючи розвиток їх продуктивної та рецептивної мовленнєвої діяльності. Навчальна робота із засвоєння нової лексики розподіляється на два етапи: 1) введення лексичних одиниць; 2) закріплення та активізація лексичного матеріалу. Закріплення нового лексичного матеріалу відбувається в системі лексичних вправ, метою яких є формування вмій та навичок використання лексичного матеріалу для побудови висловлювань. Лексичні вправи повинні бути спрямовані на усвідомлення лексичних одиниць, сприяти логічному мисленню, формувати мовленнєві уміння та навички, відповідати характеру навчального матеріалу.

Навчання лексики відіграє важливу роль у процесі навчання української мови як іноземної. Лексична правильність мовлення визначається сталістю лексичних вмій та навичок. Лексичні навички слід розглядати як найважливіший і невід'ємний компонент змісту навчання іноземної мови, а їх формування саме і є метою навчання лексичного матеріалу.

Література

1. Туркевич О. Вивчення лексики української мови на текстовій основі у процесі вивчення української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2007. Випуск 2. С. 201.

2. Ушакова Н., Тростинська О.М. Вивчення української мови студентами-іноземцями: концептуальні засади. *Теорія і практика української мови як іноземної*. 2014. Вип. 9. С. 12–21.

Ганна Бондаренко
ORCID: 0000-0002-4524-4565

ОСВІТНІЙ ПРОСТІР: ІНФОРМАЦІЙНІ ВИКЛИКИ

EDUCATIONAL SPACE: INFORMATION CALLS

Віддавна усталені межі узвичаєних буттєвих реалій внаслідок інтенсивного широкоформатного впровадження новітніх цифрових технологій в усі без винятку сфери людської життєдіяльності протягом останніх років ХХІ століття кардинально поступилися перед наступом різного роду гаджетів. Таким чином однорідність традиційного життєвого простору принципово змінилася. Потужне вторгнення цифрової реальності привело до формування його цілком відмінного образу – гібридного світу.

Проблема розмитості граней співіснування світу реального і світу

.....
віртуального у її проекції на людський фактор спричинилася до виникнення ряду небезпек глобального характеру, які особливим чином стосуються підростаючого покоління – «покоління гаджетів» (як його стало прийнятним називати віднедавна у науковій літературі).

Привабливість віртуальної реальності для молодої людини проявляється у яскравому динамічному зображенні, різномірним спектром захоплюючих ігор, різних відеоматеріалів, самопрезентації та спілкуванні у соціальних мережах тощо. У цьому розрізі виникла проблема залежності від комп'ютерних ігор (на початку 90-х рр. ХХ ст.) та від Інтернету, яка приводить до зміщення акцентів зі сфери реальної до віртуальної. Найбільша проблема – формування у такої молодої людини неправильного сприйняття реального світу, внаслідок чого втрачається серед іншого й мотивація до навчальної діяльності.

У сучасному світі сумарний обсяг активно діючої на людину інформації постійно збільшується, що зовсім не означає відповідно зростаючу її здатність сприймати такі потужні інформаційні потоки. Наслідок інформаційного перевантаження – когнітивна втома, яка проявляється як свідоме або несвідоме ігнорування людиною нових потоків інформації. За таких умов увага закономірно зосереджується на повідомленнях невеликого формату з виразним відеорядом. Відповідно, у процесі навчання молодь більше приваблюють простіші і в легшій формі викладені тексти, а якщо необхідно опрацювати складні, то перевага віддається їх скороченим варіантам.

Відсутність мотивації читати великі лінійні тексти, невміння працювати з ними, протягом певного часу утримувати увагу до запропонованого для осмислення матеріалу, відслідкувати причинно-наслідкові зв'язки, невміння вербально оформити та висловити власну думку, зробити висновки (лексичний мінімалізм) – це проблеми, виникнення яких обумовлене й розвитком у молодого покоління так званого кліпового мислення. Факт розвитку кліпової свідомості у представників молодого покоління залишається в активі і в перспективі має умови для інтенсифікації, оскільки їх вихід у віртуальний простір та час пробування у ньому не відзначається тенденцією до згорання.

На фоні домінування у сучасного молодого покоління кліпового мислення, яке витіснило понятійний спосіб мислення, окреслився ряд проблем, що безпосередньо проектується в освітню сферу. Зокрема, низький рівень концентрації на новій інформації, нездатність її аналізувати, знаходити причинно-наслідкові зв'язки. При кліповому мисленні спостерігається домінування короткочасної пам'яті. Процес запам'ятовування здійснюється на основі аналізу та встановлення логічних зв'язків, після цього відбувається запам'ятовування на тривалий час. За необхідних умов такий матеріал швидко згадується. Розвивається вміння оперувати думками лише малої довжини. Відповідно, виникає абсолютне нерозуміння запропонованого до осмислення матеріалу, коли рівень його складності зростає. Відсутність цікавості або втрата її до навчальної дисципліни з причини нерозуміння матеріалу. Швидка втомлюваність під час навчання. Низький рівень самоорганізації, обумовлений

низьким рівнем зацікавлення матеріалом, який вивчається.

У контексті проблеми зміни типу мислення, що відбувається під впливом інформаційних потоків, загострюється необхідність вектор уваги в освітньому процесі сконцентрувати на тому, як навчити молоду особу думати. Вміння думати значно важливіше за вміння запам'ятати визначену кількість даних, оскільки забезпечує молодій людині формування у неї здатності правильно поставити питання, знати, яким чином і який матеріал необхідно осмислити, аби зрозуміти можливості та визначити перестороги.

У сучасних умовах мінливого гібридного світу, коли розмиваються світоглядні орієнтири, втрачаються смисли, провисають ціннісні морально-етичні координати, філософсько-світоглядна культура покликана забезпечити розвиток цілісної особистості, формування її повноцінного світогляду.

Модель життя для молодого покоління. Яка вона і хто її створює в епоху споживацького цинізму, тотальної пропозиції меркантильних пріоритетів, множення фейкових об'єктів і суб'єктів, морального і духовного регресу?

«Переграли цифровий світ, у який ми зараз потрапили, неможливо. Ніхто не може бути кращим за суперкомп'ютери... Якщо ми станемо на одну дорогу із надпрограмами, то програємо, але існує інша дорога – мистецтво» [1].

«Необхідність мистецтва очевидна. Воно дає можливість людині «пройти» неходженою дорогою, пережити непережите у реальному світі, дає досвід того, чого ще не трапилося. Тобто мистецтво – це друге життя» [2].

Література

1. Татьяна Черниговская – о том, почему только искусство может спасти человечество от новіх технологий. URL: m.sobaka.ru/city/science.

2. Лотман Ю. О природе искусства // Ю. М. Лотман и тартуско-московская семиотическая школа». М.: Изд. «Гнозис», 1994. с. 433.

Тетяна Бабиц

ORSID: 0000-0002-0174-623X

МОВНА НОРМА В УКРАЇНСЬКІЙ НАУКОВІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

LANGUAGE NORM IN UKRAINIAN SCIENTIFIC TERMINOLOGY

У мовознавстві заведено розглядати мовну нормативність термінів як один із найважливіших критеріїв їх ідентифікації. Вітчизняні дослідники Т. Кияк, С. Нікітіна, Л. Пшенична та ін. нормативний аспект термінології розглядають як мовно правильне утворення, вживання та написання терміна. І саме мовна норма забезпечує повноцінність функціонування як окремого терміна, так і всієї терміносистеми (сукупності термінів певної галузі) загалом.

Термінологія будь-якої сфери знань формується на ґрунті національної літературної мови – нормативної та впорядкованої. Тому мовна норма в термінології має значно більше спільних рис із загальнолітературною мовою, ніж зі специфічними ознаками для певного конкретного випадку. Адже літературну мову слід розуміти як історично зумовлений реальний мовний факт, що становить єдино можливий доцільний критерій для утворення терміна [2, с. 45]. Усі варіанти розбіжностей між планом змісту і планом вираження, тобто між денотатом і сигніфікатом більшість учених вважають перехідним етапом на шляху становлення терміна. Таке визначення вважають робочим, ще не сформованим, яке, як правило, визначається певною звуковістю, і на даному етапі пізнання є елементом аналізу.

Формування термінів відбувається традиційно – шляхом іншомовних запозичень за правилами українського правопису, наприклад: *перцептрон, браунінг, рекурсія*; шляхом калькування іншомовних термінів *мережа, навантаження, безпосередні складники*; шляхом запозичень термінів з інших суміжних терміносистем, наприклад: *інтелект, класифікація, методологія, оператор, ланцюжок, задача*), а також семантичного переосмислення загальнонавчаних слів, як от: *модель, вузол, система, похибка, джерело, гра, мережа*. У сфері інформаційних технологій існують відносно усталені терміни: *електронна пошта, сервіс, генетична спадковість, база знань, формальна мова, оброблення даних, сервер*, що функціонують в українській мові давно. З цього можемо зробити висновок, що запозичений з іншої галузі термін може набути іншого значення, зокрема терміни: *алгоритм, надлишковість, структура, функція, модель, індукція* були запозичені з математики [1, С. 180–186].

Таким чином, можна охарактеризувати термін як лінгвістичну одиницю, що належить до науково-технічної або професійної сфери вживання та репрезентує її спеціальне поняття, виражаючи певну сукупність ознак та утворюючи терміносистему. Це так зване робоче визначення терміна на основі визначальних характерних ознак науково-технічної або професійної сфери використання. Семантичне наповнення терміна регулюється такими логічними відношеннями, як: частина – ціле, рід – вид; асоціації, синонімія; а також якісно-кількісними особливостями та понятійними відношеннями, що вможливають виявлення структури всієї терміносистеми. Логічними ознаками термінів вважають такі: однозначність терміна; номінативність терміна; стилістична нейтральність, зв'язок терміна з поняттям; відсутність експресивності; системність терміна; форма терміна.

Таким чином, основою мовної норми в термінології слід вважати загальнолітературну мову, в тому числі для негуманітарних галузей. Цих вимог також заведено дотримуватись при словникових кодифікаціях термінів, спираючись на внутрішні закономірності та тенденції розвитку мови.

Література

1. Кияк Т.Р. Основи термінотворення. Семантичні та соціолінгвістичні аспекти. К.: Видавничий дім КМА, 2000. 270 с. (спільно з Д'яковим А. С. та

Куделько З. Б.).

2. Пшенична Л., Моргунюк В. Визначення чи означення (який має бути український відповідник термінові *definiția*). *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2000. № 402. С. 45–46.

Антоніна Царук
ORCID: 0001-0002-2976-4202

ОБРАЗ МІСТА ЄЛИСАВЕТГРАД У ТВОРАХ ПИСЬМЕННИКІВ XIX – XX СТ.

THE IMAGE OF ELYSAVETHRAD CITY IN THE WRITERS WORKS OF XIX – XX C.

Щоб відтворити образ міста XIX ст., мало підпорядкувати меті вивчення публікацій соціально-політичного забарвлення, документів економічного плану, подій культурно-мистецького життя й освітнього процесу. Навіть найповніша сукупність історико-краєзнавчих джерел не забезпечує дослідника від аксіологічної суб'єктивності, оскільки не дає ключа до розгадки сутності явища, його психічного стану, який суттєво впливає на внутрішнє самоусвідомлення захищеності / безборонності мешканців міста, душевної рівноваги, що стимулює розвиток особистості, чи навпаки – пригніченості під тиском обставин. Іншими словами, логіка раціональних чинників потребує доповнення ірраціональними мотиваціями. Тому для глибшого осягнення характеру провінційного міста, його реагування на виклики часу варто залучити, на перший погляд, суб'єктивну інформацію – листування, щоденники, мемуари, художні твори, які дають матеріал для заповнення лакун внутрішнього буття, відцентрових і доцентрових конфліктів та зумовлених ними змін, аби феномен міста наповнився живим диханням, а зі скелець особистісних самоусвідомлень постала мінливість суспільного калейдоскопа.

Сучасний Кропивницький за свою історію зазнав п'ять перейменувань. Із 1754 р. до 1924 – Єлисаветград (козацтво мало схильність до коротшої назви – Єлисавет. Боротьба за назву засвідчила усвідомлення її як ідеологеми, важеля вербального впливу на суспільну свідомість.

Задля паритету сприйняття міста XIX ст. очевидцями до лектури залучено літературну спадщину й епістолярій вітчизняних та іноземних митців, чий життєвий шлях проліг теренами краю.

Досліджувалися такі аспекти:

- сприйняття суб'єктами свідчень зовнішнього образу міста (екстер'єр,

економічна діяльність, культурно-освітнє середовище);

- парадигма внутрішнього стану цілепокладання мешканців;
- ознаки самоусвідомлення у творах письменників-земляків.

Безумовно, свіжість бачення притаманна погляду мандрівника, що ніби «відкриває» місто, оживлює й «одивнює» його власною присутністю. Найбільш цитованим у баталіях перейменування став уривок із повісті Т. Шевченка «Наймичка»: «Степь. И все степь. Наконец мы остановились ночевать в Дидовой балке. На другой день та же степь и те же детские думы.

– А вот и Елисавет! – сказал отец.

– Где? – спросил я.

– Вон на горе цыганские шатры белеют» [1, с. 118]. У повісті, створеній 1854 р., в засланні, але з конспіративних міркувань датованій 1845 р., ретроспективно візуалізовано панорамні враження від поїздки Тараса з батьком 1824 р., тому батьків погляд немов мимоволі накладається на життєвий досвід поета, відірваного від рідного краю, і рецептивно продукує метонімічний паралелізм, продиктований усвідомленням невисловленої морально-психологічної драми – гвалтування почуття материзни.

Натомість погляд на екстер'єр міста зблизька демонструють спогади російського поета А. Фета, чий родинні фінансові проблеми не додавали оптимізму. Перебування в Єлисаветграді (1845-1854) Фет згадує як утілення провінційної сірості й обмеженості, однак варто розрізняти враження від міста й армійського побуту, конфлікт належного і дійсного: поет розчарований, що звання кавалерійського корнета не дало йому титула потомственного дворянина, оскільки, за новим указом, належало служити до майора. Проте відчуття безвиході змінюється завдяки спілкуванню з родиною Бржеських і згадці про перебування Ф. Ліста в Єлисаветграді: «Ніщо не зближує людей так, як мистецтво, загалом – поезія в широкому розумінні слова» [2, с. 215]. Негативні враження від прогулянки Єлисаветградом 1889 р. залишив і відомий єврейський драматург Яків Гордін. У цьому контексті прославлення років головування містом О. М. Пашутіна (1878-1905) як часу процвітання, м'яко кажучи, не відповідає дійсності. У п'єсі «По ревізії» М. Кропивницький сатирично зобразив не лише рівень «грамотності» судових чиновників, але й рівень пиятики, а саме виробництво алкоголю було родинним бізнесом Пашутіних-купців. Щодо господарювання в місті проливає світло лист І. Карпенка- Карого від 29.01.1897 р.: «Ми приїхали в Єлисавет і каємось, бо нема гірше, як між своїми... Діла погані. Єлисавет паршивий, скучний, на тротуарах лід, не можна ступіня зробити без страху за свою голову. Люде всі чужі...» [7, с. 108].

Підґрунтям для висновків про основні чинники занепаду торгівлі й безгрошів'я населення слугує лист І. Аксакова, російського публіциста і поета, А. Д. Блудовій від 21.04.1854 р., де він гірко констатує невідповідність доручення йому Географічного товариства вивчити питання «про торгівлю салом» викликам часу – війні: «...мені доводиться досліджувати те, чого

немає» [3, с. 337].

Розлогий опис Єлисаветграда дає Панас Саксаганський у мемуарах «По шляху життя» (1935), акцентуючи і «степ без краю» довкіл, і забудову міста й передмість, та головне – психологічне відчуття доби: «Шлях цей колись за царя Миколи I був велелюдний, особливо коли у Вознесенську починався компамент, куди приїздив цар зо всім двором і навіть дехто з іноземних царів. Сюди приїздила й царська трупа» [4, с. 15]. Зрозуміло, що деталізується культурне середовище формування театру корифеїв. Докладний опис побуту містян і життєвих колізій знайомих і приятелів Тобілевичів дає змогу відтворити пошук прототипів майбутніх персонажів.

У романі «Степи полинові» Миколи Смоленчука місто постає перед очима Марка Кропивницького як воєнізоване поселення, де й у школах панує окомилувальний вишкіл, як у війську, процвітають купецтво і міщанська пиха [5, с. 48–50].

У вибраній есеїстиці М. Смоленчука «Скарби золотого поля» [6, с. 50]. постать І. Тобілевича трактується як визначальна не тільки в культурному, але й у громадсько-політичному житті Єлисаветграда, де в 1878–1880 рр. гуртувалися народники (за жандармськими справами, – українофіли), які вели культурно-освітню діяльність. У листі від 30.11.1880 р. академіку Санкт-Петербурзької академії наук О. Пипіну вони зважилися порушити питання про права української мови [7, с. 81]. Не акцентуватиму на ролі М. Кропивницького у становленні й розбудові українського професійного театру в умовах дії відомих антиукраїнських наказів, оскільки ця тема ґрунтовно досліджена професором А. Новиковим [8].

Отже, візуальна статичність образу міста, з одного боку, зумовлена метафоризацією домінанти його сприйняття: для батька Шевченка шатро, яке в народних уявленнях здавна асоціювалося зі способом життя ромів, стає символом доби розбійного кочівництва, театралізованого ошуканства. Ці риси сугестивно перенесені на воєнізований російський табір. У Фета провінційне місто викликає огиду й асоціюється з образом містичного болота, однак мимоволі чужинець засвідчив прищеплення імперською системою кар'єризму, маніпулювань і зневаги людською гідністю.

Гостру сатиру повітового бюрократизму, окомилування, хабарництва в п'єсі М. Кропивницького «По ревізії» [9] варто розглядати як викриття депресивного стану судочинства не лише в «Ялисоветі», а як «зривання масок» із іманентних імперських рис. Тому логічним бачиться висновок Дон-Амінадо: «Трималось місто на трьох китах: Вокзал. Тюрма. Жіноча гімназія» [10, с. 55]. У такий спосіб сатирик наголосив і топос перехрестя вибору – вокзал, і вуалювання жіночої залежності в родині, і в'язницю як уособлення вироку інакомисленню і копію зразка «тюрми народів».

На завершення дискурсу метафоризації історичного образу Єлисаветграда варто додати штрих із роману «Андрей Кожухов» земляка- революціонера С. Кравчинського: за описом локусу самоусвідомлення головного героя

нескладно впізнати Єлисаветград, однак у художньому світі письменника його назва – Дубки [11, с. 7]. Розгадка авторського топоніму, очевидно, бере початок від візиту графа Потьомкіна і посадки ним дубка в Міському саду. Тоді стає зрозумілим тонкий підтекст фальшування дійсності декораціями, а отже, кодування метафори епохи в назві міста.

Серед нових спроб художнього осмислення образу міста ХІХ ст. цікавий ракурс пропонує повість для підлітків В. Кобзаря «Запах фіалки» (2017) [12], де історичне тло доби реконструюється як захопливий кросовер. Ментальну підприємливість євреїв і ощадливу господарність німецьких колоністів зіставлено з українською довірливістю крізь лінзу роздумів оповідача-підлітка. Прозаїк «сугерує зв'язок між мовою, ментальністю, віруваннями, господарюванням і національною єдністю» мотивом мовно-історичної самоідентифікації, створює «багатоголосу мовну палітру тодішньої Херсонської губернії, простеживши і виразне прагнення до мовленнєвої самоідентифікації, й асиміляційні, пристосованські настрої частини колишніх селян, аби в такий спосіб позбутися почуття меншовартості» [13].

Отже, художня література, мемуаристика, епістолярій дають розлогий матеріал для об'єктивації образу Єлисаветграда, вибудови його із вражень очевидців метафоричними узагальненнями шляхом глибинного усвідомлення дисонансу зовнішнього благополуччя і внутрішнього життя провінції, її конфліктів, драм і боротьби за загальнолюдські цінності.

Література

1. Шевченко Т. Наймичка : Повість / Тарас Шевченко. Зібрання творів : У 6 т. К., 2003. Т. 3 : Драматичні твори. Повісті. С. 57–120.
2. Фет А. Воспоминания. Афанасий Фет / Предисл. Д. Благого, сост. и прим. А. Тархова. М.: Правда, 1983. 312 с.
3. Письма И. С. Аксакова к А. Д. Блудовой // Российский Архив: История Отечества в свидетельствах и документах XVIII–XX вв.: Альманах. М. : Студия ТРИТЭ: Рос. Архив, 2001. [Т. XI]. С. 337–338.
4. Саксаганський П. По шляху життя / Панас Саксаганський. К., 1935.
5. Смоленчук М. Степи полинові : Роман / Микола Смоленчук. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2017.
6. М. Смоленчук. Скарби золотого поля : Вибрані краєзнавчі розвідки, есеї та статті / Микола Смоленчук. Кіровоград : Центрально-Українське вид-во, 2015. 296 с. (Серія «Із архівної скарбниці»).
7. Невідомий Іван Тобілевич (Карпенко-Карий): листи, п'єси // Упор. і вступ. стаття С. Бронза. вид. 2-е, перероб. та доп. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012.
8. Новиков А. Учитель корифеїв: життя Марка Кропивницького. Харків: ХІФТ, 2019. 248 с.
9. Кропивницький М. Л. По ревізії // М. Л. Кропивницький. П'єси. К. : Дніпро, 1990. (Б-ка укр. класики «Дніпро»). С. 226 – 261.
10. Дон-Амінадо. Поїзд на третій путі : Уривок із повісті // Корінь А.

Стежками століть. Кропивницький : КОД, 2019. С. 55–56.

11. Степняк-Кравчинский С. М. Андрей Кожухов. Домик на Волге. М. : Худ. Л-ра, 1980. – С. 240 – 252.

12. Кобзар В. Запах фіалки : Повість / Володимир Кобзар. Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2017. 143 с.

13. Царук А. «Запах фіалки» : формула тонкого аромату історичної прози для підлітків // ЛітАкцент, 2018. 23 квітня.

Оксана Головата
ORCID: 0000-0003-2232-819X
Володимир Луньов
ORCID: 0000-0002-2338-6095

ВНЕСОК Г.В. БЛИЗНІНА В РОЗВИТОК МЕТЕОРОЛОГІЇ В ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОМУ РЕАЛЬНОМУ УЧИЛИЩІ

CONTRIBUTION G.V BLITHNINA IN THE DEVELOPMENT OF METEOROLOGY IN ELISAVETHRAD REAL SCHOOL

У 70–80 роках ХІХ століття значного розвитку в Єлисаветградському земському реальному училища набула метеорологія. Одна з головних причин, що сприяла розвитку цих галузей науки, полягала у практичному використанні метеорологічних даних, в першу чергу в сільському господарстві. Дослідження в сільськогосподарській метеорології сьогодні вважають фундаментальними знаннями для сільського господарства. Вивчення архівної спадщини Г. Я. Близніна є досить актуальним і в наш час.

Гаврило Якович Близнін - видатний науковець та педагог. Питанням його життя та наукової діяльності займався ряд дослідників, науковців та державних діячів. Це, зокрема, праці його сучасників, тобто дореволюційного періоду, та дослідників років незалежної України.

Так, елисаветградський міський голова О. М. Пашутін у своєму «Історичному нарисі міста Єлисаветграда», що вийшов у світ 1897 року, коротко описав життя Єлисаветградського земського реального училища та відкритих при ньому установ, однією з яких була метеостанція на чолі з Близніним. Автор висвітлив діяльність та основні здобутки станції, а також значимість спостережень вологості ґрунту та інших метеорологічних показників для різних галузей народного господарства [6, с. 100].

За радянського періоду творчістю Г. Я. Близніна належним чином ніхто не

.....
займався і лише в роки незалежності України виникла потреба в такому дослідженні. Так, в 2009 році до 85-ї річниці Кіровоградського національного технічного університету вийшла книга «Технічна освіта на Кіровоградщині: історичний нарис», розробкою якої займалася кафедра гуманітарних наук та документознавства. Перший розділ цієї книги «Становлення технічної освіти в Єлисаветграді в кінці ХІХ - початку ХХ століття» написав Орлик В.М. Він, зокрема, описав професійний і життєвий рівень викладацького складу ЄЗРУ [7, с. 25] та дослідницьку діяльність Г.Я. Близніна, пов'язану з метеостанцією при училищі [7, с. 21].

Гаврило Якович Близнін народився 22 вересня 1838 року в Петербурзі у родині військовослужбовця [10, с. 29]. Мати Гаврила володіла маєтком Березівкою (Почтарево, Олександрійського повіту Херсонської губернії). Невдовзі після народження Гаврила Яковича, його батько, який на той час вже був в чині генерала, отримав призначення в Миколаїв і всією сім'єю довелось здійснити далеку подорож на південь. У віці 8 років хлопчика віддали до пансіону, а потім, коли йому виповнилося 11, відвезли в Одесу і направили на повне утримання в один із найкращих пансіонів.

В 1852 році його прийняли в четвертий клас Ришельєвської гімназії і поселили в пансіон при ній [1, с. 46]. відмінно склав екзамен в Ришельєвській ліцей і був зачислений студентом в камеральне відділення.

В ліцеї юнак гаряче взявся за вивчення улюблених ним предметів: хімії і природознавства.

1874 року у Єлисаветграді відкрилася перша в регіоні метеорологічна станція, під керівництвом математика Р. В. Пржишиховського. А от справжнього розквіту ця установа при славнозвісному Земському реальному училищі (нинішній коледж ЦНТУ) зазнала в часи керування нею, випускником Ришельєвського ліцею м. Одеси Гаврилом Яковичем Близніним. Керівники метеорологічної станції стали членами-кореспондентами Головної фізичної обсерваторії Росії, метеостанція уже у 80-х рр. ХІХ ст. бере участь в одночасних спостереженнях за кліматом Північної півкулі, координованих із Вашингтона і входила до переліку установ Міжнародного метеорологічного бюлетеня. Відомо, що особисту підтримку Єлисаветградській метеорологічній станції надавав барон Федір Остен-Сакен, директор департаменту внутрішніх відносин МЗС, чий пращури свого часу служили в Єлисаветградському гусарському полку. Гаврило Близнін, викладач хімії та природничих наук чи не власним коштом організував густу мережу добровільних спостерігачів по всій єлисаветградській окрузі на декількох тисячах квадратних десятин.

З 1882 року Близнін, не залишаючи уроків в училищі, число яких у нього, між іншим, значно зменшилося, більшу частину всіх сил та інтересів зосередив на метеостанції при реальному училищі. Ця станція була заснована викладачем математики і фізики Р. В. Пржишиховським. Правильні спостереження почалися з 1874 року, обмежені спочатку тільки записами термометра і барометра. В тому ж році Головна Фізична Обсерваторія дозволила завідувачу

станції взяти деякі прилади, що знаходилися без вжитку в м. Балті. В 1875 році станція мала вже будку для розміщення інструментів, встановлену за вказівками Вільда, психрометр, термометри шах. і тіп., флюгер, дощомір і прилади для визначення кількості пари [2, с. 21]. Коли Гаврило Якович став завідувачем станції, її діяльність почала розширюватись. Він прилучив до другорядних спостережень десятки добровольців, переважно із сільської інтелігенції. Таким чином, весь прилеглий район покритися густою метеорологічною сіткою, яка пізніше злилася з сіткою, організованою для всього півдня Росії професором О.В. Клоссовським [2, с. 22]. З перших днів свого завідування Близнін звернув увагу на виявлення зв'язку між метеорологічними факторами і явищами сільськогосподарського життя. Потім він приступив до зведення матеріалів за перші 13 років існування Єлисаветградської метеостанції (1874 - 1886 рр). Результати цього зведення були розміщені в статті, надрукованій Близніним в 1888 році: «Кліматичні дані Єлисаветграда і його повіту» [9, с. 60]. Для південного господарства головне значення мають опади, саме тому на їх реєстрацію було звернено особливу увагу і в той же час Гаврило Якович дійшов висновку, що одне спостереження опадів, без вивчення способів їх розподілу в ґрунті, ще не може дати сільським господарям ніяких вказівок. Саме тому з 1887 року він почав постійно спостерігати за змінами вологості ґрунту і підшукав пояснення аномалій. Спостереження над ґрунтовою вологою послужили Близніну матеріалом для його відомої роботи, яка пролила світло на це цікаве для сільських господарів питання. Врешті-решт він почав роботу над двадцятип'ятирічним зведенням Єлисаветградської метеостанції, де спостереження над змінами температур він завершив в 1901 році. До спостережень змін опадів Близнін мав намір приступити з осені. Це зведення спостережень саме по собі дуже цінне і мало б послужити матеріалом для нових висновків.

Значну частину свого життя Гаврило Якович Близнін присвятив метеорологічній діяльності, що набула важливого значення мало не в кожній сфері народного господарства.

Особливо важливе наукове значення мають праці Г.Я. Близніна, присвячені циркуляції вологи в ґрунті. Визначення вологості ґрунту при Єлисаветградській метеостанції розпочалися Гаврилом Яковичем в 1887 році і з тих пір регулярно велися до його смерті.[2, с. 21], Він приступив до свого дослідження в той час, коли в Росії ще не було закладів, які б дбали про організацію досліджень з метеорологічних питань сільського господарства, і, таким чином, став піонером в цій області науки [8, с. 58]. Праці Г.Я. Близніна з дослідження вологості ґрунту мають величезну перевагу перед дослідженнями деяких інших вчених, присвячених цьому ж питанню. Завдяки дослідом температури ґрунту на різних глибинах при відмінних умовах, Гаврилу Яковичу вдалося встановити доволі цікавий і важливий факт, що в багатьох випадках зміни вологості відмінних шарів ґрунту пояснюється переміщенням вологи у вигляді пари з більш теплих шарів у холодніші з виникненням роси.

Він показав також, з якими обмеженнями можна користуватися спостереженнями за допомогою лізиметрів для судження про переміщення вологи у ґрунті. Зроблені висновки над спостереженнями дали Гаврилу Яковичу підстави прийняти рішення про найбільш вигідну глибину оранки, питанню досить важливого для сільського господарства, а свої висновки провірив досвідом.

Як завідувач Єлисаветградської метеостанції, Гаврило Якович переймався питаннями, що цікавили земства. Один із своїх дослідів він присвятив питанню про те, які метеорологічні умови найбільш сприятливі для врожайності озимої пшениці в Єлисаветградському повіті. Матеріалом для цієї праці послуговували сільськогосподарські записи деяких економій в повіті за довгий час, з якими зіставлялися результати спостережень Єлисаветградської і деяких інших станцій [3, с. 16].

Крім того, Близнін проводив спостереження над затемненням сонця та прослідкував його вплив на метеорологічні показники [3, с. 5]. Ці та інші спостереження знаходять своє відображення у звітах Єлисаветградської метеостанції та щорічному тиражу таблиць метеорологічних спостережень в кількості 100 примірників [2, с. 3].

Також Гаврило Якович скористався спостереженнями своєї станції для перевірки однієї з досить поширених на півдні Росії народних прикмет про погоду, зокрема про періодичність холодних і теплих зим.

Будучи головою місцевого Відділу Російського товариства народного здоров'я, що виник за його ж ініціативою, Г.Я. Близнін надавав допомогу лікарям при розробці питань про вплив погоди на здоров'я, надаючи їм необхідні метеорологічні дані з необхідними поясненнями. Крім того, він надрукував статтю про вплив атмосферних опадів на виникнення хвороб горла [8, с. 59].

Не можна не згадати ще про одне починання Гаврила Яковича: це організація першої на півдні Росії густої дощомірної сітки, район якої обмежувався одним Єлисаветградським повітом. Спостереження Єлисаветградської сітки до її злиття з сіткою професора А. В. Класовського видавалися у вигляді літографічних бюлетенів. Гаврилу Яковичу належить також ініціатива в розподілі прогнозів Головної Фізичної Обсерваторії серед сільських господарів. За його порадою земство Єлисаветградського повіту подало клопотання про те, щоб обсерваторія щоденно по телеграфу посилала Єлисаветградській станції короткі відомості про стан погоди в Європі і, якщо можливо, прогноз на інший день. Про їх розповсюдження в своєму повіті Гаврило Якович дбав особисто [2, с. 22].

За наполегливість у науковій діяльності та праці по метеорології, Г. Я. Близніну були присуджені такі нагороди та відзнаки:

1) На сільськогосподарській і фабричній виставці в 1884 році в Одесі метеостанції при Єлисаветградському земському реальному училищі було присуджене почесне звання «за систематичне вироблення спостережень і перше

їх застосування на півдні Росії з сільськогосподарськими цілями»;

2) Імператорською Академією наук нагороджено за заслуги по дослідженню клімату Росії і затверджений 9 квітня 1885 року кореспондентом Головної Фізичної Обсерваторії;

3) Товариство природодослідників при Імператорському Новоросійському університеті обрало 11 жовтня 1885 року в діючі, а 17 березня 1886 р. в почесні члени товариства.

4) від розпорядчого Комітету Херсонської земської сільськогосподарської і промислової виставки 1890 р. отримав за атлас метеорологічних таблиць нагороду першого ступеня – золоту медаль (свідоцтво від 19 жовтня 1890 року);

5) від Імператорського Московського товариства сільського господарства отримав срібну медаль за представлену на Всеросійській виставці 1895 року діаграму вологості ґрунту (від 15 грудня 1895 р.);

6) на Всеросійській промисловій та художній виставці в Нижньому Новгороді присвоєно диплом першого розряду за організацію зразкової метеорологічної станції в Єлисаветграді і за перші в Росії, досить важливі для сільського господарства, дослідження вологості ґрунту [4, с. 21];

7) від Імператорського Незалежного Економічного Товариства за довготривалу і плідну діяльність на користь науки і російського хліборобства присвоєна золота медаль (грамота від 24 травня 1897 р.) [5, с. 66].

Отже, метеорологічна діяльність Гаврила Яковича Близніна досить складна та різноманітна. Вона охоплює різні сторони життя Єлисаветградського повіту та є корисною як в науковому, так і прикладному плані.

Джерела та література

1. ДАКО. - Ф.60, спр. 57 «Краткие списки (характеристики) преподавателей училища».

2. ДАКО. - Ф.60, спр. 82 «Отчет о состоянии Елисаветградской метеорологической станции. Решения комиссии по образованию деятельности училища».

3. ДАКО. - Ф.60, спр. 92 «Переписка с попечителем Одесского учебного округа о работе Метеорологической станции, о проведенный публичных чтений и др.»

4. Отчет о состоянии Елисаветградского земского реального училища в 1876/7 академическом году. И о метеорологической станции за все время ее существования. - Херсон: Тип. Н.О. Ващенко, 1878. С. 21.

5. Памяти Г.Я. Близнина. Издание Елисаветградского земского реального училища. Елисаветград: Лито-Типография Н.Ш. Сейдера, 1902. – 80 с.

6. Близнин Г.Я. Высоты полых вод реки Ингула у Елисаветграда. – В кн.: Памяти Г.Я. Близнина. Елисаветград, 1902. С. 1–15.

7. Грабов А. На смерть Г.Я. Близнина. В кн.: Памяти Г.Я. Близнина. - Елисаветград, 1902. С. 31–33.

8. Каминский А. Гавриил Яковлевич Близнин. Некролог, помещенный в №8

Метеорологического Бюллетеня Николаевской Главной Физической обсерватории за 1901 год. В кн.: Памяти Г.Я. Близнина. Елисаветград, 1902. С. 57–61.

9. Близнин Г. Отчет метеорологической станции за 1890 год. Сборник Херсонского земства, 1891. №3. С.59–67.

10. Босько В.М. Визначні постаті Степової Еллади. Кіровоград: Видавн. центр «Інформаційна мережа», 2004. С. 29.

Зоя Стежко

ORCID: 0000-0002-0172-4487

Юлія Ковальчук

ORCID: 0000-0001-5479-6348

ДАЛЕКТИКА НЕОБХІДНОСТІ, СВОБОДИ ТА СВАВОЛІ В СУЧАСНИХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ

THE DIALECTIC OF NECESSITY, FREEDOM AND ARBITRARINESS IN MODERN SOCIO-POLITICAL PROCESSES

З чарівністю солодкого слова «свобода» сьогодні згодні практично всі. І те, що свобода є універсальним ключем до щастя, загально визнано в усіх сферах суспільного життя, адже навіть загальноісторичним критерієм суспільного прогресу сьогодні вважається уже не прогрес в області моралі чи розвиток продуктивних сил, а свобода.

Проте філософія (яка, за Й. Дамаскіним, «є знанням та повчанням на основі знання») стверджує протилежне: «Свобода є трагедією людського життя... людина проклята своєю свободою» (Ж.-П. Сартр); «насправді людям не потрібна свобода...» (З. Фрейд); «свобода – це усвідомлена необхідність» (Б. Спіноза). Закликаємо на допомогу закон суперечності формальної логіки (із двох суджень, з яких одне заперечує те, що стверджує друге, одне є неодмінно хибним) та запитуємо: яке розуміння свободи є хибним – повсякденне чи філософське?

Щоб розібратися, повертаємося на рівень повсякдення та розширюємо

горизонт спостереження. І бачимо, що «святою» є і свобода мігрантів (але і через обмеження свободи місцевих жителів), свобода преси (але і на свідомий обман), свобода самосуду на релігійному ґрунті тощо. У підсумку маємо «когнітивний дисонанс» та очевидну розгубленість сучасної ліберально-демократичної еліти.

Робимо проміжний висновок – свобода дійсно запалює серця людей, проте часто не покращує їх життя! Свобода індивіда сьогодні беззаперечно вважається вершиною щастя, проте, чи можлива вона взагалі?

Коротка філософська відповідь – неможлива: аргументація йде від філософського принципу: «Жити в суспільстві та бути свobodним від суспільства не можна». До показового прикладу з повсякдення – на репліку одного адвоката: «Мій підзахисний є свobodною людиною, а тому має право махати кулаком, куди захоче», – інший адвокат відповів: «Свобода руху кулака вашого підзахисного закінчується там, де починається ніс мого підзахисного», (цей приклад висвітлює і абсурдність популярних гасел: «Я – це свобода!», «За вашу і нашу свободу!»).

То що, свобода – це міф? Ні, це реальність. Тому є потреба перейти до більш широкого, філософського аналізу цієї категорії.

Узагальнено *свобода* означає можливість бажаного вибору з переліку варіантів; вона (як і *справедливість*) вважається вродженою, апріорною рисою людини (людина, на думку Ж.-П. Сартра, «приречена на свободу»). Але є питання: лише позитивною рисою? Адже, за Ф. Ніцше, «В людині тварюка та творець з'єднані воедино: в людині є матеріал, уламок, глина, бруд, безглуздя, хаос; але в людині є і творець, скульптор, твердість молоту, божественний глядач і сьомий день – чи розумієте ви це протиріччя?» [2, С. 226]. Висновок є очевидним – якщо природа людини в цілому є суперечливою, то суперечливими є і усі її конкретні риси, у тому числі *свобода*. Більше того, егоїстичний *інтерес*, який є «початком усіх наших думок і усіх наших вчинків» [1, с. 34], визначає панування у свободі негативної конотації.

Таким чином, відмітимо *суперечливість* як першу іманентну рису свободи.

Другою невід'ємною рисою свободи є *відповідальність* – або за скоєне, або за постійну тривогу щось скоїти; це своєрідна карма свободи. Є філософський принцип – без відповідальності немає свободи. А повна цитата З. Фрейда звучить так: «Насправді людям не потрібна свобода, позаяк вона неможлива без відповідальності, а саме відповідальність людей і лякає» [3, с. 56].

Проте, чому філософським розумінням свободи не керуються ні вулиця, ні ліберально-демократична еліта? Чому нерозривність зв'язки «свобода-відповідальність» лякає далеко не завжди і далеко не всіх? Це є ключовою проблемою теми, і, щоб розібратися у ній, переходимо до аналізу ще однієї риси свободи. Це – *відносність*.

Відносна свобода практично є синонімом самої категорії *свобода*, адже кількість варіантів дії завжди обмежена. І чим менше варіантів пропонує нам

.....
зовнішній світ, тим ближчою до людини стає *необхідність*, – а якщо вибрати доводиться з двох, то й з одного варіанту, вимоги свободи стають абсурдними... То чи може людина бути абсолютно свobodною? Може, але лише на етапі намірів, суб'єктивно (свого кривдника, скажімо, ми і спопелити маємо право, проте лише подумки). При переході межі до реальних дій абсолютна свобода намірів переходить у відносну, позаяк обмежується іншими людьми, об'єктивними обставинами, необхідністю, законами та страхом відповідальності за скоєне.

Але широкий загаль цієї межі, як правило, не помічає і продовжує, екстраполює абсолютність свободи думки на свободу зовнішніх, реальних дій! І цим *непомітно* фактично перетворює свободу в інше поняття – «сваволю» (залишаючи при цьому солодку назву «свобода»).

Даний висновок підтверджується опитуванням студентів ЦНТУ (76 осіб) – спочатку ми запропонували їм продовжити фразу: «Свобода – це...». Переважні відповіді (73%): ...*політ; незалежність; щастя; гроші, неодружений, радість, бажання, анархія, вулиця, задоволення.*

Цим студентам зразу ж було запропоновано продовжити фразу: «Сваволя – це...». 71% студентів відповіли розгублено: *не знаю; несправедливість; не знаю значення; не завжди добре; свобода рішень* (а до цього порівняння вони були впевнені, що знали!). Лише для 7% студентів *сваволя – це коли немає кордонів...*

Свободу та сваволю отожднюють ще і тому, що вони дійсно мають дещо спільне – їх єднає момент абсолютності. А що ж їх роз'єднує? Відповідальність. Сваволя – це абсолютна, ніким і нічим не обмежена «свобода» – і в намірах, і в діях. Діях, які стають егоїстичними, агресивно безвідповідальними та безкарними. Зрозуміло, що відчуття злету, щастя приносить саме сваволя, залишаючи трагізм відповідальності за свободою.

Висновок. У рамках законів формальної логіки дана дилема вирішення не має, адже формальна логіка діє лише в межах побутового мислення, здорового глузду. Проблема має вирішення лише у рамках діалектичної логіки, в якій одночасно «усе проникає в усе і усе відділене від усього». Свобода дійсно є чарівною, лише у ній, як і у всьому, треба знати міру. А, як підмітив Ф. Ніцше, «міра чужа нам, зізнаємося в цьому; нас лоскоче саме нескінченне, безмірне..., де нам загрожує і найбільша небезпека» [2, с. 225]. Небезпека глобального масштабу, адже сваволя є повсюдною і притягує, передусім, майбутнє людства – молодь, саме сваволя спричиняє і радикалізм молоді, і навіть масові кровопролиття.

Принцип верховенства права при науково та філософськи не обгрунтованому розширенні ступенів свободи спрацьовує недостатньо. Тому вважаємо, що потрібна копійка увага та повага можновладців до філософської освіти у вишах. Саме закладеність філософських програм в основу формування цінностей та моделей виховання спроможна в перспективі вивести молодь не на безкарний бунт «за свободу», а на спокійну, морально обгрунтовану

самодетермінацію поведінки. Таке виховання є потрібним, адже людина за фактом народження є «лише проектом» (Ж.-П. Сартр).

Література

1. Гельвецій К. Об уме. М.: ОГИЗ, 1938. 396 с.
2. Ницше, Ф. По ту сторону добра и зла. Соч.: в 2 т. Москва: Мысль, 1990. Т.2. 829 с.
3. Freud S. CIVILIZATION AND ITS DISCONTENTS. URL: <https://www.stephenhicks.org/wp-content/uploads/2015/10/FreudS-CIVILIZATION-AND-ITS-DISCONTENTS-text-final.pdf>.

Кличева Розай, гр. МЕ-18

ЗОБРАЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ РЕАЛІЙ МІСТА В П'ЄСІ М. КРОПИВНИЦЬКОГО «ПО РЕВІЗІЇ»

IMAGE OF SOCIAL-ECONOMICAL CITY REALITIES IN THE PLAY «AFTER AUDIT» BY M. KROPYVNYTSKY

У комедіях Марка Кропивницького наприкінці XIX століття проявилася характерна для реалістичної драми тенденція: характери персонажів зумовлені характером класових відносин. Комедію «По ревізії» за традицією називають водевілем, що викриває «сільських урядовців». Однак це не відповідає дійсності. По-перше, у п'єсі йдеться не про сільську управу, а про Єлисаветград. Доказом цього є міркування вголос сторожа судової установи, який називає місто «Ялисаветом» [1, с. 227]. Як відомо, в народі вживалася назва, коротша за офіційну.

Про соціальні реалії життя мешканців свідчать рівень освіти, рівень захищеності прав і свобод, рівень культури спілкування, стиль життя, нарешті. Інформацію про рівень грамотності персонажів дає їх самопрезентація: сторож над рахівницею (щотами) вголос зізнається, що не вмє рахувати, не знає, скільки днів має рік. Він ніде «далі Ялисавету не бував», тому його світогляд украй обмежений, що породжує страх перед непізнаним світом: «тому

здавалося, що за Ялисаветом вже недалеко кінець світу». У нього химерне уявлення про життя за океаном, «де живуть песиголовці». Він не вмів ні читати, ні писати, тому в процесі роботи писаря усвідомлює лише послідовність дій, а не їх сутність.

Комічний ефект створює називання судової установи «розправою», але то тільки перше враження. Наступні діалоги персонажів стають доказом правдивості назви того, що мало бути судочинством. Але, якщо сторож за статусом міг бути безграмотним, то читання наказу по складах старшиною – це гостра сатира на устрій, де за виконанням законів повинні стежити люди, які не можуть їх прочитати і пояснити навіть собі.

Рівень спілкування і захищеності прав і свобод взаємопов'язані. Старшина приходить на роботу в стані похмілля, Гарасим – п'яний. Сторож стає заручником ситуації і змушений виконувати накази, які суперечать один одному. Як з'ясовується завдяки Риндичці, чиновники пиячать уже протягом двох тижнів, а значить, установа не працює. Жінка знає, що вирішити справу на свою користь їй може допомогти хабар, тому нагадує, що занесла курку старостисі. Бажання Риндички задобрити старосту виявляється в її улесливій пошані до його посади: «Тут треба дві голови на плечах мати». Але згадка про власного чоловіка, що теж думав про всю громаду й «началником був», навпаки, створює комічний ефект, бо покійник був «свинопасом коло громадських свиней» і вмер від горілки. Тому порівняння старости з покійником сприймається як погано прихований сарказм удови: «Через великі клопоти й пив».

Індивідуальна манера мовлення кожного з персонажів, зокрема наділених владою старшини Василя Мироновича і писаря Севастьяна Савват'євича, дає підстави для песимістичних узагальнень. Їхнім тупо-егоїстичним методам «розправи» ніхто не протистоїть, бо представники з народу покірні й забобонні.

Манера спілкування старости з підлеглим визначається застосуванням погроз. Зокрема, фраза, що староста «звелить громаді присудити» доводить маніпулювання громадською думкою, залякування підлеглому служити довічно. Сторож змушений погодитись – і його мовлення вказує на повагу до громадської думки: «Хіба що громада примусить... звісно, громада – великий чоловік». Староста нехтує людською гідністю сторожа, називає його «свинотою». Зауважимо, що кожна фраза начальника завершується казковим повтором «по щучому велінню». Отже, драматург показує, що вищий чиновник звик, щоб усю роботу виконували за нього підлеглі, а він залишив за собою функцію приймати рішення, яку справу як повернути, яку «сховати під сукно».

Про моральні засади посадовців, як і релігійної верхівки XIX ст., де діють кумівство, чаркування, хабарництво, ледарювання, читач або глядач п'єси «По ревізії» може зробити висновки із їхніх власних свідчень. І в цьому полягає майстерність М. Кропивницького в зображенні історичних реалій позаминулого століття. І рукоприкладство начальника, і покірливість підлеглому.

Можна погодитися з думкою Л. Мороз, що М. Кропивницький,

придивляючись до сучасного життя, «знаходить і парадокси, і абсурд, а то й злочинність, у тому, що для всіх є звичним і звичайним» [2, с. 108]. Отже, культурно-мистецьке життя кінця ХІХ ст. формує професійний театр із українською національною ідеєю, яка ефективно доноситься зі сцени. Гастрольний успіх української трупи у вересні й листопаді 1897 р. – яскравий доказ цього. Але очевидна і неготовність глядача до сприйняття проголошених драматургом ідей [3, с. 62], тому сатира «По ревізії» сприймалась як комедія.

Література

1. Кропивницький М. Л. По ревізії // М. Л. Кропивницький. П'єси. К. : Дніпро, 1990. (Б-ка укр. класики «Дніпро»). С. 226–261.
2. Мороз Л. Марко Кропивницький. *Історія української літератури ХІХ століття: У 3 кн.* / за ред. М. Яценка. К. : Либідь, 1997. Кн. 3.
3. Буряк О. Художньо-стильові особливості драм Марка Кропивницького. *Дивослово*. 2013. №7–8. С. 62–65.

Ергешов Саїдмурад
Антоніна Царук
ORCID 0001-0002-2976-4202

АВТОБІОГРАФІЧНІ ПАРАЛЕЛІ Й ШЕВЧЕНКІАНА ІВАНА МАРЧУКА

AUTOBIOGRAPHICAL PARALLELS OF SHEVCHENKIAN BY IVAN MARCHUK

Автобіографія Т. Шевченка знайшла відображення в повістях «Художник», «Музикант», «Варнак», де Тарас Григорович зумів типізувати не лише тогочасні реалії, але й художньо осмислив обставини формування творчої особистості, що усвідомила своє покликання як цілеспрямовану працю, актуалізовану внутрішньою свободою самовираження. Важливе значення для утвердження митця, тематики його творчості відіграє оточення, точніше – долання несприятливих умов, які гартують переконання й нерідко призводять до відкритого бунту проти системи. Спроба порівняти творчі долі митців переконує: існують спільні риси шляху до самореалізації.

Мета роботи – простежити відображення типізованих Шевченком чинників формування особистості митця на долі народного художника України,

лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка, почесного громадянина Києва та Тернополя, члена Золотої гільдії Римської академії сучасного мистецтва Івана Марчука (нар. 12 травня 1936 р.). Його ім'я – у рейтингу «100 найвизначніших геніїв сучасності» [1].

Біографія генія є доказом невтомного саморозвитку, цілеспрямованого навчання в майстрів і водночас пошуку свого, неповторного стилю. Новаторська техніка «пльонтанізм» вказує на зв'язок художника з народними традиційними заняттями і вирізняється філігранністю виконання в художній інтерпретації світу. Отже, біографічні паралелі обдарованих митців виявляються в рисах одержимості й зятятості [2], виклику канонам. Марчукове мистецтво отримує визнання за кордоном (виставки в Австралії, Канаді, США), а в Києві навіть не організовано музею. Для порівняння: Шевченка визнали в Петербурзі, а його прохання отримати вакансію вчителя малювання у Київському університеті святого Володимира [3, с. 75] не задовольнили.

Світовідчуттю національних митців притаманне усвідомлення того, що їхній талант має служити рідному краю, тому вони прагнуть повернення своїх творів додому: як Шевченко передавав свої роботи із заслання, так Марчук у радянські часи «часто малював маленькі картини, щоб їх можна було сховати і передати десь за кордон. Тоді я не знав, чи виживу і хотів, аби вижили хоча б мої картини» [2]. Т. Шевченко від зображення олівцем і пензлем прийшов до слова «Кобзаря» як носія історичного голосу народу. Великий цикл полотен І. Марчука має назву «Голос моєї душі» як крок усвідомленої самоідентифікації, україноцентризму. Шевченків «Кобзар» успадкував героїчний дух минулого, бунтарство романтики, гіркий реалізм і мрію про майбутнє. Полотна Марчука, а їх понад 5 тисяч, – це 12 різних станів буття природи і буття людини у світі, де простежується мрія: «Я не хочу бачити сльози, сумних людей, а хочу бачити веселих» [2]. Важливо наголосити й на такому аспекті: як російськомовні Шевченкові колеги дивувалися, навіть талановитому художникові писати українською, так і радянські критики звинувачували Марчука в націоналізмі [4]. Розповідь Івана Марчука про життя своєї душі в картинах дає підстави стверджувати про офіру особистим щастям задля донесення ідеї щастя для всіх. Шевченкова доля теж була скупю на сімейну радість, на домашній затишок.

Самотність генія сприймається як фатальна приреченість. Однак варто акцентувати не матеріальну бідність родин майбутніх геніїв, а душевне багатство, що згодом формує відчуття втраченого раю: Шевченків «Садок вишневий коло хати» відлунює зізнанням Марчука: «Хоча <...> навіть олівця в мене не було, – я жив у раю» [4]. Збіг в автобіографіях простежується й у нереалізованій мрії «хатинки в селі».

Обидва не уявляли свого життя без українських пейзажів: Шевченкова «Мальовнича Україна», цикл віршів «В казематі» [5, с. 327–337] й українські хати, побачені Марчуком із сьомого поверху нью-йоркського помешкання. Схожі й біографічні деталі підтримки митців земляками: доленосна зустріч у

Літньому саду з наступним викупом Т. Шевченка з кріпацтва певною мірою перегукується з роллю Д. Павличка й П. Загребельного в організації 1980 р. першої виставки І. Марчука, де Ю. Щербак перший купив картину художника, якого переслідувала радянська влада.

Т. Шевченко 11 років провів у засланні з царським вердиктом «без права писати й малювати». І. Марчук 12 років вимушений був перебувати за кордоном, майже позбавлений можливості спілкування, бо відмовився гаяти час на вивчення чужої мови.

Щоб створити власну Шевченкіану, 42 роботи, Іван Степанович Марчук роками перечитував «Кобзаря». І в 1995 р. світ побачила книжка, де «картини не лише ілюструють поетичні рядки Тараса Григоровича, а й виражають світобачення самого Марчука, насамперед його історіософію – тобто бачення української історії» [6].

І. Марчук близький узбекам словами, що немає красивішої ночі, ніж у Самарканді, художник бачить красу, яку інші можуть не помічати. Варто простежити паралелі в творчості митців українського й узбецького народів. Тим більше, що є художники, які поєднують нас. Наприклад, Григорій Улько (1925 – 1999) – українець за походженням, що став автором герба Самарканда. Можливо, не всім відомі сім його робіт, присвячених трагедії Аральського моря, проте варто згадати, що завдяки участі Т. Шевченка в двох аральських експедиціях науковці мають ілюстративний матеріал для порівняння обрисів Аралу. Улькові полотна пов'язані з історією і цим близькі за світовідчуттям і місією до картин Шевченка й Марчука.

Література

1. Марчук Іван Степанович [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%87%D1%83%D0%BA_%D0%86%D0%B2%D0%B0%D0%BD_%D0%A1%D1%82%D0%B5%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87.

2. Іван Марчук про своє життя, останню виставку і неіснуючий музей // BBC News Україна. 16 жовтня 2019 [Електронний ресурс] / Діана Куришко. Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-49976487>

3. Листування Тараса Шевченка / За ред. Сергія Єфремова. – Репринтне видання. – Черкаси : Брама–Україна, 2013. 1056 с.

4. Великий художник Іван Марчук: «Никто толком не знает, сколько у меня детей и где они. Что вы хотите – я жил, как Гоген» [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.interesniy.kiev.ua/velikiy-hudozhnik-ivan-marchuk-nikto-to>

5. Шевченко Т. Г. В казематі / Тарас Григорович Шевченко. Кобзар. К.: Дніпро, 1983. 647 с.

6. «Шевченкіана» Івана Марчука URL: <http://www.psy.univ.kiev.ua/ua/previews/88-2014-03-09-15-45-16>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. *Анненкова Наталія* – кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник сектору наукової бібліографії та біографістики Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України, м. Київ.
2. *Бабенко Олег* – директор Державного архіву Кіровоградської області, голова Кіровоградської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, м. Кропивницький.
3. *Бабич Тетяна* – кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
4. *Барабаш Вікторія* – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
5. *Бойко-Гагарін Андрій* – кандидат історичних наук, завідувач сектору проблем фондової роботи Національного музею історії України, м. Київ.
6. *Бондаренко Ганна* – старший викладач кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
7. *Бондаренко Олександр* – кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
8. *Бородай Ірина* – доктор історичних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України, м. Київ.
9. *Бутко Андрій* – аспірант кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький.
10. *Гелецький Іон* – кандидат історичних наук, Кагульський державний університет ім. Б. П. Хашдеу (Молдова).
11. *Глебова Людмила* – кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
12. *Головата Оксана* – викладач кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
13. *Гончарова Тетяна* – начальник відділу археографії виставкової діяльності та роботи з користувачами читальних залів Державного архіву Кіровоградської області, м. Кропивницький.
14. *Градинар Ганна* – аспірантка кафедри української і всесвітньої історії та культури Ізмаїльського державного гуманітарного університету, м. Ізмаїл.

*Тези доповідей I міжнародної наукової конференції «Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти»,
13 травня 2020 р*

-----

15. *Демуз Інна* – доктор історичних наук, доцент, головний науковий співробітник відділу науково-методичної роботи та реферування Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України, м. Київ.
16. *Ергешов Саїдмурад (Узбекистан)* – студент гр. КІ-18, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький.
17. *Ісайкіна Олена* – кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства Університету Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав.
18. *Кличева Розай (Туркменістан)* – студентка гр. МЕ-18, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький.
19. *Коваленко Світлана* – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач сектору наукової бібліографії та біографістики Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України, м. Київ.
20. *Коваль Вікторія* – заступник директора, начальник відділу формування Національного архівного фонду та діловодства, координації архівної справи в області Державного архіву Кіровоградської області, м. Кропивницький.
21. *Ковальчук Юлія* – студентка гр. ІС-16, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький.
22. *Колечкін Вадим* – провідний науковий співробітник відділу археографії, виставкової діяльності та роботи з користувачами читальних залів Державного архіву Кіровоградської області, кандидат історичних наук, м. Кропивницький.
23. *Коломіць Олена* – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
24. *Корпусова Ірина* – науковий співробітник Одеського археологічного музею, м. Одеса.
25. *Косян Олена* – студентка гр. ІС 19-ЗСК, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький.
26. *Кошевой Олексій* – студент гр. ІС-19, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький.
27. *Криськов Андрій* – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри українознавства та філософії Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя, м. Тернопіль.
28. *Кройтору Костін* – доктор історичних наук, заступник директора музею Кароль І. (Браїла, Румунія).
29. *Куклік Барбара* – Польське нумізматичне товариство. Філіал у Білостоку (Білосток, Польща).
30. *Кулешов Сергій* – доктор історичних наук, професор кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
31. *Левицький Віталій* – доктор історичних наук, доцент кафедри економіки та фінансів Тернопільського національного технічного університету імені Івана

- Пулюя, м. Тернопіль.
32. *Ліпатова Марина* – викладач кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
33. *Лузанова Анна* – студентка гр. ІС-19М., Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький.
34. *Лукашевич Олександр* – кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
35. *Луньов Володимир* – студент гр. ІС-19, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький.
36. *Маренець Лілія* – заступник директора, головний зберігач фондів, начальник відділу забезпечення збереженості, використання та обліку документів, довідкового апарату Державного архіву Кіровоградської області, м. Кропивницький.
37. *Мехеда Аліна* – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
38. *Мільчарек Маріуш* – доктор хабілітований, професор, Інститут Археології та Етнології Польської Академії Наук (Варшава, Польща).
39. *Молчанський Олександр* – заступник директора, начальник відділу документообігу, прийому громадян, юридичного забезпечення, режиму доступу до приміщень та території архіву Державного архіву Кіровоградської області, м. Кропивницький.
40. *Морошан Наталія* – кандидат історичних наук, доцент кафедри української і всесвітньої історії та культури Ізмаїльського державного гуманітарного університету, м. Ізмаїл.
41. *Москалюк Микола* – доктор історичних наук, професор кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль.
42. *Москалюк Наталія* – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри ботаніки та зоології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль.
43. *Немненко Анастасія* – студентка гр. ІС-19М, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький.
44. *Орлик Василь* – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
45. *Орлик Світлана* – доктор історичних наук, професор кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
46. *Очкур Максим* – аспірант кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної

- .....
- справи, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький.
47. *Павленко Вікторія* – аспірантка кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький.
48. *Пирожин Роман* – аспірант кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль.
49. *Римар Сергій* – старший викладач кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
50. *Старка Володимир* – доктор історичних наук, доцент кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль.
51. *Стежко Зоя* – кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
52. *Сустретов Анатолій* – аспірант кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький.
53. *Табачук Андрій* – аспірант кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький.
54. *Тупчієнко Микола* – кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
55. *Філіпов Кишитоф* – доктор хабілітований, професор, Університет в Білостоку (Білосток, Польща).
56. *Царук Антоніна* – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, м. Кропивницький.
57. *Циганенко Лілія* – доктор історичних наук, професор, проректор з наукової роботи Ізмаїльського державного гуманітарного університету, м. Ізмаїл.
58. *Шевчук Олексій* – кандидат юридичних наук, військовослужбовець, м. Київ.
59. *Шпартун Оксана* – аспірантка кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи, Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький.

<http://snd.kntu.kr.ua>

**Кафедра суспільних наук, інформаційної та архівної справи ЦНТУ
запрошує на навчання за двома перспективними спеціальностями:**

**029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»
(галузь знань 02 «Культура і мистецтво»)
(рівні освіти – бакалавр, магістр)**

**032 «Історія та археологія»
(галузь знань 03 «Гуманітарні науки»)
(рівні освіти – бакалавр, PhD)**